

Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze

Katedra psychologie
Obor: psychologie

RIGORÓZNÍ PRÁCE

PSYCHOLOGICKÁ PROBLEMATIKA VNITŘNÍ DIFERENCIACE
ODSOUZENÝCH

Mgr. Miroslav TAMCHYNA

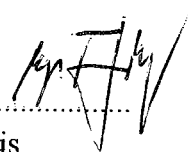
Konzultant rigorózní práce: PhDr. Ilona Gillernová, CSc.

Praha 2006

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci
vypracoval samostatně a použil
jen pramenů, které cituji a uvádím
v příloženém seznamu použité
literatury.

V Praze dne 21.2. 2006

.....
podpis

A handwritten signature in black ink, consisting of stylized, overlapping letters and lines, positioned above a dotted line.

Děkuji konzultantům rigorózní práce paní PhDr. Itoně Gillernové, CSc. a paní PhDr. Aleně Marešové za cenné připomínky, jimiž mi byly laskavě nápomocny při psaní této práce.

Mgr. Miroslav Tamchyna

OBSAH

Úvod.....	6
<u>Část teoretická</u>	
1 <u>Vnitřní diferenciacce jako jeden z hlavních úkolů penitenciární psychologie při humanizaci vězeňství.....</u>	9
1.1 Vymezení základních pojmů	9
1.2 Legislativní změny v současném českém vězeňství.....	23
1.3 Nástin historie problematiky vnitřní diferenciacce v čs. vězeňství.....	32
1.4 Některé etické aspekty trestu odnětí svobody a otázek humanizace.....	41
1.5 Současné přístupy k problému vnitřní diferenciacce v zahraničí	43
1.6 Výsledky vybraných novějších výzkumů osobnosti delinkventa	51
1.7 Některé metodologické aspekty řešení úkolu vnitřní diferenciacce	63
<u>Část empirická</u>	
2 <u>Penitenciární východiska vnitřní diferenciacce.....</u>	68
2.1 Koncepce vnitřní diferenciacce v současném českém vězeňství.....	71
2.2 Osobnost odsouzeného - kategorie „mladistvý“ a „mladý dospělý“.....	84
2.2.1 Výsledky průzkumů souborů mladistvých ve výkonu trestu.....	88
2.2.2 Výsledky šetření u dospělých odsouzených ve výkonu trestu.....	102
2.3 Některé problémy současného výkonu trestu odnětí svobody.....	108

Část prakticko-aplikační

3	<u>Model vnitřní diference v návaznosti na programy zacházení</u>	110
3.1	Shrnutí výsledků průzkumů osobnosti odsouzeného	
3.2	Možnosti a meze komplexního modelu vnitřní diference v širší penitenciární praxi.....	127
3.3	Efektivita modelu po pěti letech realizace v penitenciární praxi.....	131
3.4	<u>Další vývoj a aktuální stav vnitřní diference u dospělých a mladistvých</u>	134
3.5	Problematika vězeňského personálu v kontextu s uskutečňováním systémových změn ve vězeňství.....	146
3.6	Kazuistiky	158
4	<u>Shrnutí a závěry</u>	176
5	Literatura.....	184
6	Přílohy	192

ÚVOD

Předkládaná rigorózní práce se zabývá aktuálními problémy výchovného zacházení s odsouzenými a jeho účinnosti z forenzně psychologického hlediska. Reaguje na kontinuálně probíhající systémové změny ve vězeňství, které od devadesátých let významně mění celkovou koncepci i způsob výkonu trestu ve smyslu jeho humanizace.

Zachycuje vznik a vývoj i současný stav problematiky vnitřní diferenciaci odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody. Tématicky a obsahově navazuje na obdobně zaměřené vlastní dřívější práce. Samotné téma vyplynulo jednak z bezprostředních potřeb penitenciární praxe, jednak z nutnosti realizace legislativních změn uskutečňovaných ve vězeňství prostřednictvím zákona o výkonu trestu a prováděcích vyhlášek. Nastolení problému vnitřní diferenciaci u dospělých odsouzených nebylo ničím samoúčelným a naléhavěji vyvstalo teprve až jako důsledek systémových změn podmínek ve vězeňství jako celku i v jednotlivých věznicích. Bylo zároveň odpovědí na závažné problémy s vězni v konkrétních podmínkách věznic pro výkon trestu a jednou z možností řešení nově vzniklé situace. Hledaly se cesty řešení, přičemž uplatňování rozličných variant vnitřní diferenciaci se stalo jednou z nich. Její uplatňování v praxi znamenalo změnu přístupu k odsouzeným. Současně řešení problému vnitřní diferenciaci bylo jedním z úkolů uložených GŘ VS ČR a jejich účelem bylo kromě zklidnění situace ve věznicích zavedení koncepčních změn do vězeňské praxe.

Jednou z podstatných změn vězeňského systému představovalo zrušení dosavadních tří nápravně výchovných skupin s platností od roku 1994. Tomuto kroku předcházela s dvouletým předstihem závazný úkol vypracovat ve všech vězeňských zařízeních pro výkon trestu vnitřní diferenciaci odsouzených. Daný požadavek vyplynul z praktických potřeb penitenciární praxe a zároveň představoval přípravu pro novou profilaci, tedy vnější diferenciaci ústavů. Realizací nově uzákoněné čtyřstupňové profilace věznic podle typů vnější ochrany věznic v její současné podobě, se význam vnitřní diferenciaci jako skupinového výchovného systému nesnižoval, ale naopak zvyšoval.

Předmětem rigorózní práce je řešení současných konkrétních otázek vnitřní diferenciaci a způsobu výchovného zacházení s odsouzenými v návaznosti na výše uvedené změny. Na základě zkoumání podstaty a vývoje různých koncepcí vnitřní

diferenciace, průzkumů osobností delinkventa a rozboru dřívějších i aktuálních problémů penitenciární praxe, je podán obraz složité problematiky vnitřní diferenciace s přednostním zřetelem k mladším věkovým skupinám odsouzených, tj. mladistvých a mladých dospělých. Je kriminologicky potvrzeným faktem, že v juvenilní delinkvenci spočívají kořeny recidivy a z toho důvodu je z hlediska sekundární prevence nezbytné věnovat pozornost právě této nejrizikovější a současně nejproblematictější části vězeňské populace.

Východiskem rigorózní práce je vlastní model vnitřní diferenciace dospělých odsouzených mužů koncipovaný pro vězňaci Bělušice, kde byl od roku 1993 zaveden do praxe. Jedná se o psychologicky zaměřenou koncepci vnitřní diferenciace s hlavním důrazem na osobnost delinkventa. Podrobně jsou zdůvodňována zvolená psychologická kritéria, podle nichž jsou odsouzení rozdělováni do skupin s odlišnými programy zacházení s cílem dosažení větší míry individualizace výkonu trestu. Psychologický přístup k vytvoření vnitřní diferenciace je zde považován za stěžejní, přestože s hlediska širšího uplatnění nebyl plně doceněn. Účinnost uvedeného modelu vnitřní diferenciace a platnost zvolených kritérií byla po pěti letech jeho aplikace prověřována diplomovou prací kolegy. Tato penitenciární studie analyzovala problémy realizace vnitřní diferenciace z hlediska vlastností agresivity, měřené dotazníkovou metodou Busse-Durkee-ové inventáře agresivity a hostility (BDI). Především však byl zkoumán vztah mezi hladinou agrese u odsouzených z hlediska jejich zařazení v jednotlivých diferenciačních skupinách, přičemž se potvrdila opodstatněnost kritérií a celého modelu.

Vzhledem ke specifčnosti a obsáhlosti zkoumané oblasti se v rigorózní práci nutně prolínají i jiné, než psychologické aspekty, a práce je tudíž pojata spíše interdisciplinárně. Tématicky se pohybuje mezi forenzní a penitenciární psychologií, penologií, kriminologií, ale zahrnuje i aspekty týkající se personalistiky a práva.

Hlavním cílem této práce je zpřehlednit problém vnitřní diferenciace v celé jeho šíři, systematicky postihnout vznik, vývoj, utváření a celkovou genezi až po současnost a ukázat užitečnost psychologicky koncipovaného modelu oproti jiným pojetím. Zobecněním zkušeností z penitenciární praxe i teoretických poznatků z penologických průzkumů zároveň poukázat na možnost praktického využití forenzní psychologie při koncipování penologických projektů.

Na podkladě dlouhodobého zájmu o problematiku vnitřní diferenciace, založeného v osmdesátých letech účastí na penologickém výzkumu vnitřní diferenciace mladistvých si předkládaná práce, v souladu s předmětem forenzní

psychologie, klade ještě jeden cíl. Tím je zamyšlení nad psychologickou účinností současného pojetí vnitřní diferenciacce a celkově výkonu trestního opatření u mladistvých a výkonu trestu u mladých dospělých v podmínkách současných vězeňských zařízení.

V rigorózní práci bylo použito zejména metod teoretické analýzy a syntézy, komparace, deskripce, genetické, modelování, statistické, kazuistické a dalších. Naznačenými metodami byla zkoumána výše uvedená problematika a prověřována oprávněnost a obecná platnost předložené koncepce vnitřní diferenciacce z hlediska penitenciární praxe.

Složitost a multidimenzionálnost tématu si vyžádala soustředění poměrně rozsáhlého materiálu, sestávajícího převážně z odborných publikací, statistik, výsledků výzkumů a průzkumů, diplomových prací, bulletinů, resortních odborných materiálů, odborných článků, statí ap. Shromážděný informační materiál se tak může stát užitečným zdrojem údajů k dalšímu zkoumání nejen problematiky vnitřní diferenciacce, ale sloužit rovněž pro účely odborné teorie a praxe. Vedle forenzní a penitenciární psychologie, penologie, kriminologie, pedagogiky, také v rámci jiných, překrývajících se disciplín, jakož i dalších souvisejících oborech společenské praxe.

1 ČÁST TEORETICKÁ

1.1 VNITŘNÍ DIFERENCIACE JAKO JEDEN Z HLAVNÍCH ÚKOLŮ PENITENCIÁRNÍ PSYCHOLOGIE PŘI HUMANIZACI VĚZEŇSTVÍ

Vymezení základních pojmů

Problém vnitřní diference je součástí širší problematiky výkonu trestu odnětí svobody. Tento druh trestu je pouze jednou z mnoha možností trestního postihu. Protože otázky vnitřní diference jsou záležitostí velmi specifickou, budeme se zprvu zabývat kategorií t r e s t u . Bez objasnění podstaty trestu a zvláště trestu odnětí svobody by bylo obtížné vysvětlovat smysl vnitřní diference.

Vývoj názorů na účel trestu odnětí svobody

Z obecného hlediska je každý trest přímým důsledkem porušení nějaké normy, především právní. Názor na funkci trestu se v historickém vývoji měnil. Původně byly tresty, včetně trestu zbavení svobody nelítostnou odvetou za spáchaná bezpráví. Základní a prvotní filozofií trestu byl p r i n c i p o d p l a t y . Ještě Arthur Schopenhauer byl zastáncem tělesných trestů: „Při všech přečinech, vyjímaje nejtěžší, tělesný trest člověka nejdříve napadá, pročez je i přirozený. Kdo nedbá důvodů, bude dbát bití. Aby ten, kdo na majetku (protože ho nemá) býti potrestán nemůže, byl mírným bitím potrestán jest jak spravedlivo, tak přirozeno. Také se proti tomu vůbec neuvádí důvodů, nýbrž pouhé fráze o „důstojnosti člověkově“, které se nezakládají na jasných pojmech.“ (A. Schopenhauer, 1906, s. 95 - 96). Ani samotný trest odnětí svobody nebyl vždy považován za prostředek nápravy, naopak byl trestem samoúčelným ve smyslu odplaty.

Proti tomuto pojetí se postupně začal prosazovat názor vycházející ze zcela opačného principu, a to z i d e j e n á p r a v y . Jedná se o osvícenskou myšlenku o jejímž rozšíření se zasloužil John Howard, jenž byl podle Čepeláka zakladatelem p e n i t e n c i á r n í v ě d y . Již v roce 1778 zkoncipoval The Penitentiary Act, jímž usiloval, aby věznice plnily v ý c h o v n o u f u n k c i . Usiloval o zlidštění podmínek, zabýval se d i f e r e n c i a c í v ě z ň ů . Samotný pojem p e n i t e n c i á r n í pochází z lat. paenitentia = lítost, změna mínění, polepšení, napravení (J. Čepelák,

1982, s. 4 - 5. Existují tedy dva základní kontraverzní názory na trest. Starší názor zdůrazňuje prvek odplaty, novější přidává prvek nápravy.

Trest odnětí svobody jako samostatný a hlavní trest kontrolovaný státem vznikl až během 19. století v průmyslově vyspělých zemích (A. Reis, H. Lišková, D. Havrlentová, 1988, s. 7). Způsoby výkonu trestu vycházely z koncepce celkové s e p a r a c e uzavření o samotě a společně vykonávané práce. Za mechanismus nápravy se považovalo „znovuprožívání“ a pokání o samotě, lítost nad svým činem. Vězni často nebyli vůbec zaměstnáni. Zřetelně se zde projevují náboženské vlivy, popsany systém (tzv. filadelfský) byl ostatně dílem sekty kvakerů. Později sice vězni pracovali, ale nesměli spolu hovořit (tzv. auburnský systém platný ve státě New York). Později převládly vězeňské systémy založené na výkonu trestu s různými stupni přísnosti, tzv. p r o g r e s i v n í (stupňové). Na přelomu 20. století se vysoký význam začal přikládat p r á c i jako hlavnímu výchovnému prostředku.

Mezníkem kvalitativních změn se stalo teprve r o z d ě l e n í mládeže a dospělých ve věznicích. Navzdory moderním myšlenkám, však v realizované podobě neměly valný efekt (velký počet vězňů, nediferencovanost, ap.), a proto se hledaly efektivnější výchovné prostředky. Jedním z nich byl pedagogický systém založený na modelu r o d i n é h o života, prosazovaný již dříve Pestalozzím. Takováto výchovná zařízení vznikala hlavně ve Švýcarsku, Německu, Anglii. Vedle nich se rozvíjely modely založené na s a m o s p r á v ě mládeže, jako hlavním principu resocializace. Velkorysé projekty tohoto druhu vznikly v Itálii, USA i jinde. V USA se mimoto rozvíjel systém r e f o r m a t o r i í pro mladistvé a mladé dospělé ve věku (18 - 24 let), kde vedle samosprávy existovaly již v tehdejší době různé druhy d i f e r e n c i a c e, moderní výchovné metody, a prvně v historii vězeňství v jednom z nich působil psycholog - od roku 1912 (C. Czapow, S. Jedlewski, 1981, s. 334 - 357).

Zásadní význam měly projekty vzešlé z myšlenky zrušit izolaci resocializované mládeže od společnosti. Jedná se o moderní systémy v o t e v ř e n ý c h nebo p o l o o t e v ř e n ý c h podmínkách. V jejich rámci vidíme skupinové metody, aktivitu mladistvých v procesu nápravy, diferenciaci podle psychických anomálií. Nicméně se zjistilo, že „je lépe předat mladistvé delinkventy pod dohled kompetentních osob a resocializovat je v otevřeném prostředí, než je posílat třeba i do velmi dobrého nápravného zařízení“ (A. Reis, H. Lišková, D. Havrlentová, 1988, s. 9). Obdobné myšlenky se u nás jen pozvolna začínají objevovat v diskuzi o alternativních trestech nebo prvních pokusech o mimosoudní narovnání (H. Válková, J. Voňková, 1993, s. 19 - 21).

Současné názory na účel trestu odnětí svobody

Počátky snah o vědecké vymezení penologické problematiky lze přibližně určit do doby po druhé světové válce. V roce 1955 byl přijat I. kongresem Spojených národů projekt prevence zločinu a zacházení s vězni. Byl stále zdokonalován a postupně integrován do legislativy mnoha zemí. Celkově sestává ze souboru základních norem tvořených Listinou základních lidských práv a svobod, Standardními minimálními pravidly pro zacházení s vězni a Evropskými vězeňskými pravidly. Společnou ideou je dosažení humánního zacházení s vězni. Zbavení svobody má být samo o sobě trestem.

Základním požadavkem reformy našeho vězeňství je tedy v první řadě především humanizace výkonu trestu. Přitom je nutné vymezit míru humanizace tak, aby trest zůstal trestem, aby plnil svůj základní účel. Měl by plnit regulativní funkci, tzn. chránit společnost a poskytovat pachateli zpětnou vazbu k jeho jednání. Trest proto musí obsahovat určitou míru újmy, přiměřenou jednak provinění, jednak osobnosti pachatele (M. Urbanová, P. Kaprová, O. Součková, 1992, s. 9 - 11).

Z právního hlediska je způsob výkonu trestu odnětí svobody kodifikován zákonem o výkonu trestu a podrobně rozpracován prováděcí vyhláškou ministerstva spravedlnosti, kterou se vydává řád výkonu trestu (dále ZVTOS, ŘVT).

Zákon o výkonu trestu odnětí svobody č. 59/1965 Sb. prošel řadou novel, včetně novely z roku 1990, přičemž zásadnější praktický význam přinesla až novela z roku 1993 odstraněním dosavadní vnější diferenciace podle tří nápravně výchovných skupin (O. Novotný, 1967, s. 143-147) a přeměnou nápravně výchovných ústavů ve čtyřtypové věznice dle stupně ostražky. Nakonec byl uvedený zákon zrušen zcela a nahrazen v roce 1999 zákonem o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů č. 169/1999 Sb., obsahujícím další podstatné změny. Pojetí zákona se v průběhu doby postupně měnilo v návaznosti na uskutečňované změny společenské. V jeho rámci se měnilo i základní ustanovení tohoto zákona, týkající se formulace účelu výkonu trestu.

Podle ZVTOS č. 59/1965 Sb. bylo v úvodním článku v § 1 Účel výkonu trestu přímo definováno, že účelem výkonu trestu je zabránit odsouzenému v dalším páchání trestné činnosti a soustavně ho vychovávat k tomu, aby vedl řádný život pracujícího člověka. Novelou v roce 1990 bylo vypuštěno „pracujícího“ a nahrazeno formulací řádný život občana. U mladistvého má kromě uvedeného, s

přihlédnutím k jeho vlastnostem, k jeho rodinné výchově a k prostředí, z něhož pochází, zajistit výchovu mladistvého a jeho přípravu na budoucí povolání Mladistvému, který má plnit povinnou školní docházku věznice zabezpečí její plnění vyučováním místo práce (ZVTOS č. 59/1965 Sb., oddíl 12, § 52).

Nově přijatým zákonem o výkonu trestu (ZVTOS 169/1999 Sb.) již účel výkonu trestu oproti předešlému zákonu není jednoznačně definován. V úvodním ustanovení § 1 Předmět úpravy jenom obecně odkazuje, že výkonem trestu se sleduje dosažení účelu trestu odnětí svobody ve smyslu trestního zákona prostředky stanovenými v tomto zákoně.

Oproti předchozímu zákonu nově přibyl samostatný odstavec týkající se výkonu trestu mladistvých. Výkonem trestu se podle tohoto zákona rozumí též výkon trestního opatření odnětí svobody uloženého mladistvému, a jeho výkonem trestu se sleduje dosažení účelu stanoveného zákonem o soudnictví ve věcech mládeže. Ve znění podle § 2 Hlavní zásady výkonu trestu se dodává, že trest má být vykonáván způsobem, který omezuje škodlivé účinky zbavení svobody, ale nesmí tím být ohrožena potřeba ochrany společnosti.

Kromě poukazu o nutnosti dbát důstojnosti osobnosti odsouzeného, společného oběma verzím zákona, je nově přidáno ustanovení, že s odsouzenými se musí jednat tak, aby bylo zachováno jejich zdraví, a pokud to doba výkonu trestu umožní, podporovat takové postoje a dovednosti, které odsouzeným pomohou k návratu do společnosti a umožní vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem. U mladistvého, který nedovršil 18 let věku, se věznice zaměří především na jeho výchovu a zabezpečení jeho přípravy na budoucí povolání. Mladistvému, který má plnit povinnou školní docházku, věznice zabezpečí její plnění vyučováním místo práce, což je shodné s předchozí úpravou.

Na změnách zákona o výkonu trestu můžeme pozorovat, jak se postupně měnilo pojetí výkonu trestu, pokud jde o jeho účel i prostředky k jeho dosahování. Od někdejší „nápravně výchovné činnosti“ uváděné ještě v novele zákona o výkonu trestu z roku 1990, přes pozdější „resocializační programy“ z novely 1993, až k nynějším „programům zacházení“ podle novely z roku 1999. Nastal trend odklonu od koncepce „převýchovy“ v bývalých nápravně výchovných ústavech ke koncepci „nevýchovy“ ve věznicích členěných podle způsobu vnějšího strážení a zajištění bezpečnosti uvnitř věznic. Autokratický výchovný styl a represivní metody přešly v liberalistický a „laissez faire“ techniky. Dřívější hlavní důraz na pracovní činnost nahradil pro nedostatek práce, v současnosti hlavní důraz na činnost uměle vytvářenou, pseudočinnost, „činnost pro činnost“, již

se v podstatě staly - aktivity programu zacházení - jako náhražka práce, kterou vězeňský systém z různých důvodů nedovede sám zajistit. Uvnitř vězeňství je to chápáno jako závažný problém. „Řešením současného stavu by bylo využití podnikatelských subjektů k vytváření pracovních míst odsouzených. Skutečnost je však taková, že odsouzení nejsou do práce zařazováni pro nedostatek pracovních míst. Nejsou však vedeni ani jako uchazeči o zaměstnání. Z daného důvodu zaměstnavatel, který zaměstná odsouzeného nemá nárok na příspěvky a výhody jinak běžně poskytované úřady práce. Stav na úseku zaměstnávání odsouzených by mohl být v rozporu s Listinou základních práv a svobod a měl by být analyzován a pokud tomu tak je, pak by měla být vyvozena opravná opatření. Současný stav v dostatečné míře nepřispívá k naplňování účelu výkonu trestu, jelikož nepodporuje u odsouzených takové postoje a dovednosti, které jim pomohou k návratu do společnosti, které by jim umožnily vést po propuštění z výkonu trestu soběstačný život v souladu se zákonem, čímž by došlo k naplnění účelu trestu. Tím se nevytvářejí předpoklady ke vzniku, případně zachování pracovní pohotovosti a pracovních návyků, udržení odbornosti, k úhradě soudem stanovených pohledávek a nákladů výkonu trestu. Daná situace snižuje jejich šanci uspět na trhu práce. Nezařazení odsouzených do práce jim znemožňuje bohatěji strukturovat čas, bohatší prožívání a synchronizaci s těmi, kteří žijí vně věznice. Snižuje se jejich schopnost postarat se sama o sebe a tím se prohlubuje jejich závislost na státu. Tím se u odsouzených vytváří povědomí, že stát je tady od toho, aby se o ně vždy a za každých okolností postaral. Tento stav je v rozporu se strategií prevence kriminality a propagovaným významem práce pro zařazení odsouzeného zpět do společnosti. V neposlední řadě to má negativní vliv na právní vědomí občanů a zejména obětí trestné činnosti, kterým byla trestným činem způsobena újma, kteří se ve značném počtu případů nedočkají narovnání a tím nesou finanční tíhu protiprávního jednání kriminální populace. Nepracující odsouzení nehradí náklady výkonu trestu. Z uvedených důvodů je patrný význam zaměstnávání odsouzených a nezbytnost hledání možností jejího zvyšování. Aby se tento záměr mohl realizovat, je nezbytné rozšířit možnosti Vězeňské služby ČR při vytváření pracovních příležitostí pro odsouzené“ (J. Lazár, 2004, s. 398 - 390).

Problémem vedení věznic, ale i vězňů samotných je tudíž „n e č i n n o s t“ která je oboustranně obávanějším fenoménem, než v dřívější době představoval problém neplnění pracovních norem. Absence práce odsouzených ztěžuje organizaci časového režimu dne, protože neumožňuje přirozeně organizovat, uspořádat a vyplnit čas odsouzených a smysluplně ho r o z d ě l i t na „čas trávený v práci“ a na

„čas v mimopracovní době“, kde právě by mohly být v přiměřené míře uplatňovány již zmíněné zájmové aktivity v rámci programů zacházení. V současném pojetí se do značné míry opomíjí význam komplexního působení na odsouzené promyšleným uspořádáním podmínek života. Tento nežádoucí stav zvyšuje již tak nepřírozené podmínky života ve věznici a ještě více posiluje negativní důsledky prizonizace. Výrazně prohlubuje deprivaci vězňů a soustřeďuje jejich pozornost na různé pseudoproblémy, vznikající z nudy a napětí, na konflikty podmíněné nepřetržitě trvající vzájemné blízkostí velkého počtu lidí v stísněných a uzavřených malých prostorách. Takový stav přináší každodenní četné provozní problémy a klade vysoké psychické nároky na vězeňský personál, který nese důsledky tohoto trvalého nepříznivého stavu. Pracovníci věznic jsou nadřizováni úkolováni do aktivit s vězni v duchu zásady „co nejvíc aktivit s co nejvíce odsouzenými“. Bedlivě kontrolovaným výkaznictvím aktivit (analogicky srovnatelným s tzv. „čárkovacím systémem“ ostře kritizovaným v policejních složkách) pojatých víceméně formou „normokusů“ a „normohodin“, se vlastně vytrácí smysl i účel aktivit samotných. Problém nečinnosti odsouzených je ve své podstatě problém nezaměstnanosti a je svými dopady analogický širšímu problému nezaměstnanosti ve společnosti.

Cíl trestu odnětí svobody

Hlavním problémem současného pojetí trestu odnětí svobody je staronové dilema, týkající se podstaty trestu - odplata versus náprava. V obdobích masového rozšíření zločinnosti bývá spíše akcentováno první hledisko. Je otázkou, co je třeba považovat za cíl výkonu trestu. Z pedagogiky víme, že kategorie cíle je klíčovou kategorií, určující obsah, formy, podmínky, prostředky, metody výchovy, což ve svém souhrnu má sloužit k dosažení výsledku výchovy.

V současné době leccos nasvědčuje tomu, že mimo jiné i proklamovanou humanizací výkonu trestu, věnuje právní řád větší pozornost ochraně osobnosti delinkventa než oběti (Marešová, 1992, s. 35). Za současných podmínek to neznamena nic jiného, než neodůvodněnou liberalizaci výkonu trestu. Z penologie je známo, že přeceňování jedné či druhé stránky podstaty trestu (odplata - výchova) se v praxi projevovalo vždy jako škodlivé. Liberalizace vede ke snížení účinnosti trestu. Výsledný efekt je opačný, než ukládá zákon. Trest je obrannou reakcí společnosti, proto musí obsahovat odplatné momenty, jinak by se nelišil od ochranných opatření. Podle Novotného trest je odplatou, ale odplata není jeho cílem. Odplata nemůže být cílem výkonu trestu, neboť odplata směřuje výlučně do

minulosti, kdežto cíl je kategorií budoucnosti. Uskutečnime-li cíl, přestává být cílem. Kdyby byla cílem trestu odplata, byl by cíl v něm samotném (O. Novotný, 1967, s. 27 - 29).

Cílem by tedy mělo být, aby podmínky ve výkonu trestu umožnily, aby si jedinec během trestu vybudoval „mechanismus vnitřní zábrany“ (A. M. Jakovlev, 1973, s. 130-140) vůči protispolečenským tendencím. Někdy se také hovoří o „psychologické bariéře“, jež brání realizaci protispolečenského záměru. V převážné většině se lidé zdržují páchaní trestné činnosti z jiných důvodů, než ze strachu před trestem. Během sociálního vývoje se v psychice člověka vypracovává „podmíněná emocionální reakce“, v důsledku níž se člověk mimovolně, „automaticky“ odvrací od sociálně neschvalovaného jednání. Tato reakce se projevuje ještě předtím, než se v člověku vytvoří asociální záměr. Ne náhodou pro většinu lidí neexistuje problém volby mezi trestným nebo beztrestným jednáním. Jejich orientace vytvořená během socializace vede k tomu, že vůbec nepočítají s potenciálními možnostmi páchat trestné činy. E m o c i o n á l n í r e a k c e vstřípená člověku během socializace včas (do různé míry spolehlivě) blokuje vznik záměru ke spáchání deliktu. Naproti tomu, nefungování „mechanismu sociální podmíněnosti“ chování člověka vede k tomu, že chování osoby má stále více antisociální povahu a že ztrácí sociálně podmíněné ovládnutí. Hmotná vypočítavost, ziskuchtivost - jsou v podstatě prvky psychologického mechanismu, orientovaného na hodnocení budoucího výsledku jednání - odhad stupně rizika. Neuspokojivá socializace znamená, že se příslušná osoba orientuje je na „odhad stupně rizika“, které podstupuje v případě spáchání deliktu. Snadno překonává psychologické zábrany v podobě pohružky trestu nadějí na vlastní „vynalézavost“ a očekáváním výhry, zisku z trestného činu. Není náhodné, že ani pohružka uložením vyššího trestu nemá rozhodující preventivní účinek. S tím souvisí odstrašující úloha trestu - u recidivisty je minimální. Účinek trestu se jeho opakováním snižuje, současně roste „citová lhostejnost“, a tím i definitivně upadá

prvek v ý c h o v y, jehož nedostatek často podmiňuje nedostatky celého procesu socializace. Trest potom nevyrovnává, ale p r o h l u b u j e tento nedostatek v případě, že nemá za úkol resocializaci pachatele. Přísný trest je schopen celkově otupit e m o c i o n á l n í v n í m a v o s t osoby. Stud, stejně jako strach, ztrácí stále více svůj psychologický základ, a proto je oslabována možnost odstranit z chování delinkventa sociálně nebezpečné zvyky a sklony, jež byly v ý s l e d k e m neúspěchu v procesu jeho socializace (A. M. Jakovlev, 1973, s. 135).

Ve světle výše uvedených poznatků, a s vědomím šíře a složitosti problému, můžeme z forenzně psychologického hlediska s určitým nezbytným zjednodušením

procesuálně vymezit a formulovat cíl trestu odnětí svobody takto:

„Usilovat za daných neuspokojivých podmínek výkonu trestu, na základě penitenciární diagnózy, prostřednictvím skupinového výchovného systému (vnitřní diferenciacie) a navazujících individualizovaných programů zacházení o resocializaci osobnosti delinkventa k prosociálním postojům, včetně udržení jeho nejbližšího sociálního zázemí, a uvedenými prostředky zároveň minimalizovat negativní účinky vězeňské izolace.“

Diferenciace trestu odnětí svobody

Jestliže jsme v předchozím textu analyzovali účel a cíl trestu odnětí svobody, budeme teď věnovat pozornost p r o s t ř e d k ů m, jak jej uskutečnit. Za hlavní prostředek považujeme vnitřní diferenciaci. Z dosavadního výkladu plyne, že je nutné od počátku výchovného působení vycházet ze samotné osobnosti delinkventa. To ovšem předpokládá uplatňovat i n d i v i d u á l n í přístup k odsouzenému, což v podmínkách plně kapacitně vytižených, respektive přeplněných věznic je velmi obtížné. Pokud je to vůbec možné, pak jedině za předpokladu, že bude využíván s k u p i n o v ý v ý c h o v n ý s y s t é m. V zájmu individualizace výkonu trestu byl v penologii zaveden výchovný prostředek nazývaný v odborné terminologii jako klasifikace nebo diferenciacie. Jeho účelem je přispět k naplnění regulativní funkce trestu, tedy k orientaci na změnu chování u pachatele v prosociálním smyslu.

Samotný pojem d i f e r e n c i a c e je odvozen z lat. differentiatio, onis (differentia rozdíl) diferenciacie, rozlišení, rozřídění (Kábrt, J., Valach, V., 1984, s.75). Vedle toho se v penologii používá pojmu k l a s i f i k a c e. Je rovněž odvozeného z latiny (classis = třída, facere = činit, tedy třídění) a znamená řazení do skupin podle určitých hledisek; třídění; posuzování způsobilosti, schopnosti, hodnoty. (L. Klimeš, 1983, s. 344). Obsahuje hodnotící aspekt. Oba termíny se překrývají, jejich používání je nejednotné. Navíc každý z nich v sobě ještě obsahuje vnitřní členění. Kromě toho se značně liší evropské pojetí od definice klasifikace Amerického vězeňského sdružení.

Podle a m e r i c k é h o pojetí se k l a s i f i k a c í rozumí metoda, na základě níž se se-shromáždí poznatky o odsouzeném a koordinují se všechna důležitá rozhodnutí a opatření, jež se ho týkají. Tento proces má 4 stupně:

- a) vyšetření osobnosti odsouzeného
- b) sestavení individuálního plánu výkonu trestu

- c) koordinace a kontrola provádění programu
- d) změna plánu v případě potřeby - reklasifikace.

Oproti evropskému pojetí se v USA vytváření kategorií odsouzených málokdy považuje za důležitý problém. Upřednostňují se volně zformované skupiny, které spíše vedou k heterogenitě. Kritéria jsou zcela pragmatická. Nicméně se věznicové liší - pracovními příležitostmi, personálním obsazením, možnostmi vzdělání, stupněm ostrahy ap.(A. Kunc, 1973, s. 10). Je však třeba poukázat na odlišnou skladbu vězňů v amerických věznicích. Ve výkonu trestu je mnoho analfabetů, dle různých pramenů nejméně 60% osob je závislých na drogách ještě před nástupem trestu. Ve věznicích převažuje spíše zdůraznění prvků újmy (Aktuální informace GŘ VS ČR, č. 23, 1993, s. 6).

E v r o p s k á koncepce naopak z poznatku, že odsouzení se od sebe navzájem liší svou osobností a odlišnou potřebou nápravného zacházení, vychází. Klasifikace a diferenciací patří k nejdůležitějším problémům penologie a forenzní psychologie. Přitom se evropská koncepce nezřídka pojetí klasifikace jako procesu (americká škola), spíše je považován za samozřejmost. Základní principy klasifikace byly definovány na kongresu v Haagu již v roce 1955: „Klasifikace znamená v evropských jazycích rozdělení jednotlivých tříd vězňů mezi specializované ústavy podle hledisek stáří, pohlaví, recidivy, psychického stavu a jejich další rozdělení na jednotlivé skupiny uvnitř ústavů“.

Jako hlavní cíl klasifikace se uvádí roztřídění vězňů na více či méně homogenní skupiny za účelem jejich rozmístění do odlišných typů ústavů nebo rozdělování vězňů přímo v ústavech.

Ú č e l e m klasifikace má být podle Standardních minimálních pravidel zejména oddělování odsouzených, kteří vzhledem ke své kriminální minulosti nebo špatnému charakteru mají nepříznivý vliv na na spoluvězně, a dále vytváření skupin, jejichž cílem je usnadnit resocializaci používáním vhodných forem nápravného zacházení. V evropském pojetí je zdůrazněn aspekt *i n d i v i d u a l i z a c e*. Výraz individualizace je shodně vykládán. Je podstatou všeobecné penologické zásady individualizace trestů a opatření. Individualizace v tomto smyslu znamená „přízpůsobení diferencovaných trestně právních prostředků působení v době, míře, způsobu a výkonu k daným zvláštnostem osobnosti pachatele“ s cílem zajistit co nejúčinnější působení na jednotlivce. Tento úkol připadá v rámci diferencované soustavy trestů a opatření kromě trestního senátu především orgánům výkonu trestu. Individualizace výkonu trestu odnětí svobody proto označuje přízpůsobení forem a metod nápravného zacházení zvláštnostem odsouzeného. Jako konečný cíl, k němuž

úsilí směřuje přitom vystupuje dalekosáhlá nebo úplná individualizace nápravného zacházení, jež má být umožněno pomocí skupinového rozdělení vězňů podle jejich osobnosti. Klasifikace je předpokladem individualizace.

Dále se rozlišuje externí a interní klasifikace. E x t e r n í klasifikace znamená rozdělování vězňů do jednotlivých ústavů. I n t e r n í klasifikace je rozdělování odsouzených uvnitř ústavů. (A. Kunc, 1973, s. 13).

D i f e r e n c i a c e obvykle znamená zřizování a zavádění rozdílných věznic a forem výkonu trestu přizpůsobených daným potřebám resocializace odsouzených. Klasifikace a diferenciacie jsou tak v nerozlučném vzájemném vztahu. Diferenciacie věznic (vnější diferenciacie) patří do oblasti všeobecné trestní politiky. Vězni jsou soudem určeni k výkonu trestu v určitém typu věznice (4 typy), dříve existovaly 3 NVS, tzv. nápravně výchovné skupiny.

Vedle v n ě j š í diferenciacie existuje v n i t ř n í diferenciacie. Rozumí se tím rozdělování, třídění odsouzených uvnitř věznice do skupin dle stanovených kritérií za účelem vytváření možností individualizace výkonu trestu, zabránění kriminální náklady a v konečném důsledku nápravy a převýchovy odsouzených. (D. Havrlentová, 1990, s. 4). Vnitřní diferenciacie byla od počátku dána příslušným ustanovením zákona o výkonu trestu odnětí svobody (později vyhláškou ministra spravedlnosti o řádu výkonu trestu) a definována jako rozdělování odsouzených v rámci (NVS, typů věznic) do kolektivů. Zařazení vězně do určité diferenciacní skupiny rozhoduje na základě výsledku „penitenciární diagnózy“ zpracované během pobytu odsouzeného na nástupním oddělení zařazovací komise příslušného vězeňského zařízení. Vnitřní diferenciací docílíme rozptýlení odsouzených do menších, vzájemně oddělených skupin. V nich lze snázeji provádět intenzivnější výchovné působení, např. formou skupinových nebo individuálních technik a metod, skupinovou psychoterapii či individuální psychoterapeutickou práci s jednotlivci. Snižování velikosti skupin má významný vliv na zlepšení struktury skupin odsouzených a atmosféry v ústavu. Podmínkou je, aby na jednotlivých odděleních působil stejný, stabilní výchovný personál. K účinnému resocializačnímu působení jsou nezbytné otevřené osobní vztahy, učení na modelech, jimiž jsou právě vychovatelé a jejich chování mezi sebou i k vězňům. Nutno zdůraznit, že o s o b n o s t v y c h o v a t e l e hraje rozhodující úlohu. Vytváření malých skupin v rámci diferenciacie je nutné zajistit odděleným ubytováním. Jako optimální velikost oddělení, oddílu, se v odborné literatuře uvádí skupina o 10 - 20 osobách, nejvýše však 30 osob. Rozčlenění do malých skupin s odděleným ubytováním je nezbytnou podmínkou funkčnosti vnitřní diferenciacie. Otázku k r i t é r i í vnitřní diferenciacie ponecháme

pro její složitost prozatím stranou a vrátíme se k ní podrobně v části empirické.

V souvislosti s kritérii stojí za zmínku podnětná klasifikace podle Grünhuta (A. Kunc, 1973, s. 13), rozlišující h o r i z o n t á l n í k l a s i f i k a c i (typy věznic) a v e r t i k á l n í (stupňový výkon trestu uvnitř věznice). Jde o stupňové, progresivní rozdělování pomocí „vzestupného systému“. Tím se zároveň odkrývá další problém systému vnější i vnitřní diferenciaci, jeho p r o s t u p n o s t. Problém prostupnosti existuje ve dvou rovinách. Jednak z hlediska horizontální prostupnosti mezi typy věznic, jednak z hlediska vertikální prostupnosti uvnitř jednotlivých věznic.

V současné právní úpravě u nás zařazuje vězně do určitého typu (stupně) věznice soud (horizontální klasifikace). Přestože první rozhodnutí je vždy určeno rozsudkem, nebylo v předchozí právní úpravě zákona o výkonu trestu toto rozhodnutí neměnné. Během výkonu trestu za splnění určitých podmínek mohl být totiž vězeň přearazován rozhodnutím příslušného ředitele do jiného typu věznice, než původně soud určil.

V současném zákonu o výkonu trestu pasus o „přearazování odsouzených“ do jiného základního typu věznice (ZVTOS č. 169/1999 Sb. § 5 odst. 1 zákona) na dobu nikoli přechodnou orgány vězeňské služby (řediteli, generálním ředitelstvím) do jiného typu věznice, než určil soud již neexistuje. Hovoří se pouze o „přemísťování odsouzených“ rozhodnutím ředitelů, resp. generálního ředitelství, a to v rámci stejného základního typu věznic. Tedy nikoli uvnitř jedné věznice, ale mezi věznicemi stejného typu střežení. Problém prostupnosti věznic v souvislosti s přemísťováním a trvalým přearazováním odsouzených rozhodnutím služebních funkcionářů na podkladě vyhodnocení plnění či neplnění resocializačních programů ve skutečnosti představoval legislativní problém. Legislativní z toho důvodu, že se křížily pravomoci soudů a kompetence výkonné moci, která (de facto i de iure) zasahovala do moci soudní. Fakticky se jednalo o stav, kdy rozhodovací moc soudů byla suplována řediteli věznic tím, že mohli v rámci svých pravomocí měnit rozsudky stanovující zařazení odsouzeného do příslušného typu věznice v průběhu výkonu trestu; tak byla zaměňována rozhodovací a výkonná moc.

Z uvedeného je patrné, že systém vnější diferenciaci byl nejen prostupný oběma směry (vzestupným i sestupným) ale i velmi liberální. V současné době rovněž může být odsouzený za dobré chování po určité době přearazen do mírnějšího stupně střežení a naopak. Rozhodnutí je však vždy výhradně věcí soudu.

Pokud jde o vnitřní diferenciaci, Grünhut popisuje vzestupný (progresivní) model. Je to myšlenka o oboustranné prostupnosti vnitřní diferenciaci v rámci

jednotlivých diferenciacních skupin, založená na principu z á s l u h o v o s t i. Myšlenka prostupnosti je správná a užitečná, nelze ji však považovat ani za prvotní, ani za dostačující kritérium. Je však vhodným motivačním doplňkem v rámci zvýhodňovacích dodatečných skupin v každodenním konkrétním vyhodnocování a podkladem pro hodnocení a eventuální změnu diferenciacní skupiny. Prioritním východiskem, hlediskem a zároveň objektivním kritériem při určování diferenciacní skupiny však má být zjištěná s t r u k t u r a o s o b n o s t i. Na základě psychologického vyšetření osobnosti by mělo být provedeno p r v o t n í zařazení do příslušné skupiny v rámci vnitřní diferenciacce, protože právě osobnost jedince je jedinou konstantou a zobecnitelnou jednotkou pro zařazování a rozmísťování odsouzených do skupin. Princip zásluhovosti je vhodné a také nutné uplatňovat během dalšího pobytu v konkrétním prostředí a podmínkách. P r o s t u p n o s t diferenciacních skupin do nichž bylo provedeno prvotní zařazení je v našem modelu vnitřní diferenciacce možná, nikoli nutná. Pokud jde o prostupnost zvýhodňovacích diferenciacních skupin, záleží na přístupu a chování jednotlivého odsouzeného během výkonu trestu a toto zařazení se samozřejmě průběžně může a má měnit.

V úvodní kapitole k problému k problému vnitřní diferenciacce je třeba znovu připomenout složitost tématu. I přes okolnost, že tato koncepce vnitřní diferenciacce má psychologický charakter, je přesto zřejmé, že při řešení dané problematiky je nutný multidisciplinární přístup. Prolíná se zde příliš mnoho problémů, než aby mohl být zvolen a uplatněn jednoznačně psychologický přístup, byť je v naší práci považován za rozhodující.

Je proto nezbytné se zabývat dalšími souvisejícími aspekty, jako filozofickými (etickými), historickými, sociologickými, pedagogickými, právními, kriminologickými, penologickými, psychiatrickými, ekonomickými, personalistiky, ale i architektury. Kromě nezbytné odborné báze, nelze opomenout některé další určující faktory. Jsou to například obecně známé rozdíly mezi teorií a praxí, proklamací a skutečným stavem a otázky jejich příčin. V širších souvislostech je třeba vidět i otázku úspěšnosti při zavádění tohoto modelu do penitenciární praxe. Zde vyvstávají konkrétní problémy související s personálním zabezpečením realizace projektu a ekonomickými možnostmi, což jsou dvě nutné základní podmínky. K zabezpečení realizace psychologického projektu vnitřní diferenciacce jsou mimo jiné zcela nezbytné architektonické úpravy. Hlavní problém spočívá v okolnosti, že vězeňské objekty byly projektovány pro hromadné ubytování vězňů. Bylo to v souladu s dřívějším systémem, postaveným na principu pracovních táborů a teze o kolektivní výchově. Z tohoto důvodu zavádění byť jen částečně individualizovaného

(skupinového) ubytování, natož individuálního ubytování typu „jeden vězeň-jedna cela“ obvyklém v pokročilejších a bohatších vězeňských systémech v zahraničí, je v daných podmínkách limitován otázkou finančních prostředků na tyto dodatečné náklady.

Jde o problém ve své podstatě e k o n o m i c k ý, jeho řešení je však podmínkou modernizace vězeňství. Podstata celého problému tkví v tom, že nadále fakticky přetrvává systém hromadné kolektivní výchovy, zbavený však svého obsahu, tudíž i logiky uspořádání a funkčnosti. Jeho hlavní složky, práce, režim, byly dříve zajišťované vojenským drilem, uspořádáním a organizací, na principu systému nápravných pracovních táborů sovětského typu. O jejich organizaci detailně pojednává nápravně pracovní pedagogika podle I. T. Bogatyrova, 1982. V současné době nadále trvá hromadné ubytování ve velkých kolektivech. Z ekonomických důvodů tomu tak bude i nadále, ale protože se změnila koncepce vězeňství, přináší tento fakt různé problémy. Vězeňský systém v uplynulých patnácti letech svého vývoje se stal poměrně nesourodým konglomerátem různých pojetí vězeňských systémů, jenž spíše teprve hledá, než li má, svou definitivnější trvalejší podobu. Především je však charakteristický střetem i spojením dvou principiálně odlišných, a tudíž nesourodých koncepcí, jež se svou podstatou vzájemně vylučují. Přesto vzhledem k ekonomickým zřetelům budou koexistovat vedle sebe a přetrvávat i v budoucnosti. Trvalým problémem od počátku transformace českého vězeňství byly a příležitostně jsou občasně hromadné nepokoje a nijak ojedinělé individuální násilí v kolektivech vězňů mezi sebou navzájem, což je mimo jiných důvodů jedním z důsledků nezaměstnanosti a přílišné koncentrovanosti odsouzených v přeplněných věznicích.

Jednou z priorit resocializačního procesu je s o c i á l n í práce s odsouzenými. Přestože tato činnost je jedním z neúčinnějších prostředků prevence recidivy a leckdy patrně jedinou skutečně účinnou možností resocializačního působení na odsouzené ve smyslu jejich motivace, není ani v současné době význam sociální práce v potřebné míře doceněn a využíván. Svědčí o tom nízký počet systemizovaných míst sociálních pracovníků u nás v porovnání s počtem sociálních pracovníků ve srovnatelných zařízeních v jiných zemích. Stejně nevyhovující je stav postpenitenciární péče. Z hlediska prevence zločinnosti tak vyvstává další velký otazník nad účinností výkonu trestu odnětí svobody.

Vedle toho je třeba vidět, že s těmito problémy souvisí obecnější faktory, především nepříznivé makroklima ve společnosti, absence hodnot, prezentované násilí v masmediálních prostředcích. Bylo by iluzorní domnívat se, že věznice jsou

„lékem na kriminalitu“. Výkon trestu sice může znamenat určitou korektivní zkušenost pro jednotlivé odsouzené, avšak to nestačí. Snížení kriminality nezajistí ani orgány policie. Fenomén kriminality je závažným projevem sociální patologie a souvisí s organizací společenského života, právním řádem, soustavou hodnot, úrovní veřejného pořádku i řadou dalších faktorů obecně sociologické povahy. Mravní a právní relativismus, jenž se ve společnosti dlouhodobě projevuje, lhostejnost k hodnotám a orientace na hodnoty spotřební, konzumní nedávají v souhrnu zvlášť optimistické vyhlídky na zlepšení tohoto nežádoucího stavu. Všechny uvedené okolnosti a mnoho dalších má vliv nejen na kriminalitu a recidivu, ale dotýkají se osob ve výkonu trestu, stejně jako personálu věznic. Projevují se v každodenním životě, a beze zbytku se promítají v podmínkách práce každého jednotlivého vězeňského zařízení. V každém z nich je nutné řešit nejrůznější konkrétní problémy, vyplývající z uvedených okolností, a to bezodkladně.

Problém diferenciacie není nijak nový. Mění se však přístupy k němu a způsoby řešení, v závislosti na dosažené úrovni poznání, jakož i vlivem změněných podmínek. Je předmětem dlouhodobého zájmu penologie a forenzní psychologie. Mění se podmínky ve společnosti spoluurčují proměnlivost přístupu k této problematice. Přesto postupně vykryštovaly některé obecně uznávané zásady dotýkající se klasifikace a diferenciacie. Je zřejmé, že teprve na základě detailnější znalosti naznačené problematiky v její n e z j e d n o d u š e n é podobě lze pokračovat v úvahách o psychologicky zaměřené koncepci vnitřní diferenciacie ve specifických podmínkách jednotlivého vězeňského zařízení, popřípadě o možnostech jejího určitého zobecnění a širšího užití.

1.2 LEGISLATIVNÍ ZMĚNY V SOUČASNÉM ČESKÉM VĚZEŇSTVÍ

Dříve, než přikročíme k vlastnímu tématu práce, je potřebné se ve stručnosti obeznámit s některými otázkami právní povahy, které se týkají problematiky zacházení s vězni.

Po roce 1989 se začala zásadně měnit trestně právní politika a stranou nezůstal ani systém vězeňství. Dosavadní vězeňství pod názvem Sbor nápravné výchovy bylo v působnosti resortu spravedlnosti a tvořilo centralistický, vojensky organizovaný a pro veřejnost neproniknutelný systém. Byl důsledně organizován na principech vojenské kázně jak ve vztahu k personálu, tak k vězňům. Útvary Sboru nápravné výchovy byly ve vztahu k příslušníkům (ÚSNV), zatímco Nápravně výchovný ústav (NVÚ) ve vztahu k vězňům, celá soustava byla řízena Správou Sboru nápravné výchovy na republikové úrovni. Slovensko mělo vlastní samostatný Zbor nápravnej výchovy, který s českým vězeňstvím nesouvisel. Byl to systém silně represivní, a jako takový byl s to zajistit pracovní sílu představovanou vězni pro potřeby hospodářských subjektů. Úspěšně dokázal zajistit v n ě j š í kázeň u odsouzených, ale selhával po stránce převýchovné. Dokladem toho byl vysoký podíl recidivy.

Po změně společenských poměrů v roce 1989 postupně docházelo k legislativním změnám ve snaze o celkovou r e f o r m u vězeňského systému. Zjednodušeně lze říci, že tento proces probíhal ve dvou směrech. Jednak uvnitř samotného Sboru nápravné výchovy ve vztahu k personálu, jednak po stránce vlastní činnosti SNV ve směru k odsouzeným a obviněným. Koncem roku 1992 byl Sbor nápravné výchovy zákonem č.555/92 Sb. transformován ve Vězeňskou službu České republiky (VS ČR) s tím, že během dvou let bude z podstatné části zcivilněn. Zcivilnění však probíhalo zdlouhavě a liknavě s dlouhodobým zpožděním. Postupně prováděnými reformami byla naplňována snaha přiblížit podobu českého vězeňství systémům běžným v okolních zemích, zejména německému a rakouskému (Aktuální informace sekretariátu GŘ VS ČR, 1993, s. 6.)

Ve vztahu k vězňům, pomineme-li širokou amnestii z roku 1990 (A. Marešová, 1992) došlo k zásadním změnám. Předně byl zrušen trest smrti a vězni byli z větší části propuštěni. Několik nápravně výchovných ústavů bylo zrušeno, brzy však byly zřizovány věznice nové. Důvodem byly nedostačující kapacity po navýšení povinné plochy na jednoho vězně. Z hlediska legislativního byl uplatněn princip kontinuity jako ostatně v celém právním systému, což vedlo k řadě novelizací

stávajících norem. Vedle trestního zákona byl opakovaně novelizován zákon o výkonu trestu odnětí svobody v letech 1990 a 1993. Nakonec byl v roce 1999 zrušen a přepracován ve zcela nový. Zároveň se analogicky měnil řád výkonu trestu, tedy prováděcí vyhláška MS a taktéž s opakovaným zpožděním. Z původních Nápravně výchovných ústavů (NVÚ) se staly tzv. Ústavy pro výkon trestu (ÚVT), jež byly později prostě přejmenovány na věznice.

Mladiství vykonávají trest ve věznicích pro mladistvé, dříve v nápravně výchovných ústavech pro mladistvé. Již samotný název je určitým krokem zpět, neboť se z názvu vytratil výchovný aspekt, což implikuje přístupy k této kategorii odsouzených. Pokud jde o obviněné, pro úplnost lze dodat, že obvinění nalézající se ve vazbě byli původně ve věznicích, pak v ústavech pro výkon vazby (ÚVV) a opětovně v tzv. vazebních věznicích.

Zcela zásadním způsobem byla změněna vnější diferenciace odsouzených. Dosavadní systém nápravně výchovných skupin (1. až 3. NVS) byl zrušen. Od počátku roku 1994 existují 4 typy (stupně) věznic, které se člení dle míry vnější ostrahy, zajištění bezpečnosti a způsobu uplatňování resocializačních programů (dnešních programů zacházení). Jedná se o následující typy věznic:

- a) s dohledem,
- b) s dozorem,
- c) s ostrahou,
- d) se zvýšenou ostrahou.

Ve věznicích pro mladistvé byla u nich touto novelou zavedena výše uvedená vnější diferenciace dle typů ostrahy obdobně jako u dospělých odsouzených. V rámci jedné věznice pro mladistvé tak byly všechny typy (stupně), ale uvnitř věznice pro mladistvé byly jednotlivé typy doplněny o diferenciaci vnitřní.

Podle přepracovaného současně platného zákona o výkonu trestu č.169/1999 Sb. se už mladiství podle 4 základních typů věznice (vnější diferenciace) už nečlení, ale na základě charakteristiky osobnosti a spáchaného provinění se ve věznicích pro mladistvé rozdělují do 4 základních diferenciačních skupin a je tedy uplatňován výlučně systém vnitřní diferenciace. Problém je v tom, že samostatné věznice pro mladistvé nefungují, protože mladiství jsou v současnosti nepočetnou skupinou mezi dospělými vězni. Tak například ve Věznici Všehrady v současnosti vykonává trest celkově kolem 560 odsouzených z toho kolem 400 je v „dozoru“, okolo 100 v „dohledu“, a kolem 60 je mladistvých, ale v uplynulých letech byly i nižší. Mladiství

jsou prostě „jednou ubytovnou“ z celkových pěti ubytoven s dospělými odsouzenými uvnitř jedné věznice. Tento stav je umožněn § 5 Místo výkonu trestu, kde v odst.3 je stanoveno: „Trestní opatření odnětí svobody u mladistvých, kteří nepřekročili 19. rok svého věku se vykonává odděleně od ostatních odsouzených, a to ve věznicích nebo zvláštních odděleních pro mladistvé s uplatňováním vnitřní diferenciací“.

Výše uvedený paragraf (a § 7 zák.169/1999 Sb.) tak umožňuje umístování mladistvých (odděleně) mezi dospělé odsouzené (zvláštní oddělení pro mladistvé) s možnostmi nekontrolovatelné vzájemné komunikace. Zákonu lze v praxi formálně dostat pouhým zřízením několika metrů drátěného pletiva mezi ubytovnou s dospělými a ubytovnou s mladistvými, čímž je „zajištěno“ oddělení mladistvých od dospělých vězňů. Na nástupním oddělení po přijetí do věznice není toto oddělení zajištěno vůbec.

Nezbývá tedy, než konstatovat, že věznice pro mladistvé v uplynulých patnácti letech nebrání negativnímu jevu kriminální infekce a s tím spjaté recidivě mladistvých. Dospělí odsouzení v daných podmínkách mladistvým imponují jako „quasipozitivní“ sociální vzory. Mladiství velmi často usilují dostat se mezi dospělé odsouzené žádostmi o přemístění, pod tlakem frustrujících, konfliktních vztahů panujících uvnitř jejich kolektivů. Pro mladistvé je typická vysoká latentní kriminalita, naprostá vzájemná bezohlednost, každodenní násilí, verbální i fyzické. Na účinné řešení stavu se v uplynulých letech v podstatě rezignovalo. Tato neutěšená situace na úseku zacházení s odsouzenými mladistvými má v konečných důsledcích protispoločenský dopad zvyšováním kriminality mládeže. Mladiství se netají tím, že běžně počítají s pácháním další trestné činnosti i možností návratu, což není nijak neobvyklé, a jsou srozuměni s možným příštím odsouzením do přísnějších typů věznic, aniž by se cítili být tímto odstrašováni. Spíše naopak paradoxně považují věznice pro dospělé za přijatelnější alternativu, než věznice pro mladistvé. Uvedené skutečnosti ukazují, jak se mohou promítat v praxi některé legislativní změny, a jaký je resocializační efekt výkonu trestu v praxi. Z hlediska prevence i z pohledu moderní historie zacházení s mladistvými byl v tomto ohledu stav vrácen zhruba na počátek doby, kdy teprve vznikala myšlenka o nutnosti oddělování mladistvých od dospělých vězňů. Všeobecná liberalizace, pragmatismus, bagatelizace problémů výkonu trestu mladistvých a rezignace na výchovný výkon trestu přinesla v souhrnu i tento současný stav na úseku práce s delinkventní mládeží. Nikdo se příliš nezabývá otázkami účinnosti výkonu trestu a resocializace mladistvých. Samotná existence, jakož i smysl a opodstatnění věznic pro mladistvé

v její současné podobě jako (ne)výchovného zařízení je způsobem jejich organizace a fungování v praxi vlastně nezodpovězenou otázkou po tom, jak je naplňován účel výkonu trestu a jaká je vlastně jeho účinnost.

Pokud jde o dospělé odsouzené, pak se v § 7 zák.č. 169/1999 Sb. o umístování odsouzených stanovuje, že odděleně se umístují odsouzení muži od odsouzených žen a dále (pouze) z p r a v i d l a mladiství od dospělých, recidivisté od odsouzených, kteří jsou ve výkonu trestu poprvé, za úmyslně spáchané trestné činy od odsouzených za trestné činy z nedbalosti, trvale pracovně nezařaditelní, s poruchami duševními a poruchami chování a s uloženým ochranným léčením. Sleduje se zájem vyjádřený v § 8 ŘVT, aby diferencovaným výkonem trestu méně narušení odsouzení vykonávali trest od více narušených odsouzených a aby se uplatňovaly účinnější prostředky k dosažení účelu trestu. Samotný pojem n a r u š e n í, či stupeň a povaha narušení jsou běžně používané výrazy v právní terminologii, a není přesněji vymezen. Protože má v praxi velký význam, pokusíme se v empirické části naší práce jej z forenzně psychologického hlediska zpřesnit. Kromě mladistvých upravuje zákon výkon trestu dalších kategorií osob. Jedná se o výkon trestu odsouzených s poruchou duševní a poruchou chování, s poruchou osobnosti a chování, způsobenou užíváním psychotropních látek, nebo s mentální retardací, kde je kladen důraz dbát při volbě obsahu a forem programu zacházení závěrů odborného lékařského posouzení a nutnosti individuálního nebo skupinového terapeutického p ů s o b e n í. V naší koncepci vnitřní diferenciací byl tento požadavek anticipován dva roky (1992) před novelou zákona o výkonu trestu a před současně platným zákonem jako jedno z hlavních tří kritérií rozdělování odsouzených.

Zajímavým vývojem prošla v rámci změn zákona o výkonu trestu otázka s a m o s p r á v o d s o u z e n ý c h. V původním znění zák.č. 59/1965 Sb. je v § 16 Samospráva odsouzených uvedeno, že: „Samospráva se zřizuje v každém kolektivu odsouzených. Posláním samosprávy je naučit odsouzené samostatně řešit otázky související se způsobem života a s prací ve výkonu trestu, napomáhat k přísnému dodržování stanoveného pořádku a kázně, ke zvyšování pracovní aktivity, k všeobecnému i odbornému vzdělávání odsouzených a tím je připravovat pro aktivní zapojení do života společnosti po propuštění z výkonu trestu. samospráva se též zabývá otázkami, týkajícími se bezpečnosti a ochrany zdraví při práci.“

V novelizaci zák.č. 59/1965 Sb. z roku 1990 se poslání samosprávy definuje následovně:

- 1) Samosprávy odsouzených se volí na 1 rok ve všech nápravně výchovných

skupinách příslušnými kolektivy odsouzených v tajných volbách.

2) Odsouzení si volí ze svého středu oddílové samosprávy a z odsouzených, zvolených do oddílové samosprávy a z odsouzených, zvolených do oddílových samospráv si volí celouústavní samosprávu.

3) Posláním samosprávy je vést odsouzené k samostatnému řešení otázek, které souvisejí se způsobem života a s prací ve výkonu trestu, napomáhat dodržování stanoveného pořádku a kázně, zvyšovat pracovní aktivitu, všeobecné i odborné vzdělání odsouzených a tím je připravovat na aktivní zapojení do života společnosti po propuštění z výkonu trestu. Samospráva se zabývá otázkami, které se týkají bezpečnosti a ochrany zdraví při práci; za tím účelem samosprávy odsouzených mají právo navrhnout náčelníkovi ústavu udělení kázeňské odměny a uložení kázeňských trestů, projednávat s náčelníkem ústavu nebo jím pověřenou osobou zaměření a obsah nápravně výchovné činnosti, zejména zaměření pracovní výchovy odsouzených a obsah kulturně výchovné práce, mohou zprostředkovat podání a projednání společných stížností, žádostí a návrhů více odsouzených, pokud se týkají stejné věci, zastupují odsouzené při řešení otázek týkajících se bezpečnosti a zdraví při práci, a dalších otázek vyplývajících ze zařazení odsouzených do práce.

V novelizaci zák.č. 59/1965 Sb.z roku 1993 se v prováděcí vyhlášce MS v roce 1994, kterou se vydává Řád výkonu trestu v ustanovení § 22 Samospráva odsouzených definuje poslání samosprávy lapidárněji:

„K dodržování stanoveného pořádku a kázně (§16 odst. 3 zákona) přispívá samospráva odsouzených zejména tím, že spolupracuje se správou věznice při provádění nápravně výchovné činnosti, předává jí podněty odsouzených a informuje o své činnosti ostatní odsouzené. Úkoly přijímá a ukládá oddílová samospráva odsouzených na společných setkáních s vychovatelem konaným nejméně jednou za dva týdny a celouústavní samospráva na shromáždění zástupců všech samospráv odsouzených konaných nejméně jednou za dva měsíce“.

V zákonu č.169/1999 Sb. o výkonu trestu ustanovení o samosprávě odsouzených nebylo zahrnuto vůbec, neboť v novém pojetí výkonu trestu ztratila teoreticky, ale ne prakticky své opodstatnění. Zrušením vojensky organizovaného výkonu trestu na bázi pracovních táborů se samospráva stala vlastně anachronismem a reziduem bývalého kolektivního nápravně výchovného systému a jako taková byla nakonec zcela zrušena.

Porovnáním a analýzou výše uvedených postupně uskutečňovaných změn zákona týkající se samosprávy lze konstatovat následující. V zákonu platném do roku 1989 byly samosprávy z ř i z o v á n y správou věznic, aby se aktivně účastnily

organizace života vězňů spolupoloorganizováním každodenní činnosti režimového charakteru, tedy především na úseku dodržování stanoveného pořádku a kázně a praktického fungování chodu věznice. V roce 1990 se postavení samosprávy změnilo v tom, že, není zřizována, ale v o l e n a spoluodsouzenými a vybavena rozsáhlými pravomocemi vůči vězňům a téměř paritním vztahem k vedení věznic, což z logiky věci bylo zdrojem obtíží. Přehnané kompetence vězeňské samosprávy byly zakrátko zredukovány novelou ZVTOS z konce roku 1993. V ŘVT z roku 1994 je obsažena zmínka o samosprávě, stručně vymezující její úlohu na spolupráci s věznicí na úseku stanoveného pořádku a kázně, a při provádění nápravně výchovné činnosti, což ostatně bylo jejím původním posláním i důvodem její existence. O dalších 5 let později v roce 1999 byla definitivně zrušena. Její význam úzce souvisel s kolektivním pojetím výkonu trestu a participací samosprávy na systému organizace odsouzených a na složkách nápravně výchovné činnosti, která se prováděla k dosažení účelu trestu (souhrn kulturně výchovné práce, pracovní výchovy a stanoveného pořádku a kázně). Zrušením nápravně výchovných složek, jež byly ze zákona prostředkem k dosažení účelu výkonu trestu zanikla i samospráva, jako jeden z organizačních článků spolupracujících na zajištění organizace nápravně výchovné činnosti. Samospráva odsouzených nicméně představovala významný sociální systém a současně nástroj výchovné skupinové práce, na podkladě zprostředkovaného ovlivňování jedinců přes kolektiv. „Nápravně výchovná činnost“ dnes neexistuje, stejně jako neexistují pozdější „resocializační programy“, nahrazené nynějšími „programy zacházení“.

Současné pojetí výkonu trestu předpokládá pouze přímou komunikaci v dyadickém vztahu vězeň - zaměstnanec, samostatnější individuální nebo skupinová participace odsouzených na režimové, kulturně výchovné a pracovní činnosti se v podstatě nepředpokládá. Pokud jde o účast odsouzených na výkonu trestu, je obsahově zakotvena v § 44 zák.č.169/99 Sb. kde stojí, že odsouzení se mohou podílet na řešení otázek souvisejících s jejich životem ve věznici předkládáním návrhů a připomínek zaměstnancům Vězeňské služby. Hlavní důraz je v současnosti kladen důsledně na p r o g r a m y z a c h á z e n í. Odsouzený je vystavován očekávaným účinkům a vlivům programů zacházení, jejichž je zároveň objektem. Pojem z a c h á z e n í se stal klíčovým a nahradil dříve užívané pojmy reedukace a resocializace. Program zacházení se uskutečňuje a k t i v i t a m i programu zacházení. Aktivita jako taková, tedy ve smyslu vyvíjení vlastní iniciativy se ovšem předpokládá pouze jako součást v časově a prostorově ohraničeném rámci řízené aktivity. Spoluúčast a participace odsouzených na životě a chodu věznice se

nepředpokládá, v praxi je spíše na překážku. Je tomu tak zejména proto, že nejenom odsouzený, ale i zaměstnanec je povinen plnit aktivity ve stanovených časech, na stanoveném místě, se stanovenými osobami, a je kontrolován. Spontánní aktivita jaksi „mimo pořadí“ přivádí zaměstnance do nesnáží, ale i časové tísně. Když se výchovně angažuje mimo stanovený čas a prostor, nezbyvá mu čas na další časově velmi náročné úkoly administrativní povahy. Proto samostatnější aktivita odsouzených představuje spíše komplikace a přímo se s ní ani nepočítá. Protože z terminologie současného zákona o výkonu trestu důsledně vymizely pojmy reedukace, resocializace, nemohou být odsouzení objektem i subjektem převýchovy ani resocializace, ale jsou prostě předmětem působení, jak je zdůrazněno v § 41, odst. 3 zákona. Kdo se stane předmětem určitých procedur, postupů, a tedy objektem nějakého působení, pak nemůže být zároveň jeho subjektem, ale jen pasivním účastníkem. V jistém smyslu se stává příjemcem a konzumentem zvolených i stanovených aktivit v rámci programů zacházení. Receptivnost, pasivní přizpůsobení, účelovost jsou logickým finálním produktem a výsledkem působení. Účelovost je v tomto případě dokonce logická, protože odsouzení po dobu zapojení do aktivit s dobou výuky nebo terapie minimálně 21 hodin týdně jsou osvobozeni od povinnosti hradit náklady výkonu trestu. Na druhé straně při pracovním zařazení s minimálním výdělkem jsou naopak povinni tyto náklady hradit v plné výši. Zároveň si věznicové zlepšují výslednost, neboť takto na plný úvazek v aktivitách zapojené odsouzené nevykazují jako bez vlastní viny pracovní nezařazené, stejně jako u zařazených do profesního vzdělávání. V současnosti lze spatřovat určitou jednostrannost i v úplném zrušení samospráv odsouzených na straně jedné, a převzetím veškeré režimové aktivity zaměstnanci oddělení výkonu trestu na straně druhé - dozorcí, vychovateli, sociálními pracovníky, pedagogy, psychology. Nejedná se jenom o problémy režimové aktivity, ale i o to, že byl rozkolísán sociální systém ve věznicích. Samotní odsouzení neorganizují nic, protože jim to nepřísluší, a protože všechno vykonávají zaměstnanci. Na prostředí ani na dění jehož jsou trpnými nedobrovolnými účastníky nemohou mít žádný vliv ani podíl. Nejsou určeni k tomu, přebírat kompetenci, ani odpovědnost, což jim znemožňuje uplatnit spontánní přirozenou aktivitu a zájem na spoluvytváření prostředí v němž žijí svůj život. Skupina samosprávy do určité míry představovala takovou možnost, a současně promyšlené a smysluplné usměrnění těchto aktivit v pozitivním smyslu zároveň umožňovalo jejím prostřednictvím čelit negativnímu vlivu vždy obávaných neformálních vůdců mezi vězni. Současný liberalismus ponechávající skupinové dynamice volný průběh a redukcující roli vězně na domněle neškodného klienta a uživatele programů zacházení, potažmo na roli

pacienta a uživatele terapeutických aktivit, znamená zároveň bezděčné nastolení nepřímě tolerovaného stavu bezvlády a nepřehlednosti interpersonálních vztahů v kolektivu odsouzených. Tím zároveň i naplnění teze platící ve všech nadbytečně liberalizovaných rozvolněných uskupeních v duchu - běda slabším. Liberalizace neznamená humanizaci. Sociální pole, kterým je jako každé lidské prostředí i prostředí věznice, jehož určitý prostor zaujímala dřívější pečlivě vybraná a formálně ustavená skupina samosprávy, pochopitelně nezůstal prázdný a neobsazen. Prostor pro legální a věznicí podporovanou prosociální aktivitu obsazený dříve skupinou samosprávy po jejím zrušení rychle vyplnily jiné skupiny vězňů. „V penitenciární psychologické literatuře bývá pro tyto skupiny užíván termín „quasiformální“. Jsou také založené na věcných vazbách mezi jedinci, které mají svůj řád a svou strukturu. Svým zaměřením však intenzivně působí proti cílům nápravně výchovného procesu. Jejich negativní vliv nelze podceňovat. Vykonávají silný tlak na odsouzené a především v procesu přizpůsobování se ústavnímu charakteru života. Bývají zahrnovány pod pojem „druhého života odsouzených“. Vnitřní hierarchie mezi odsouzenými je jimi samotnými pečlivě sřežena a ukryvána. Často stojí v pozadí celé struktury subkulturní organizace i fyzické násilí, které znemožňuje jednotlivcům i skupinám vyjít samostatně z tohoto svazujícího rámce. Proto také ti odsouzení, kteří jsou orientováni na hodnoty a normy nekriminální společnosti, mají největší potíže s adaptací na vězeňský sociální systém. Jejich vnější chování je pak často mylně výchovnými pracovníky pokládáno za nepřizpůsobivé. Nástrahy a překážky, které jim spoluodsouzení kladou, vyvolávají rozličné konflikty a znesnadňují oprávněné výchovné zásahy. Tito odsouzení jsou „zavrhováni“ společností odsouzených, se kterými jsou nuceni žít, a výchovnými pracovníky nejsou akceptováni většinou z důvodu nepochopení a nedostatečné analýzy jejich chování. Na druhé straně získávají výhody ti odsouzení, kteří jsou nejvíce přizpůsobiví, kteří mají své „zkušenosti“ a ovládají roli „hodného“ odsouzeného. Zvýšenou pozornost je v této oblasti zapotřebí věnovat především odsouzeným, kteří jsou ve výkonu trestu poprvé. Pro tyto odsouzené má kontakt s dosud nepoznaným vězeňským prostředím povahu čehosi šokujícího mimořádného a celý konflikt probíhá daleko intenzivněji“ (M. Urbanová a kol., 1986, s. 7 -8). Uvedené problémy byly dříve, tj. na konci 70. a v průběhu celých 80. let až do roku 1989 do zrušení samostatného ústavu pro mladistvé v kolektivech mladistvých řešeny prostřednictvím metodiky práce s malou formální skupinou samosprávy (7-8 členů) rozpracovanou na celý širší výchovný kolektiv zahrnující průměrně kolem 70 mladistvých jejíž součástí byl i detailně rozpracovaný systém zvýhodňovacích diferenciacních skupin, včetně

sociometrické techniky a techniky ratingu, na němž se účastnil celý výchovný tým vychovatelů. (M. Tamchyna, 1982). Později byla práce se skupinou samosprávy doplněna o využití metody ASUP (aktivního sociálního učení programového) ve skupinové práci s odsouzenými podle M. Urbanové a kol. (1986). Problém v současné době spočívá v tom, že i nadále, byť v rozporu s filozofií a pojetím nově pojímaného výkonu trestu přetrvávají organizační formy spjaté s faktem hromadného, a tudíž nevyhnutelně kolektivního způsobu výkonu výkonu trestu. Z těchto důvodů nějaká forma spolusprávy odsouzených je stále potřebná a to nejen z praktických provozních hledisek, ale též z důvodu motivace a zpětné vazby o sociálních procesech uvnitř vězeňských kolektivů. Úplné zrušení tohoto instrumentu se z tohoto pohledu jeví jako unáhlené a předčasné. Popsanou skutečnost lze uzavřít poznámkou M. Cipra: „Kolektivní a individuální přístup je klasickou pedagogickou dichotomií. I zde se vymstí každá jednostrannost, a to nejen ve prospěch vypjatého individualismu, ale i ve prospěch mylně chápaného absolutního kolektivismu. Kolektivní a individuální výchova nejsou a nemohou být dvě alternativy, ale jsou vždy dvě neoddělitelné stránky téže mince., tak jako jsou neoddělitelná práva a povinnosti jedince vůči kolektivu a kolektivu vůči jedinci“ (M. Cipro, 1987).

Na závěr statě o legislativních změnách ve vězeňství je třeba připomenout, že nové zákonné normy jsou filozoficky inspirovány myšlenkou humanizace výkonu trestu odnětí svobody, která je právně zakotvena v Evropských vězeňských pravidlech. Zvláštní význam je v této souvislosti přikládán individualizaci výkonu trestu a tedy osobnosti delinkventa. Humanizace trestu by neměla jít na úkor jeho účinnosti. Humánní trest lze charakterizovat jako nezbytně nutnou újmu po nezbytně nutnou dobu, eventuálně doplněnou takovým zacházením s odsouzeným, aby trest splnil svoji regulativní funkci. Teoretické výzkumy i praktické zkušenosti poukazují na nutnost takové úpravy výkonu trestu, která by umožňovala změnu chování, eventuálně osobnosti pachatele. Za hlavní a účinný faktor lze v této souvislosti považovat neodvratitelnost sankce, nikoliv její tvrdost. Hlavní funkcí trestu ve fázi *justiční* (výrok o vině a určení sankce) by mělo mít naplnění ideje spravedlnosti v tom smyslu, že za zákonem stanoveným proviněním bezprostředně následuje sankce (zpětná vazba). Ve fázi *penitenciární* pak musí převládat funkce regulativní a v ní orientace na změnu chování. To naplňuje požadavek přiměřenosti trestu provinění a osobnosti delinkventa. Konkrétně ve výkonu trestu to znamená *diferencované* zacházení s vězni (M. Urbanová, P. Kaprová, O. Součková, 1992, s. 10).

1.3 NÁSTIN HISTORIE PROBLEMATIKY VNITŘNÍ DIFERENCIACE V ČESKOSLOVENSKÉM VĚZEŇSTVÍ

V této kapitole se pokusíme o stručný souhrn přístupů k řešení problému vnitřní diference v poválečné minulosti. V době po roce 1948 bylo vězeňství ideologizováno, převedeno od roku 1952 do resortu ministerstva národní bezpečnosti a spadalo až do konce šedesátých let pod ministerstvo vnitra. Od počátku sedmdesátých let již bylo zcela převedeno zpět do kompetence resortu spravedlnosti. O prvních pokusech řešení otázek vězeňství v souladu s mezinárodními konvencemi lze hovořit až během druhé poloviny let šedesátých. Všeobecně můžeme konstatovat, že převažoval důraz na v n ě j š í diferenciaci, což vyplývalo ze zákona o výkonu trestu č. 59/1965 Sb., který po novelizacích v letech 1968, 1970, 1973, 1990, 1993 platil v modifikované podobě bezmála 35 let až do roku 1999, kdy byl nahrazen zákonem č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů. Původní zákon 59/1965 Sb. u dospělých osob, tj. osob starších 18 let, stanovil 3 NVS s odlišným režimem, kam byli odsouzení zařazováni podle provinění a délky trestu. V rámci NVS však existovaly ústavy, kde diferencovaně vykonávali trest odsouzení pro nedbalostní delikty v podmínkách polootevřeného výkonu trestu. Jejich kapacita však byla nedostatečná. Vedle toho existovaly ústavy, kde byla zřizována oddělení pro přestárlé a nemocné osoby. Určitou výjimku tvořilo specializované oddělení pro odsouzené s psychopatickou strukturou osobnosti které bylo zřízeno v NVÚ Plzeň od roku 1965 (J. Němec, 1993). Mladiství vykonávali trest v NVÚ pro mladistvé bez ohledu na druh trestné činnosti a délku trestu. Z tohoto důvodu v z n i k l u této kategorie odsouzených problém v n i t ě r n í diference. Pomineme-li předcházející historii výkonu trestu u mladistvých do poloviny šedesátých let, která byla dosti složitá, můžeme konstatovat, že pokusy o koncepční vymezení vnitřní diference nastaly až počátkem sedmdesátých let. Problematika vnitřní diference byla v rámci čs. vězeňství řešena téměř výhradně právě u kategorie mladistvých. Proto se zaměříme na jednotlivé koncepce.

V letech 1970 - 1973 byla v NVÚ Libkovic zavedena diference podle chování a přístupu k výkonu trestu. Mladiství byli rozdělováni do 3 skupin rozlišených přísností režimu a rozsahem výhod. Toto třídění bylo nepřesné a subjektivní.

Na ni navazovala další koncepce, na jejímž podkladě byli mladiství zařazováni do 4 skupin:

- 1/ kolektiv mentálně retardovaných,
- 2/ kolektiv zvláště narušených,
- 3/ kolektiv mladistvých s nedokončenou základní školou,
- 4/ kolektiv mladistvých zařazených do odborných kurzů.

V letech 1979 - 1990 až do zrušení NVÚ Libkovice platila tato diferenciacie:

- 1/ mladiství v podstatě s normálním vývojem, u nichž převládají poruchy chování vyvolané nevhodnými vlivy sociálního prostředí,
- 2/ mladiství, jejichž delinkventní činnost je převážně projevem pubertální a adolescentní nevyrovnanosti,
- 3/ mladiství, u nichž se projevují poruchy rozumových schopností,
- 4/ mladiství, jejichž delinkvence je výrazněji ovlivňována psychopatologickými poruchami,
- 5/ mladiství s výrazným podílem alkoholismu (toxikomanie) na vzniku trestné činnosti.

Tato koncepce vznikla z psychiatrické klasifikace podle O. Kučery, která byla původně širší (7 skupin) a vycházela z kritéria příčin trestné činnosti, což je kriminologický přístup. „Její autor, právník a vynikající odborník v dorostové psychiatrii, vychází v uvedené klasifikaci mladistvých pachatelů ze své bohaté psychiatrické a soudně expertizní praxe. Upozorňuje na ty skupiny mladistvých, u nichž hrály při vzniku delinkventního jednání převážnou úlohu faktory individuální, psychopatologické, což indikuje v boji s touto delinkvencí také metody dorostové psychiatrie a s ní spolupracující psychologie. Mladistvým pachatelům s psychopatologickými rysy, které ve své klasifikaci uvádí, a jímž se odborně věnoval, by měla být věnována zvýšená l é č e b n á p é č e ; jde totiž o jedince, kteří nejvíce recidivují a z nichž se utváří tzv. „tvrdé jádro delinkvence“ (J. Čepelák, 1982). Detailní popis všech sedmi skupin uvádíme v příloze. Tento systém byl nejpropracovanější, zajímavý je tím, že byl koncipován expertem mimo resort vězeňství, a byl nejdéle používán v podmínkách centralizovaného výkonu trestu pro všechny mladistvé v rámci SNV ČSR v tehdy jediném nápravně výchovném ústavu. V praxi však přinášel některé problémy. Diagnosticky bylo obtížné rozlišovat 1. a 2. diferenciacní skupinu (dále DS), protože mladiství často splňovali obě kritéria. Příčiny delinkvence mohly spočívat jak v adolescentní nevyváženosti, tak v

nevhodném sociálním prostředí. Čistě kriminologické hledisko, kterým jsou příčiny trestné činnosti mladistvých se jako jediné hlavní kritérium vnitřní diferenciacce jeví z pohledu praxe při vytváření diferenciacčních skupin mladistvých přece jen jako ne zcela dostačující a v tomto smyslu sporné.

V roce 1987 po sedmileté pauze znovu vznikl NVÚ pro mladistvé Opava, který však v období let 1969 - 1980 již jako ústav pro mladistvé existoval, přičemž zde byla stanovena následující vnitřní diferenciacce:

- 1/ mladiství, kteří jsou aktivní a iniciativně plní povinnosti, prvověznění a s prosociální anamnézou,
- 2/ mladiství s pasivním přístupem k plnění povinností, a nově přijatí,
- 3/ mladiství s negativním přístupem k plnění povinností, mladiství, kteří mají nedostatky v oblasti sociálních a hygienických návyků.

Na Slovensku byli od roku 1972 mladiství v NVÚ Ružomberok, kde existovala vnitřní diferenciacce o 3 skupinách. Kritériem byla závažnost trestného činu a bezpečnostní hlediska. Od roku 1976 existuje NVÚ pro mladistvé Martin. Zde byla uplatňována tato vnitřní diferenciacce mladistvých:

- 1/ mladiství, u nichž mentální úroveň byla bez závažnějšího defektu a dosáhli vzdělání v rozsahu 2. stupně ZŠ, s délkou trestu nad 6 měsíců,
- 2/ mladiství mentálně podprůměrní až defektní, kteří dosáhli základního vzdělání v rozsahu 1. stupně ZŠ, bez ohledu na délku trestu; dále mladiství s normální rozumovou úrovní s délkou trestu do 6 měsíců.

Byla uplatňována 2 kritéria: úroveň IQ a dosažené vzdělání, a délka trestu (D. Havrlentová, 1990).

Vedle modelů fungujících v penitenciární praxi existují návrhy vnitřní diferenciacce, které se buď nerealizovaly nebo byly teprve nedávno zavedeny do praxe. Z pohledu penologie vznikla v roce 1987 koncepce podle A. Marešové (1986), která však nebyla realizována. Navrhla tyto diferenciacční skupiny:

- 1/ mentálně retardovaní mladiství,
- 2/ mladiství studující střední odborná učiliště,
- 3/ mladiství vhodné k uplatnění léčebně výchovného programu,
- 4/ ostatní mladiství.

Kromě navržené koncepce vnitřní diferenciacie, kterou autorka označuje jako pragmatickou, avšak diagnosticky jednoduchou, zdůrazňuje současně také nutnost zavedení v n ě j š í diferenciacie mladistvých.

Její výzkumný projekt „Model nápravně výchovné činnosti pro mladistvé odsouzené v jednotlivých diferenciacních skupinách“ obsahoval dvě etapy. První z nich byla již uvedená koncepce vnitřní diferenciacie. Na ní měla navazovat druhá část výzkumu, jejímž cílem byla následující doporučení: „II. etapa předpokládá využití všech možností pro opatření vykonávané na svobodě, jejichž hlavním obsahem má být ukončení určeného vzdělání a dosažení kvalifikace pod podmínkou sankce za nedodržení těchto opatření.

Ve výkonu trestu by měli být mladiství rozděleni do dvou skupin:

- 1/ mladiství s krátkými tresty do 6 měsíců,
- 2/ mladiství s tresty nad 6 měsíců.

Mladistvé s delšími tresty rozdělit podle toho, zda mají či nemají ukončené základní vzdělání. U všech zrušit současný způsob pracovního zařazení a realizovat výukové programy. U krátkých trestů zaměřené na přípravu k životu po výkonu trestu, kulturu v širokém slova smyslu. U dlouhých trestů totéž, navíc dokončit ZŠ nebo odborné vzdělání. Výzkum však byl zastaven a téhož roku zahájen níže uvedený penologický výzkum vycházející z jiných východisek.

V letech 1987-1990 byl uskutečněn penologický výzkum z iniciativy slovenského penologického odboru Správy ZNV SSR v Bratislavě pod vedením Havrlentové „Vnútorná diferenciacia odsúdených mladistvých vo výkone trestu odňatia slobody“.(D. Havrlentová, 1997). Na podkladě jeho výsledků měla být v obou republikách shodně zavedena jednotná vnitřní diferenciacie. Výsledkem výzkumu byla tato koncepce:

- 1/ mladiství mentálně vyspělí s příznivou prognózou vychovatelnosti,
- 2/ mladiství mentálně vyspělí s nepříznivou prognózou vychovatelnosti,
- 3/ mladiství mentálně insuficientní s příznivou prognózou vychovatelnosti,
- 4/ mladiství mentálně insuficientní s nepříznivou prognózou vychovatelnosti.

Podle autorky projektu D. Havrlentové platí následující 2 hlavní kritéria, a to „mentální úroveň“ a „prognóza vychovatelnosti“.

K tomu dodává, že lze vytvářet ještě dle potřeby tzv. „dočasné skupiny“

z několika mladistvých, které spojuje stejný problém bez ohledu na diferenciační skupinu, kde by se uplatňovaly speciální skupinové formy práce (toxikomani, sexuální devianti, neurotici ap. Závěry tříletého výzkumu jsou podle našeho názoru diskutabilní. Kritérium „prognóza vychovatelnosti“ se jeví jako vágní, závislé na subjektivním odhadu. Sporné je i vytváření variabilních „dodatečných skupin“ v rámci diferenciací. V praxi se projevovala vždy spíše potřeba mladistvé s psychopatologickou symptomatikou oddělovat. Uvedený model byl u nás zaveden ve Věznici pro mladistvé v Opavě, na Slovensku v NVÚ Martin.

Po zrušení NVÚ pro mladistvé Libkovic v roce 1990 byli mladiství redisolováni do Věznice Všehrady, která byla určena k výkonu trestu mladistvých. Zde byl zaveden tento způsob vnitřní diferenciací:

- 0/ základní diferenciační skupina pro všechny do 1 měsíce výkonu trestu
- 1/ mladiství kriminálně méně narušení, zpravidla s nenásilnou trestnou činností, bez psychopatologických projevů, bez závislosti na návykových látkách, sociálně přizpůsobiví, s přijatelným hodnotovým systémem a způsoby trávení volného času, s kladným přístupem k výkonu trestu,
- 2/ mladiství s poruchovou adaptací na podmínky výkonu trestu, s neurotickými a psychopatickými dekompenzacemi, se zkušenostmi s požíváním návykových látek, případně sexuální devianti,
- 3/ mladiství s poruchami chování výrazně agresivního charakteru, zpravidla s násilnou trestnou činností, kriminálně narušení,
- 4/ mladiství s předpoklady pro zařazení do odborného učiliště.

Jako k r i t é r i a rozdělování mladistvých do skupin slouží:

- 1/ stupeň kriminálního narušení (perspektiva resocializace),
- 2/ charakter trestné činnosti,
- 3/ přítomnost psychopatologické symptomatiky včetně agrese. (P. Křenek, 1992).

V období let 1994 - 1999 byla novelou zákona o výkonu trestu (1993) a následnou prováděcí vyhláškou (1994) uplatněna na mladistvé v n ě j š í diferenciaci, jež byla stejná jako u dospělých a shodně doplněna o v n i t ř n í diferenciaci s p o l e č n ý m ustanovením pro obě kategorie odsouzených. (§ 25):

„Vnitřní diferenciací spočívá podle tohoto ustanovení v rozdělení odsouzených do skupin v závislosti na jejich osobnostních vlastnostech, chování a

postoji k cíli výkonu trestu. Odsouzení se stejným nebo podobným resocializačním programem se zpravidla zařazují do téže skupiny vnitřní diferenciaci. Vnitřní diferenciaci se uplatňuje ve všech základních typech věznic (s dohledem, s dozorem, s ostrahou, se zvýšenou ostrahou). Odsouzení, zařazení do stejné skupiny vnitřní diferenciaci, zpravidla společně pracují a jsou zpravidla společně ubytováni. O změně v zařazení odsouzeného do skupiny vnitřní diferenciaci rozhoduje komise, a to zpravidla na návrh pedagoga při vyhodnocení plnění a aktualizaci resocializačního programu odsouzeného.“

Touto vyhláškou upravující výkon trestu u mladistvých odsouzených (§ 80) bylo nově stanoveno :

1/ V rámci věznice pro mladistvé se zřizují:

- a) oddělení s dohledem,
- b) oddělení s dozorem,
- c) oddělení s ostrahou,
- d) oddělení se zvýšenou ostrahou.

2/ K prohloubení nápravně výchovné činnosti se mladiství umístění do jednotlivých oddělení dále rozdělují na základě komplexní zprávy o odsouzeném, resocializačních programů, jednání a chování do skupin vnitřní diferenciaci. Při provádění vnitřní diferenciaci se zejména přihlíží ke zvláštnostem výkonu trestu u mladistvých s psychopatickou strukturou osobnosti, drogově závislých a mladistvých s duševní poruchou.

Ve Věznici Všehrdy byla pro mladistvé zřízena oddělení s dozorem, ostrahou a zvýšenou ostrahou. Výše uvedenou novelou došlo k právní a faktické nivelizaci a setření rozdílů mezi výkonem trestu u kategorií mladistvých na straně jedné a kategorií dospělých odsouzených na straně druhé.

Zásadní pozitivní změnu přístupu k dospělým odsouzeným vyjadřovalo nové ustanovení o vnitřní diferenciaci dospělých odsouzených, která v předchozí právní úpravě do té doby u dospělých neexistovala. Toto ustanovení bylo zakotveno hned v novele z roku 1990 (§ 8 ZVTOS).

Ve vztahu ke kategorii mladistvých se naopak, alespoň pokud jde o rozdělování, začalo přistupovat obdobně jako k dospělým odsouzeným, což je zásadní změna, která znamená odklon od dosavadních trestně právních přístupů. Změnu přístupu k výkonu trestu mladistvých implikovalo již samo názvosloví z něhož se vytratil výchovný aspekt - „věznice pro mladistvé“, místo dřívějších „nápravně výchovných ústavů pro mladistvé“, a posléze přímé včlenění mladistvých do zvláštních oddělení uvnitř věznic s dospělými odsouzenými, což z

výchovného hlediska bylo krokem zpět. V otázce rozdělování odsouzených přestalo být zohledňováno specifické postavení mladistvých vyplývající z věku a vývojových zvláštností, jakož i celkový dopad (během trestu i po něm) pro mladistvého faktem umístění do věznice mezi dospělé vězně.

Po zrušení ZVTOS č. 59/1965 Sb. v roce 1999 začal platit nový ZVTOS č.169/1999 a ŘVTOS č.345/1999 Sb. Problematika vnitřní diferenciaci mladistvých je podrobně řešena v §§ 83,84,85 Vyhláška MS č.345/1999 Sb. ve znění Vyhlášky MS č.378/2004 Sb.

Podle tohoto zákona p ř e s t a l o platit rozdělování mladistvých dle zásad vnější diferenciaci do 4 základních typů věznic; výkonem trestu se podle tohoto zákona rozumí též „výkon trestního opatření“ odnětí svobody uloženého mladistvému, přičemž se stanovuje, že se vykonává o d d ě l e n ě od ostatních odsouzených, a to ve věznicích nebo zvláštních odděleních pro mladistvé s uplatňováním vnitřní diferenciaci.

Další vývoj problematiky vnitřní diferenciaci mladistvých již jde jinou cestou, protože podoba vnitřní diferenciaci je na rozdíl od předchozího stavu pouze obecně formulovaných zásad diferenciaci mladistvých daných zákonem o výkonu trestu poprvé taxativně stanovena a d e f i n o v á n a v platných právních normách pro výkon trestu.

Na základě charakteristiky osobnosti mladistvého a spáchaného provinění se ve věznicích pro mladistvé rozdělují odsouzení mladiství do 4 z á k l a d n í c h diferenciacních skupin A, B, C, D :

- 1/ Do „základní skupiny A“ se zařazují odsouzení se základní charakteristikou osobnosti v normálu, u nichž poruchy chování vyplývají z nevhodného sociálního prostředí, emocionální a sociální nezrálosti, popřípadě špatného zacházení.
- 2/ Do „základní skupiny B“ se zařazují odsouzení s naznačeným disharmonickým vývojem osobnosti.
- 3/ Do „základní skupiny C“ se zařazují odsouzení s poruchami chování včetně poruch chování způsobených užíváním návykových látek , kteří vyžadují specializovaný výkon (trestu) trestního opatření.
- 4/ Do „základní skupiny D“ se zařazují odsouzení s mentální retardací.

O zařazení mladistvého odsouzeného do základní diferenciacní skupiny rozhoduje ředitel věznice na základě doporučení odborných zaměstnanců.

Základní skupiny vnitřní diferenciaci mladistvých jsou ještě doplněny a

dále se zpravidla člení na 3 p r o s t u p n é skupiny. Do těchto skupin jsou mladiství odsouzení zařazováni na základě svého chování, jednání, postojů ke spáchanému provinění a výkonu trestního opatření. Do prostupných skupin se mladiství zařazují podle těchto zásad:

Do první (I) prostupné skupiny se zařazují odsouzení, kteří převážně aktivně plní program zacházení i své další povinnosti a chovají se a jednají v souladu s vnitřním řádem.

Do druhé (II) prostupné skupiny se zařazují odsouzení s nevyjasněným a kolísavým postojem a přístupem k programu zacházení a svým povinnostem.

Do třetí (III) prostupné skupiny se zařazují odsouzení, kteří převážně

- a) program zacházení plní pasivně nebo jej odmítají,
- b) neplní své povinnosti,
- c) chovají se a jednají v rozporu s vnitřním řádem.

O zařazení a změně zařazení mladistvého do „prostupné skupiny“ rozhoduje rovněž ředitel věznice (podle předchozího ŘVTOS postačil vedoucí oddělení výkonu trestu) na návrh speciálního pedagoga, zpravidla při zpracování a hodnocení plnění programu zacházení s mladistvým odsouzeným.

Základní diferenciacní skupiny se liší obsahem a způsobem zacházení odpovídajícím potřebám žádoucí změny osobnosti mladistvého. Vzdělávání a vhodná forma sociálního výcviku jsou součástí programů zacházení s odsouzenými ve všech 4 základních diferenciacních skupinách.

Prostupné skupiny vnitřní diferenciacce tvoří ucelený systém pozitivní motivace mladistvých odsouzených. Ve vnitřním řádu se stanoví podrobnější podmínky vnitřní diferenciacce tak, aby odsouzený měl během výkonu trestního opatření možnost být na základě posunu v přístupu, plnění programu zacházení, plnění povinností a chování a jednání v souladu či nesouladu s vnitřním řádem postupně zařazován do jednotlivých skupin.

Pokud se jedná o dospělé odsouzené, nově je vnitřní diferenciacce odsouzených (vyhláškou MS 378/2004, § 39; zák.č.169/1999 Sb.se o ní přímo nezmiňuje) upravena ve všech základních 4 typech věznic a to u všech všech odsouzených j e d n o t n ě, formou zpravidla 3 p r o s t u p n ý c h s k u p i n v n i t ě r n í d i f e r e n c i a c e koncipovaných shodně jako u mladistvých odsouzených. Snaha po určité univerzálnosti a srovnatelnosti kritérií vnitřní diferenciacce tak našla výraz v tomto progresivním (stupňovém) modelu, který se

postupně vyvinul z dřívějších zkušeností se „zvýhodňovacími skupinami“ dlouhodobě uplatňovanými v minulosti u mladistvých odsouzených v rámci vnitřní diferenciaci. Později v souvislosti se zrušením nápravně výchovných skupin také u dospělých odsouzených v rámci vznikající vnitřní diferenciaci v jednotlivých věznicích.

V současnosti je zařazování dospělých odsouzených do vnitřní diferenciaci zakomponováno v návaznosti na programy zacházení takto: „Volba a způsob naplňování cíle programu zacházení je vedle chování, jednání, postojů ke spáchanému trestnému činu a výkonu trestu jednou z rozhodujících skutečností při zařazování odsouzeného do některé ze zpravidla tří přístupných skupin vnitřní diferenciaci.“

Závěrem tohoto přehledu lze konstatovat, že u mladistvých odsouzených a později rovněž u dospělých odsouzených existovala řada kritérií vnitřní diferenciaci.

Byla to kritéria psychologická (intelekt, postoj k trestu, hodnoty), psychiatrická (psychopatologická symptomatika různé povahy a etiologie, jako například mentální retardace, poruchy chování mladistvých, psychopatické, neurotické poruchy, deviace, agresivita, zneužívání návykových látek, příčiny vzniku delinkvence), pedagogická (stupeň vzdělání, zařazení do vzdělávací činnosti, prognóza vychovatelnosti, kriminologická (stupeň kriminálního narušení, charakter trestné činnosti), a trestně právní (délka trestu, bezpečnostní hlediska, závažnost trestného činu).

Uváděné příkladmo vyjmenované položky uvnitř jednotlivých kritérií (psychologických, psychiatrických, pedagogických, kriminologických, trestně právních) nejsou zdaleka vyčerpávající a jsou uvedeny pro ilustraci. Jednotlivá kritéria se navíc zpravidla nevyskytovala v rámci jednotlivých koncepcí vnitřní diferenciaci v čisté, ale ve smíšené podobě, v rozmanitých kombinacích.

1.4 NĚKTERÉ ETICKÉ ASPEKTY TRESTU ODNĚTÍ SVOBODY A OTÁZEK HUMANIZACE VĚZEŇSTVÍ

V úvahách nad otázkami trestu za kriminální jednání je etický pohled nezbytný. Trest je kategorie právní i mravní. Soustava platných norem vždy reflektuje mravní a právní stav ve společnosti. Donedávna platily hlavně ideologické normy. Dnes se utváří normy nové, na základě hodnot, které jsou spíše hledány a znovuobjevovány. Proti obecně lidským hodnotám vyvěrajícím z křesťanství se mnohem více prosazují konzumní hodnoty a konzumní způsob života. Celkově pozorujeme obecně nízkou úroveň právního vědomí a s tím související extrémní růst násilí a zločinnosti. Její etiologie je složitá. Je docela možné, že aktuálně platí Shutherlandova sociologizující kriminologická teorie příčin a růstu kriminality. Vychází z osobnosti pachatele a formuluje názor, že „osoba se stane delinkventní proto, že existuje převaha definic příznivých porušování práva nad definicemi nepříznivými porušování práva“. Trestný čin chápe jako naučené chování normálních lidských bytostí (návyky vyvíjející se pomalu jako výsledek zkušeností s kontroverzním vnějším prostředím a snahy přizpůsobit se mu). Jinými slovy, kriminalita roste proto, že se vyplatí a rizika jsou nepatrná. (V. Michal, 1970)

Nezbytnou součástí společnosti je účinný a funkční právní systém. Jeho součástí je také oblast vězeňství, zabezpečující na základě zákona o výkonu trestu jeho realizaci v jednotlivých vězeňských zařízeních. V koncepčním materiálu VS ČR se uvádí, že v rámci humanizace výkonu trestu se „život ve vězení stává srovnatelný s běžnými standardy společnosti“. (Perspektivy VS ČR, 1992, s. 3). To znamená, že z peněz daňových poplatníků (včetně obětí trestných činů) jsou hrazeny náklady na nezasloužený životní standard odsouzených (pachatelů), zatímco jejich oběti byly v důsledku trestné činnosti o něj doživotně připraveny. Vzhledem k okolnosti, že škody způsobené trestnými činy nebudou poškozeným nikdy uhrazeny, a oběti páchané trestné činnosti nejsou předmětem zájmu a tím méně péče ze strany státu, nabízí se otázka preference zájmů. Jinými slovy, zda stát chrání více zájmy poškozených kriminalitou anebo pachatelů. Zdá se, jakoby trestní politika státu byla - paradoxně - znovu ideologizována. Osoby ve výkonu trestu jsou totiž z hlediska dodržování lidských práv sledovány řadou institucí, včetně mezinárodních, naproti tomu oběti trestné činnosti, jejichž počet masově přibývá nikoli. Osudy obětí trestných činů bývají neradostnější než osudy pachatelů, nejsou však pro nikoho zajímavé. Je tudíž otázkou, nakolik je vůbec etické zabezpečovat delinkventům

podmínky, které by je ve srovnání s jejich oběťmi vlastně zvýhodňovaly. Podle Pinatela /bývalý předseda Mezinárodního střediska srovnávací kriminologie) tomu tak být nemá. Pohodlí ve švédských nebo amerických věznicích nepovažuje za výchovné. Klade důraz na to, že "určitá prostota života je pro delinkventy nezbytná" (J. Pinatel, 1972). Z psychologického hlediska lze říci, že předpokladem pro reedukaci, mravní nápravu je sebezpoznaní. Jedná se o to, aby pachatel pochopil následek, který způsobil, a také, aby se u něho probudil pocit viny za své jednání. Podle Frankla „člověk nikdy není plně podmíněn v tom smyslu, že by byl determinován nějakými věcmi nebo silami. Spíše vposledku určuje sám sebe i svůj osud. Je takto nejen odpovědný za to, co dělá, ale rovněž za to, čím je, neboť člověk se nejen chová podle toho čím je, ale rovněž se stává tím, čím je, podle toho, jak se chová. Stává se nakonec tím, co ze sebe udělal.“ (V. Frankl, 1990). Navzdory tomu u delinkventů pozorujeme všechno jiné, než probuzené svědomí, natož pocity viny. Zkušenosti z praxe spíše ukazují, že odsouzení se svými skutky pyšní. Zločin bývá největší věc, kterou v životě svedli. Vidáme absenci vyšších citů, hodnot. Ve svém postoji většinou setrvávají po celou dobu výkonu trestu, který jim zpravidla nepřipadá zvlášť obtížný. Pozornost, které se odsouzeným dostává ze strany společnosti je v jejich pocitu výlučnosti spíše utvrzuje. Je tedy otázkou, nakolik je trest tím, čím být má a jaká je vlastně ú č i n n o s t trestu. Za současných podmínek lze soudit, že nejméně stejně demoralizující jako v době před humanizací vězeňství.

Problém přidělování materiálních prostředků ve prospěch odsouzených není, jak by se mohlo na první pohled zdát pouze problém ekonomický. Ukazuje se současně jako problém etický a výchovný. Situace ve vězeňství nezavdává dojem, že by snad vězeňství nepotřebovalo dotace státu, ale pravděpodobně by s nimi mělo lépe nakládat. Smyslem činnosti vězeňského systému je prevence a to znamená, že je třeba p ř i d ě l o v a t prostředky tam, kde je možnost preventivního působení největší. V praxi to znamená zaměřit se na nižší věkové kategorie vězňů, kde je ještě určitá možnost nápravy.

Zároveň je nutné zvýšit sociální j i s t o t y personálu a vynaložit prostředky na získání vysoce kvalifikovaných odborníků. Rostoucí počet trestných činů zaměstnanců VS ČR, ale i policie naznačuje možný vývoj v případě nízkého ohodnocení. Riziko korupce ve státním bezpečnostním aparátu se zvolna stává realitou. Není myslitelné připustit ztrátu profesionální etiky zaměstnanců a namísto otázek viny delinkventů se muset zabývat otázkami viny ochránců zákona, pokud by „přihlíželi, jak dochází k bezpráví a zločinu.“ (K. Jaspers, 1991, s. 44).

1.5 SOUČASNÉ PŘÍSTUPY K PROBLÉMU VNITŘNÍ DIFERENCIACE V ZAHRANIČÍ

V současné penologické zahraniční literatuře existuje málo příspěvků, které by se bezprostředně zabývaly problematikou vnitřní diferenciaci. Tato situace je pochopitelná v kontextu s o d l i š n ý m pojetím a vývojem vězeňských systémů v rozvinutých zemích a v porovnání se zeměmi bývalého východního bloku. Rozdíly spočívají v samotných výchozích principech, kdy u nás platily teze o kolektivismu, ale hlavně o ekonomických možnostech. Shodně s Marešovou (1993, s. 90) je možné konstatovat, že to, co naše vězeňství nejvíce odlišuje od ostatních demokratických zemí je způsob umísťování odsouzených do jednotlivých ústavů a způsob ubytování v nich. Nejčastěji jsou tam ubytováni po jednom, méně po dvou či více. Převažují relativně menší ústavy (200 - 400 osob) různých typů režimu, s velkými předpoklady pro vnitřní diferenciaci chápanou spíše ve smyslu diferenciaci metod a programů, než-li v rozdělování do skupin v našem slova smyslu, protože ta je vyřešena způsobem ubytování, a individuální práci s vězni.

Tuto situaci lze nejlépe dokumentovat a pochopit na konkrétních příkladech výkonu trestu odnětí svobody v kontextu s vnitřní diferenciací ve vězeňských systémech v různých zemích během jejich vývoje a utváření v uplynulém období konce 80. let, přes 90. léta až po aktuální současnost, a uplatňovaných u dospělých odsouzených, ale především u kategorií mladých dospělých a mladistvých.

Zajímavé jsou výsledky vězeňského průzkumu v Anglii a Walesu z roku 1991. Uvádí se, že 52% vězňů má samostatnou celu. Společné cely sdílí recidivisté, u nichž jen 18% mělo samostatné ubytování. Průměrná doba pobytu v cele byla nad 20 hodin. Téměř polovina vězňů navštěvuje vzdělávací akce, dvě třetiny vězňů jsou přesvědčeni o jejich užitečnosti po propuštění. Kolem 40% vězňů je pod 25 let věku. (Aktuální informace sekretariátu VS ČR, č. 6, 1993, s. 10 - 11). Hlavní důraz se klade na v z d ě l á v á n í, ve všech věznicích existují základní kurzy (obsluha výpočetní techniky, kuchařský, krejčovský, zednický atd.) o celkovém počtu 11 od náročných po nejjednodušší. Za účast v kurzu je rozšířen okruh výhod, za odmítnutí kurzu následuje sankce, spočívající ve ztrátě nároku na kapesné, jehož výše je stejná jako týdenní výdělek. Vězni mají nárok na hodinu společné vycházky, hodinu v tělocvičně (pod dozorem 2 instruktorů 1 vězeň), mohou se zúčastňovat kulturně vzdělávacích aktivit, jinak jsou stále na cele. Platí z á s a d a, že čím je vězeň aktivnější, ukázněnější, tím více tráví času mimo celu - a

naopak. Jsou zde povinné léčebně výchovné programy pro toxikomany, sexuální devianty, agresory. Všeobecně jsou ukládány delší tresty. Ve věznicí pro mladistvé v Lichfieldu jsou mladiství s dlouholetými tresty včetně doživotí.

V jedné ze spolkových zemí Německa P o r ý n í - F a l c k o se nalézá nově vybudovaná věznice pro mladistvé v S c h r i f f e r s t a d , zprovozněná od roku 1990, která je nejmodernější věznicí v Německu. Je obklopena 5,5 m vysokou zdí, areál zahrnuje ubytovny, správní budovy, školu, knihovnu, kantýnu, tělocvičnu, zdravotní středisko, pracovní budovy, zahradnictví, sportovní hřiště, a uprostřed je architektem zapracována živá příroda s jezírkem. Ideou při výstavbě byl „systém vesnice“. Věznice plní dva účely. Je především určena pro výkon „skupinového trestu mladistvých“. Je zde však i vyšetřovací vazba přísně oddělená od výkonu trestu. Z celkového počtu 200 vězňů je 60-75 umístěno na vazbě. Vězni jsou podle diagnózy (psychologická anamnéza osobnosti znamená nalézt deficit vězně) rozděleni na s k u p i n y po 12 osobách. Každý mladistvý má samostatnou celu, kterou si může sám přes den zamykat. V celách jsou od 22.00 do 06.00 hod. Dvanáctičlenná skupina má vlastní kuchyň, která je extrémně čistá a obsahuje lednici s dvanácti uzamykatelnými přihrádkami, dále má vlastní obývací pokoj, a musí se umět o sebe sama postarat, mladiství si sami připravují snídani, v sobotu i oběd. K dispozici je telefon, použitelný na speciální kartu. Systém je založen na myšlence výchovné práce, t e o r i e v ý c h o v y je podkladem pro toto zařízení, a stojí nad trestem. Odejmout odsouzeným svobodu a vychovávat je. Výchovný plán obsahuje povinné a dobrovolné části. Povinné jsou tyto - dokončení školy, trénink proti agresivitě, naučit se co si počít s volným časem. Při odmítnutí účasti stráví dotyčný ve vězení celý trest nařízený soudem a rovněž je bez dalších výhod spočívajících mimo jiné v systému propustek, až po možnost 3 denní dovolené, možnosti vlastního oblečení a vybavení cely. Všechny výhody lze odejmout. V rámci zvláštního soudnictví pro mládež platí, že mladistvý zásadně musí odpykat celých 6 měsíců. Průměrná délka trestu je 14 až 15 měsíců. Pokud jsou sem přeřazeni vězni z jiných ústavů, chtějí většinou zpět, nemají zde „svůj klid“. Průměrný věk mladistvých je 19-20 let. Jsou zde odsouzení od 14 do 24 let. Mezi pracovníky věznice a mladistvými jsou úzké neformální vztahy. Pokud jde o rekvalifikace, je zde 20 míst v učňovské škole, 40 míst zvyšování kvalifikace, 15 zahradnictví, kuchyni a režii. Zbytek pracuje v produkci. Co se týče struktury a organizace, sestává personál ze 126 uniformovaných příslušníků (asi 30% žen), 8 sociálních pracovníků (4 muži, 4 ženy), 4 psychologové, 3 učitelé, 2 faráři. Lékař a zubní lékař jsou úvazkáři 1x týdně na 2 hodiny. Na 50 vězňů připadá 1 psycholog. Ve věznicí je

společná jídelna pro personál i odsouzené, stejné jídlo. Hlavním problémem jsou drogy, a to i ve vězení, 90% mladistvých má zkušenosti s psychotropními látkami, u mladistvých se projevuje asi 60% recidiva (B. Nečola, 1994, s. 56 - 57).

Propracovaný systém vězeňství ve vztahu k mladistvým a mladým dospělým existuje v Bavorsku. Podnětný je obzvláště způsob zacházení s mladistvými a mladými dospělými. V roce 1994 zde bylo celkově pro všechny vězně 38 ústavů (Aktuální informace sekretariátu GŘ VS ČR č. 1, 1993, s. 10). V roce 2004 36 ústavů. Pro dívky existuje oddělení pro mladistvé v rámci ženské věznice věznice Aichach (H. U. Worliczka 2004, s.427). Její kapacita je 350 míst, chod zajišťuje 246 zaměstnanců, z toho 22 sociálních pracovníků. (Aktuální informace sekretariátu GŘ VS ČR č.6, 1993, s. 16 - 19).

Věznice Niederschönenfeld existuje již od roku 1880 a je pozoruhodná mimo jiné svou historií, neboť byla od prvopočátku zřízena jako ústav pro výkon trestu mladistvých mužů od 12 do 18 let věku, a to jako první ústav tohoto typu v Německu. Tím bylo poprvé provedeno přísné oddělení mladistvých trestanců od dospělých (Aktuální informace sekretariátu GŘ VS ČR, č. 24, 1993, s. 16 - 19). V současné době je Ústav pro výkon trestu Niederschönenfeld určen jako zvláštní ústav pro prvotrestané „mladé dospělé“ (21 - 25 let věku) s trestem nad 1,5 roku a nepřevyšujícím 4 roky, výjimečně i pro mladistvé s dlouhými tresty, kteří nejsou vhodní pro zařazení do ústavů pro mladistvé. Kapacita ústavu je 228 míst. Ubytování je po jednom u 167 vězňů, po dvou u 61 vězňů. Celkem 45 míst je v oddělení s otevřeným výkonem trestu na ústavním statku o 150 ha v Neuuhofu. Většina odsouzených je zde pro majetkovou a násilnou trestnou činnost i v souvislosti s požíváním a distribucí drog. Vězni jsou zařazováni do smysluplné práce, hlavní důraz se však klade na profesní přípravu a získání kvalifikace použitelné po propuštění. Z 224 osob, t.č. ve výkonu trestu se učí 77 některému z učebních oborů, a pouze 24 vězňů je bez zaměstnání. Je zde celkem 11 výučných oborů, krátkodobé odborné a rekvalifikační kurzy. Vše je zaměřeno na získání návyků a udržení určitého životního rytmu. Principy výchovy jsou vzhledem k typu ústavu nadřazeny jiným hlediskům trestu. Prvořadé je hledisko pracovní výchovy, jako důležité součásti metody zacházení s vězni a individuálních výchovných plánů. Smyslem pracovní výchovné činnosti je zapojení co nejvyššího počtu mladých provinilců do výrobního a rekvalifikačního procesu. Mladiství odsouzení i mladí dospělí zde mohou získat dobrý základ pro pracovní zařazení po výkonu trestu. Rozmanitost a značně širší pracovní činnosti mohou poskytnout dostatečnou motivaci

velké většině vězňů při výběru vhodného zaměstnání. Pro naplnění svých záměrů spolupracuje vedení ústavu s pracovními úřady a s Bavorským spolkem pro pomoc odsouzeným osobám a propuštěným vězňům při získání společensky prospěšných pracovních míst. Ubytování je individuální. V ústavu je 12 ubytovacích skupin, každá s k u p i n a má svého „vyslance“, tito z á s t u p c i ubytovacích skupin si volí p ř e d s e d u, předseda vyjednává s vedením ústavu. Celkově vládne v ústavu příznivé sociální klima, a to jak mezi personálem navzájem, tak i mezi vězni. Je snaha pěstovat u odsouzených estetické vnímání světa. Nepovoluje se sledovat žádné filmy s agresivní a násilnou tematikou. Veškeré zařízení, nábytek i součásti vybavení nenesou stopy poškození nebo násilného zacházení, také nikde nejsou oprýskané dveře nebo známky zašlosti a zanedbanosti. Dominantními rysy tohoto ústavu je důraz na úctu a slušnost, stejně jako respekt k řádu a systému (České vězeňství, č. 1 a 2, 1994, s. 54 - 55).

Současná situace v bavorském vězeňském systému, konkrétně věznic pro mladistvé je taková, že pro mladistvé odsouzené aktuálně existují 3 věznice pro mladistvé, kam se umísťují podle jejich věku, kriminální minulosti, délky trestu odnětí svobody a částečně podle konkrétního trestného činu takto:

- Věznice v Laufen-Lebenau: je v zásadě určena pro mladší vězně (14 - 17 let)
- Věznice v Ebrachu: je pro vězně starší 17 let, kteří již byli trestáni v minulosti minulosti nebo jejichž trest je delší, než 3 roky, a pro ty, kteří jsou starší 21 let
- Neuburg-Herrenworth: je pro mladistvé ve věku 17 - 21 let, kteří jsou ve vězení poprvé a jejichž tresty nejsou delší, než 3 roky.

Věznice N e u b u r g - H e r r e n w ö r t h byla dokončena v roce 1990 na základě výsledků nejnovějšího výzkumu psychologického a pedagogického zacházení s mladými pachateli. Byla vybudována podle plánu malé vesnice. Byla zde myšlenka mít oddělené zóny pro ubytování, dílny, školu, kostel, sport a aktivit pro volný čas. Ubytování se nachází ve 4 domech okolo centrálního náměstí. Každý z nich může ubytovat 50 osob, rozdělených do 2 sekcí. Kapacita je 204 vězňů, z celkového počtu 204 míst je 156 určeno pro ubytování jednotlivců, a 48 pro skupinové ubytování. Mimoto je 7 míst pro zdravotnickou sekci a 20 míst ve speciálním oddělení pro nově příchozí v němž jsou prvních několik týdnů. Během tohoto období probíhají s nimi rozhovory s psychologem, sociálními pracovníky a učiteli ke zjištění jejich schopností a zájmů. Zde se rozhoduje o dalším zacházení, vzdělávání nebo práci pro každého jednotlivce. Zvláštní pozornost je věnována základnímu v z d ě l á n í a o d b o r n é m u v ý c v i k u, celkem 8 profesí. Chod zajišťuje 116 pracovníků, z toho 13 administrativa a vedení, 14 specialistů - 2

psychologové, 1 lékař, 3 ošetřovatelé, 4 učitelé, 5 sociálních pracovníků, 2 duchovní, 70 příslušníků (ale jsou vyškoleni i pro oblast výchovy a pracují tedy jako vychovatelé v ubytovnách, při vzdělávacích aktivitách a volnočasových aktivitách), 15 pomocných pracovníků v dílnách (H. U. Worliczka, 2004, s. 428 - 429).

Na uvedených příkladech lze snadno dokumentovat zásadní rozdíly vězeňských systémů a také zdůvodnění faktu, proč se v současné penologické literatuře aktuálně detailněji nezabývají vnitřní diferenciací. Vnitřní diference je tam zabezpečena ubytováním. Je uznána kategorie mladých dospělých.

Velké rozdíly existují také v systémech prevence. ve zmíněných státech, ale i mnoha dalších, zvláště ve skandinávských zemích je vyspělý systém detence, probace a postpenitenciární péče, což se projevuje především u mladistvých. Vazba je časově omezena a vykonává se ve zvláštních zařízeních pro mladistvé nebo pozorovacích střediscích. Ve skandinávských zemích jsou preferována opatření, která nejsou spojena se zbavením svobody a ponechávají mladistvého pachatele pokud možno v místě bydliště. Hlavní důraz se klade na všeobecné a odborné vzdělávání (O. Osmančík, s. 226-270). Právě v těchto zemích se pro mladistvé zřizují kapacitně velmi malé ústavy. Ve Švédsku se počet mladistvých pohybuje od 20 do 80 míst. Obdobně v Holandsku, kde kapacita nepřekračuje 58 míst (J. Górný, 1988, s. 10 - 18).

Můžeme tedy pozorovat tendenci k členité vnější diferenciaci a celkové decentralizaci výkonu trestu, zvláště u mladistvých. Pokud jsou větší ústavy, uplatňuje se vnitřní diference.

Příkladem výkonu trestu s uplatněním vnitřní diference v Německu je ústav pro mladistvé Adelsheim (J. Górný, 1988, s. 15-16). Je zde zaveden princip malých skupin a tzv. konferenční systém. Existují zde 2 diferenciální skupiny. První je tzv. základní výkon trestu, což je uzavřená, pevná forma vězení. Mladiství jsou ubytováni jednotlivě, cely jsou otevřené od 17 hod. do 21.40 hod.

Druhá skupina je tzv. zmírněný výkon trestu. Je to polootevřená forma, mladiství odcházejí pracovat mimo ústav a sami se vrací zpět. Zde jsou cely otevřeny stále, vězni vlastní klíč od své cely. Nosí civilní oděv. Po přijetí se na každého zpracuje individuální plán výchovného zacházení, prioritní je vzdělávací činnost.

Jiným ústavem pro mladistvé je Hameln (R. Macků, 2001, s. 63-64). Je jedinou věznicí tohoto druhu v Dolním Sasku a zároveň největší věznicí pro mladistvé v Německu. Kapacitu má 730 míst a rozkládá se na 20 ha. Vězni jsou ubytováni po jednom maximálně po dvou. Zde je tzv. pavilónový systém, jsou vytvářeny malé skupiny (6 - 8 osob). Systém vnitřní diference je jednoduchý a

účinný. Vězeň se zaváže něco plnit, a když plní, postupuje ve vnitřní diferenciaci nahoru, pokud nastanou problémy, klesá dolů a výhody ztrácí. Prvořadá činnost je opět vzdělávání, především profesní příprava. Mladiství se mohou vyučit v oborech instalatér, malíř, zedník, klempíř, topenář, automechanik, kovář, zámečnick, truhlář a dalších. Ve cvičných dílnách je maximální vybavení, příklad automobilky poskytnou úplně nová auta a učící se automechanici je rozeberou do šroubku a potom je zase smontují. Jelikož jde o větší ústav, je předmětem kritiky. Poukazuje se na malé možnosti bránit kriminální infekci a subkulturním jevům. Společným problémem všech uvedených zemí jsou však drogy, a to i ve vězeňských zařízeních. V Německu nyní na území bývalé NDR v Dolním Sasku existují aktuálně celkem 3 zařízení pro mládež a mladé pachatele a 14 věznic pro dospělé. Země Dolní Sasko se připravuje na novou koncepci výkonu trestu. Pro programy zacházení bude rozhodující, v jaké míře jsou jednotliví vězni připraveni otevřít se cíli budoucího bezúhonného života. Vězeňská zařízení mají širokou ekonomickou odpovědnost. Vyvíjejí se nové ukazatele, které budou mít větší vypovídací hodnotu než současné statistiky, a to nejen v oblasti ekonomické (F. Berckhauer, 2002, s. 101)

V Rakousku existuje ústav pro mladistvé G e r a s d o r f (T. Sagl, 1981, s. 8 - 11). Je rovněž založen na vzdělávání (14 oborů). Ve všech takových ústavěch bývá zajištěna odborná péče specialistů - pedagog, speciální pedagog, sociální pracovník, psycholog, psychiatr, duchovní. Často bývá součástí vězení kostel, např. nově byl vysvěcen kostel pro mladistvé v bavorském vězení Neuburg.

V zemích bývalého východního bloku je situace v mnoha směrech podobná jako je tomu u nás. V P o l s k u spočívá diferenciace ve 3 typech trestu: z á k l a d n í (mladiství s úmyslnou trestnou činností), z m í r ě n ý (mladiství jimž byl peněžitý či podmíněný trest přeměněn na nepodmíněný), z p ř í s ě n ý (násilné delikty). Ústav B e d z i n je určen pro mladistvé (v Polsku do 21 let věku) s délkou trestu do 4 let, a dospělé s délkou trestu do 6 let. Výkon trestu je společný, mezi mladistvými je asi 35% dospělých, což je má pozitivně ovlivňovat. Kapacita ústavu je 750 míst. Na vychovatele připadá 50 vězňů. Je zde odborné učiliště (3 obory), odborné kurzy (R. Kurnik, 1988, s. 27 - 29).

V M a d' a r s k u uplatňují diferenciaci u mladistvých tak, že se rozlišují 2 stupně trestu: mírný a těžší. Jsou odděleni prvotrestaní, zvláště nebezpeční, a mladiství s léčebně výchovným režimem (T. Vincze, 1988, s. 85 - 89).

Na S l o v e n s k u po rozpadu ČSFR v roce 1992 působí Zbor väzeňskej a justičnej stráže Slovenské republiky. K dalšímu vývoji slovenského vězeňství lze uvést zestručněné údaje z obsahu referátu slovenského generálního ředitele na

konferenci v Kroměříži v roce 2004. Často unáhlená humanizace a demokratizace vězeňství byla provázena poklesem kázně ve vězeňských zařízeních a dopady nepromyšlených rozhodnutí. Důsledky se projevíly mimo jiné v roce 1991 vzpourou, vypálením věznice, při potlačení vzpoury jeden mrtvý odsouzený a dvacet devět zraněných, útekem odsouzených z Leopoldova a povražděním pěti příslušníků a dvou těžce zraněných.

Transformace vězeňství našla svůj výraz v Koncepci vězeňství ve Slovenské republice v roce 1993 až do roku 2010. Koncepce rozpracovává programové dokumenty, a to Koncepce bezpečnosti, Profilace ústavů na výkon vazby a ústavů pro výkon trestu odnětí svobody, Zásady vnitřní diferenciacie odsouzených, a Koncepci vzdělávání pracovníků sboru. Byl přijat zákon o výkonu vazby č.156/1993 Z.z. a zákonem č.296/1993 Z.z. byl novelizován zák.č.59/1965 Sb. Předpisy o výkonu trestu v novelizovaném řádu výkonu trestu v roce 1994 se posílila p r o g r e s i v i t a výkonu trestu. C í l e m penitenciárního zacházení je vedení odsouzených k osobní a společenské zodpovědnosti za své jednání a chování, rozvoji pozitivních vlastností a zabránění degradace osobnosti odsouzeného. Pro stabilitu vězeňského personálu měl mimořádný význam zák.č.73/1998 Z.z. o státní službě příslušníků Zboru väzenej a justičnej stráže.

Pokud jde o uplatňování v n i t ř n í d i f e r e n c i a c e byl její vývoj zajímavý tím, že úzce souvisel s nově zřízenou Psychologickou službou v rámci restrukturalizace slovenského vězeňství. „Na zabezpečení co nejefektivnějšího způsobu kontaktu a všech aktivit vězeňského personálu s odsouzenými byly využity výsledky dlouhodobého vývoje aplikované p s y c h o l o g i e v podmínkách vězeňství a psychologická služba byla po roce 1993 institucionalizována do formy specifických organizačních článků Ústavů pro výkon vazby - s t ř e d i s e k psychodiagnostické a konzultační činnosti, což je specializované odborné psychologické pracoviště, které vykonává činnost sestávající z psychologické diagnostiky, psychologického poradenství, psychoterapie a psychologické osvěty ve vztahu k odsouzeným, ale i obviněným. Ve středisku se vykonává psychologické v y š e t ř e n í každého odsouzeného. Závěr vyšetření obsahuje doporučení na zařazení odsouzeného do t y p u r e ž i m u - otevřený, polootevřený, uzavřený s uvedením příslušné podskupiny podle zásad v n i t ř n í d i f e r e n c i a c e odsouzených (podskupina A - odsouzení, kteří mají p ř e d p o k l a d y pro dosahování pozitivních výsledků r e s o c i a l i z a c e ; B - odsouzení, u kterých je možno vzhledem k jejich osobnostní charakteristice a dosahovaným výsledkům z m í r n í t některá omezení oproti standardnímu režimu; C - odsouzení, kteří

vykonávají trest ve standardním režimu; D - odsouzení, vyžadující speciální zacházení z důvodu psychického nebo zdravotního stavu, z důvodu negativního chování, z důvodu nebezpečnosti anebo délky uloženého trestu a z důvodu uložení vyjímečného trestu na doživotí.)

Součástí psychologické služby je vyšetřování uchazečů o přijetí do služebního poměru příslušníka Zboru a v posledním období i příslušníků před jejich zařazením do personálních rezerv.

Slovenské vězeňství si metodou postupných kroků dotvářelo systém řízení a organizace, materiálně technické základny, diagnostiky při klasifikaci odsouzených a začleňování v rámci vnitřní diferenciací cíleným zacházením, funkční bezpečnostní a zdravotnickou službou. V roce 2001 bylo zaměstnáno 62,92% odsouzených, od roku 1999 nebyl zaznamenán ani jediný útek. V roce 2001 byly zřízeny drogově čisté zóny v ústavu pro mladistvé a v jednom otevřeném oddělení. Mimořádná pozornost je věnována odsouzeným Romům, speciálně v ústavech, kde je jejich podíl z počtu osob v ústavu vysoký; v ústavu pro mladistvé je 68%, v ústavu pro ženy 47% (O. Lobodáš, 2003, s. 165 - 172). Jestliže se pokusíme o shrnutí faktografického materiálu z uvedených evropských zemí, dojdeme k následovným závěrům.

Diferenciací výkonu trestu bývá většinou řešena v nější diferenciací ústavů. Umožňuje to stav a vybavenost věznic i početný a kvalifikovaný personál. Ústavy bývají poměrně malé (kolem 200 míst), a u mladistvých velmi malé (s kapacitou i 20 míst). Je pamatováno, až na výjimky, na oddělený výkon trestu a to nejen u mladistvých, ale také u věkové kategorie tzv. mladých dospělých. Tento příznivý stav je dán vysokými státními dotacemi do vězeňství a podmíněn ekonomikou. Vnitřní diferenciací uvnitř ústavů se realizuje různou formou - uzavřené, polootevřené, otevřené ústavy. Vedle toho též vytvářením malých skupin nebo komunitních systémů. Kritérii vnitřní diferenciací jsou však zejména vzdělávací programy, druhy učebních oborů ap. A to u všech kategorií vězňů, což je zajištěno hlavně individuální ubytováním a individualizovanými resocializačními programy

Vnitřní diferenciací jakožto typický skupinový fenomén bývá chápána spíše jako podpůrná metoda. Předmětem úvah více bývá způsob výchovného zacházení s jednotlivci.

1.6 VÝSLEDKY VYBRANÝCH NOVĚJŠÍCH VÝZKUMŮ OSOBNOSTI DELINKVENTA

V psychologicky zaměřené koncepci vnitřní diferenciacce je ústředním pojmem o s o b n o s t d e l i n k v e n t a. Termín pochází z lat. delinquo, delinquere, deliqui, delictum, tj. chybuji, provinuju se. Tedy správně delinkvent, ale delikt, provinění. V pojmu delikt je již obsaženo právnícké hodnocení nějakého činu (v kriminalistice delikvence, delikvent). Vědy psychologicko - psychiatrické převzaly tento pojem druhotně, vlivem svého odvětví, soudní psychiatrie (V. Vondráček, 1982, s.155). Vzhledem k psychologickým kritériím vnitřní diferenciacce je nezbytné vystihnout jedinečnost osobnosti delinkventa a zvláště pak odlišnost od osobnosti nedclinkventní. Zároveň si povšimneme odlišností při popisu osobnosti dospělého a mladistvého pachatele.

Ve forenzní psychologii a penologii se nelze obejít bez teoretického základu poskytovaného psychologií osobnosti, který spolu s psychopatologií a sociální psychologií umožňuje definovat osobnost pachatele, popřípadě vytvářet klasifikace.

Vzhledem k nejednotnosti obecné definice osobnosti vyjdeme pro účely této práce poněkud eklekticky z několika odlišných přístupů. Podle Kondáše (1980) je osobnost integrovaný dynamický systém biologických, psychických a společenských vlastností člověka, fungující v interakci s vnějším prostředím. Vztah osobnosti a prostředí je tak závažný, že o osobnosti hovoříme jako o adaptivním systému. Tardy zdůrazňuje, že osobnost se projevuje ve společenských vztazích (K. Balcar, 1983, s. 16). Nakonečný připomíná, že osobnost je celkem utvářeným osobní historií biologickou a sociální a dodává, že je systémem otevřeným a tedy přístupným vnějším formativním vlivům na základě jejichž působení se stále nově organizuje a mění (M.Nakonečný, 1968, s. 85, 90). Z fenomenologického pohledu podle Frankla se osobnost vyznačuje zvláště „touhou po smyslu“, její strukturální zakotvení spatřuje v osobních hodnotách, přičemž uvádí hodnoty tvůrčí, zážitkové a postojoyé, jež ve svém souhrnu dávají životu smysl. Postojové hodnoty navíc vyjadřují, že osobnost kromě vlastností má ještě obsahy, které jsou nedílnou součástí struktury osobnosti (K. Balcar, 1983, s. 197).

Uvedené definice poukazují na různé aspekty osobnosti člověka. a přes nesourodost východisek mají společné to, že upozorňují na některé pojmy, jež považujeme ve forenzní psychologii a penologii za důležité. Kategorie osobnosti je teoretickým konstruktem, který umožňuje, že i přes jedinečnost a neopakovatelnost

individua, lze nalézt shodné znaky mezi jednotlivci a podmínkami jejich existence. Rovněž dává možnost objevit určité zákonitosti v utváření jedinců i jejich projevech (včetně delinkventních) a definovat je. Osobnost bývá v kriminologii a penologii, stejně jako v psychologii zkoumána jako specifikum jeho odlišností, případně shody s osobnostmi dalších jedinců či skupin. Je popisována prostřednictvím složek, vrstev, faktorů ap., tvořících s t r u k t u r u osobnosti. Obvykle jsou to: schopnosti (včetně stále diskutované inteligence), charakter, volní vlastnosti, motivace, postoje, temperament, někdy i faktory druhého řádu jako extraverte, introverte. Osobnost delikventa je zkoumána v intencích znaků sociálně demografických, např. věk, pohlaví, ap. a trestně právních. V těchto průzkumech sledujeme údaje o sociálním začlenění delikventa s důrazem na asociální nebo antisociální projevy, všímáme si osobní, rodinné a kriminální anamnézy. Základní význam při tomto popisu má spáchaný trestný čin (druh, způsob, motiv, skupinovitost, vliv drog). Spáchaný delikt má vysokou v y p o v í d a c í hodnotu mimo jiné i proto, že je reálným dokladem platnosti představ o osobě i osobnosti pachatele (A. Marešová, 1992, s. 76).

Snaha zobecňovat poznatky o delikventech vyplynula z nutnosti orientace mezi rozmanitými kriminálními individualitami a vyústila v řadu nejrůznějších klasifikací či typologií. Potřebu klasifikace delikventů pociťuje penologie a forenzní psychologie z toho důvodu, že je nutným předpokladem pro zvýšení účinnosti penitenciárních postupů. K l a s i f i k a c e většinou vznikaly na základě studia osobnosti delikventů ve výkonu trestu. Klasifikace osobnosti delikventa byly často přímo určeny pro potřeby resocializační praxe, proto se někdy překrývají s klasifikací odsouzených. Samotný problém klasifikace má podle Eysencka 3 stejně důležité aspekty: popisný, vysvětlující, kvantitativní (W. Sanocki, 1972, s. 2) Mají metodologický význam pro koncipování diferenciací. Podle Sanockého existují tyto klasifikace: konstituční, psychiatrické, psychoanalytické, odvozené z gestaltismu a učení Piageta, na bázi teorie učení, a eklektické (1972, s. 6-9). Některé z nich nyní uvedeme.

Podnětná je psychiatrická klasifikace podle J.Mc. Corda a W.Mc Corda:

- a) psychopatičtí delikventi
- b) neurotičtí delikventi
- c) socializovaní delikventi.

Uvedené rozdělení si zasluhuje pozornost i proto, že bylo využito při resocializačních experimentech s pozitivními výsledky (1972, s. 8, 33). A to i přes

určitou nejednotnost klasifikace, vzhledem k třetí skupině, která se z psychiatrického konceptu vymyká (inspirována klasifikací Jenkinsovou). Rozdělení Mc Cordů bylo přesto úspěšné, což je důkazem, že dokonce i neúplné provedení klasifikace zločinců, avšak důsledně provedené, může přinášet dosti dobré resocializační výsledky.

Jinou klasifikaci podal R.L. Jenkins. Na základě statistické analýzy a psychoanalytické interpretace výsledků se mu podařilo užitečné rozlišení „socializovaných“ a „nesocializovaných“ delinquentů. Rozlišil 3 typy delinquentů:

- a) neurotický (osobnost nadměrně brzděná) - vyznačuje se přehnaně přísným a citlivým svědomím, proto nemůže uspokojovat prvotní popudy což působí městnání emocionálního napětí, strachu, vnitřních konfliktů; vlivem toho fobie, kompulsivní jednání až delinkvence (pochází z rodin typu protektivní matka a perfekcionista otec)
- b) nesocializovaný, agresivní (osobnost s příliš slabě rozvinutým svědomím)
 - konflikty, absence pocitu viny (nechtěné děti, konfliktní rodiny); připomínají obraz psychopata
- c) socializovaný odchylně (pseudosocializace, subkulturový zločinec)
 - má vyvinutý systém zábran zaručující socializované chování k členům skupiny, avšak nebrzděné k jiným osobám (z rodin se zanedbanou výchovou ze strany otce, zvláště v období dospívání); hostilita, vzpurnost k autoritám, absence pocitu viny. (W.Sanocki, 1972, s. 9-12 a s. 19).

Vlastní typologii delinquentů podal H.J. Eysenck. Podle jeho teorie představuje delinkvence projev nedostatku socializace. Tento proces probíhá na základě psychologického (neurofyziologického) mechanismu podmiňování, zvl.

klasického. Lidé se liší rychlostí vzniku podmíněných reflexů. Snadnost podmiňování příznivě působí na proces socializace, a proto delinquentní chování je spjato s obtížností podmíněování. Tento nedostatek v oblasti podmiňování se vyskytuje u osob, jež vnějším chováním jsou extravertního typu; tím je přijat předpoklad, že většinu delinquentů tvoří e x t r o v e r t i. Eysenck připouští delinkvenci též u i n t r o v e r t ů , ale o procesu „vykolejení“ u nich jasně rozhodují nevhodné podmínky p r o s t ř e d í. Teorii prokázal v Polsku Sanocki (1972, s. 15).

Nověji přispěl k problematice temperamentu polský psycholog A. Elias svým „transakčním modelem temperamentu“. Temperament, zejména jeho

fyziologické mechanismy reaktivity (vzrušivost) je centrem regulování „optima stimulace“. Temperament je „systém operantní“, nikoli „respondentní“, což je komplex dispozic upravujících reaktivitu individua s ohledem na jeho potřebu stimulace. Tím se vytvářejí nové souvislosti mezi „mechanismy temperamentu“ a „rysy osobnosti“. Temperament také v tomto smyslu není nikdy určován „rigidním dědičným naprogramováním“, ale je „relativně stálý element osobnosti“. Elias

zdůraznil souvislost mezi působením fyziologických mechanismů temperamentu s vnějším prostředím (vlastnostmi stimulace) a s rysy osobnosti. Rozeznává aktivní a pasivní regulaci aktivace a stimulace: aktivní formou rozumí regulaci na úrovni chování. Při úbytku nebo při nadměrném vzrůstu „aktivace“, způsobeném nedostatkem nebo nadbytkem „vnější stimulace“, se „aktivita subjektu stupňovitě omezuje na stále více návykové a jednodušší formy chování; nejdříve je poškozena způsobilost subjektu zabývat se aktivitou vyžadující složitější operace“. Mechanismy regulování stimulace se vyvíjejí, podléhají učení, neboť člověk se učí odlišovat podněty signalizující deficit nebo nadbytek stimulace, takže některé podněty jsou pak chápány jako negativní zpevnění. Rozdíl mezi skutečnou a „optimální aktivací“ vyvolává negativní emoce. U osob s „nízkou reaktivitou“ proces učení se regulaci probíhá obtížněji než u osob s „vysokou úrovní reaktivity“. Osobám s nízkou reaktivitou hrozí v procesu uspokojování jejich silné potřeby stimulace „závislost na prostředí“. Existují slabě a silně reaktivní jedinci a obvykle platí, že nervově labilní osoby jsou silně reaktivní. Silně reaktivní jedinci snáze podléhají společenským vlivům a vytvářejí si rychleji standardy, ale i sklony přičítící se udržování optima aktivace např. přijímají nadměrné množství úkolů, nadměrně se zaangažují ap. V „situaci slabé stimulace“ se často uplatňuje „vlastní aktivita“ jako „zdroj doplňkové stimulace“. Silnou potřebu vnější stimulace mají extroverti, a proto bývají permanentně „nedostimulováni“, což se projevuje mimo jiné jejich činorodostí; současně se vyznačují nízkou

reaktivitou. O regulaci stimulace může jedinec aktivně usilovat preferencí určitých situací a určitých aktivit, které jsou spojeny s optimální stimulací. Dále se uplatňuje vztah mezi „úrovní reaktivnosti“ a „preferencí odpovídajících situací“, který se učení přetváří ve „zvyk“, v němž jsou tak obsaženy i původní znaky reaktivity, tj. temperamentu (M. Nakonečný, 1993, s. 69 - 71).

Reykowski (1976) ukazuje, že osoby s velkou potřebou stimulace se mohou častěji chovat agresivně a „aktivně vyhledávat okolnosti pro realizaci agresivních činů“, přičemž jde o zvláštní druh agresivity, zcela odlišný od „reaktivní agrese obranného typu“ (M. Nakonečný, 1993, s. 179).

Uvedené klasifikace a některé další poznatky při studiu systému osobnosti ukazují na nutnost r ů z n é h o zacházení s delinkventy s odlišnou etiologií, a současně jsou námětem k otázkám možností a mezí resocializace.

Vysoké úrovně obecnosti dosáhla podle našeho názoru koncepce osobnosti delinkventa podle Pinatela. Jean Pinatel byl v 70. letech předsedou Mezinárodního střediska srovnávací kriminologie. Jeho koncepce je založena na aplikaci klinické a srovnávací kriminologie a poznatků biochemie a neuropsychologie. Je psychologicky orientovaná s důrazem na multifaktorovou koncepci, a na tezi, že kriminální jev je povahy biopsychosociální. Operuje s pojmy dědičnost, osobnostní faktory, vliv prostředí. Koncepce osobnosti delinkventa podle Pinatela zdůrazňuje, že u každého delinkventa se v každé době vyskytují 4 základní rysy, které tvoří j á d r o delinkventní osobnosti, přičemž všechny ostatní rysy jsou jen variacemi této kombinace:

- a) egocentrismus - delinkvent vždy usiluje ospravedlnit své jednání, současně je vždy provázen obviňujícím postojem vůči společnosti, vůči jiným, a hluboce zakořeněným pocitem křivdy (resentiment),
- b) labilita - pachatele nezdržuje vyhlídka na trest, není s to uvažovat o následcích svého činu
- c) agresivita - proti majetku, lidem atd.
- d) citová lhostejnost k oběti - vědomí, že někomu způsobí újmu pachatele neodrazuje.

Podle Pinatela neexistuje sice dědičná zločinnost v lombrosiánském smyslu, ale existuje dědičnost více či méně vyhraněných sklonnů k agresi, egocentrismu, labilitě, lhostejnosti. Určitá k o n s t e l a c e těchto sklonnů utváří to, co se nazývá „t e r é n“. Vše závisí na sociálních stimulech, jaké s o c i á l n í s t i m u l y budou určité tendence upevňovat a vytvářet jejich vzájemný poměr po celou dobu společenské výchovy a výuky. Člověk, který nemá tak nepříznivý terén, bude potřebovat mnohem silnější sociální stimuly, aby přešel k činu (deliktu). Tato teorie osobnosti je užitečná při koncipování vnitřní difrenciace především při specifikaci kritéria deprivace osobnosti (J. Pinatel 1972, V. Michal, 1970).

Výše zmíněný rys „e g o c e n t r i s m u s“ v souvislosti s problémy „regulativní funkce ega“ propracoval již zmíněný Reykowski, jenž rozlišil „e g o c e n t r i c k o u regulaci“ a její opak tj. orientaci na „p r o s o c i á l n í chování“ (alocentrické či altruistické). Regulace typu E - regulace egocentrická má charakteristické znaky projevující se ve v š e c h funkcích. Dominující zásadou tu

je podle Reykowského „zabezpečení zájmů vlastního já“, což se projevuje ve vnímání, myšlení, cítění, snahách. Charakteristické jsou především r e c e p t i v n í činnosti, tj. činnosti zaměřené na získání něčeho z okolí (péče, uznání, obdivu, povolenosti, pomoci, hodnotných věcí, výhodné pozice, privilegii ap.). Překonáním tohoto stavu se jedinec odvrací od braní či „získávání pro sebe“ a přiklání se k produktivním činnostem, k tvořivosti, jejímž podstatným znakem je společenská hodnota.

Ve v n í m á n í se egocentrická regulace projevuje tendencí dívat se na skutečnost z hlediska vlastního zájmu, což koresponduje s dětským způsobem vnímání. V m y š l e n í se tento způsob regulace projevuje opět egocentrismem (předmětem myšlení jsou vlastní práva, zájmy ap.); myšlení se podřizuje dominantnímu emočně motivačnímu stavu. V e m o c i o n a l i t ě se egocentrická regulace projevuje v primitivní formě silnými impulsy a přáním jejich okamžitého uspokojení, výbuchy zlosti, strachu atd.)

Regulace typu E - podléhá v míře dozrávání struktury „já“ určitým změnám, které Reykowski popisuje takto: 1/ činnosti receptivní jsou postupně nahrazovány činnostmi produktivními, 2/ postupně dochází k přechodu od orientace emocionálního, synkretického typu k orientaci realistické, 3/ objevuje se stupňovitý přechod od myšlení autistického, vyjadřujícího přání k myšlení objektivnímu, 4/ dochází k postupnému modulování a ke kontrole emočních reakcí a exprese impulsů (M. Nakonečný, 1993, s. 176 - 179).

Kromě zahraničních autorů považujeme za nutné poukázat na výsledky našich kriminologických výzkumů. U nás Netík (K. Netík, 1991, s. 99) upozornil na nutnost provést e p i d e m i o l o g i c k o u s t u d i i mapující vězeňskou populaci z hlediska poruch a determinant kriminálního chování, právě v souvislosti s vypracováním nové penitenciární diferenciaci. Je jisté, že při koncipování a realizaci penologických projektů nutno brát v úvahu š i r š í sociálně podmíněné souvislosti a mimo jiné vycházet z hlavních tendencí ve v ý v o j i a s k l a d ě trestné činnosti, což obecně umožňuje vycházet z obecnějších kriminologických aspektů.

S určitým zjednodušením lze uvést, že v 80. letech rychle rostla majetková a násilná kriminalita, že delinkvence nezletilých a mladistvých rostla rychleji než u dospělých, a že trvalým jevem se stal růst recidivy, přičemž kolem 40% recidivistů bylo koncem 80. let ve věku 20 - 30 let (P. Vaňo, 1986).

Fenomenologie kriminality mládeže v 90. letech se projevuje následovnými trendy (O. Novotný, J. Zapletal a kol. 2004, s. 379). Předně dochází k podstatnému vzestupu počtu pachatelů z řad dětí i z řad mladistvých na více než dvojnásobek a

tento vzestup kulminoval v roce 1996, v následujících letech se mírně snížil na 15% z celkové kriminality a na počátku nového tisíciletí se stabilizoval na 14,3%.

Nejmarkantnější rozdíl mezi strukturou kriminality dospělých a strukturou kriminality osob mladších 18 let záleží ve velikosti podílu majetkové kriminality (u dospělých 34%, u osob mladších 18 let 65%), u které se jedná především o různé druhy krádeží.

Stále častěji je majetková trestná činnost spjata s potřebou mladistvých toxikomanů získat si prostředky na drogu (O. Novotný, J. Zapletal, a kol. 2004, s. 379). Mladý člověk, jenž se stal fyzicky závislý na návykových látkách, se dostává do bludného kruhu, který jej vede ke stále novému a novému získávání značných finančních prostředků za každou cenu. Stává se tak povolnou a manipulovatelnou součástí zločineckého podsvětí překupníků a nelegálních distributorů, kteří pravidelně od mladých zlodějů vykupují hluboce pod cenou odcizené předměty a zároveň zprostředkovávají přísun drogy. Tak se v současné době mladí lidé stále více zapojují do kriminality dospělých. Mládež (zvláště trestně neodpovědné děti) se tímto způsobem stále častěji účastní trestné činnosti organizovaných zločineckých skupin, slouží např. jako bytoví „typaři“, hlídky při trestné činnosti dospělých, či jako realizátoři zločinného záměru, a to zvláště tam, kde je nebezpečí odhalení trestného jednání pro dospělé pachatele zvláště velké (např. pouliční prodej drog či krádeže na ulicích a v obchodech, žhářské útoky).

U násilné kriminality došlo u všech věkových kategorií v období po roce 1989 k výraznému vzestupu. Zvýšení (v roce 2002 oproti roku 1989 bylo dvojnásobné), podstatně vzrostl počet vražd, oproti roku 1989 do roku 2002 téměř dvakrát), ke značnému téměř pětinasobnému vzestupu došlo u loupeží již v roce 1990. Pokud jde o mládež, pak v roce 2002 podíl dětí a mladistvých na spáchání trestného činu loupeže podle statistik Policie ČR činil 30%. Mezi pachateli loupeží výrazně převažují osoby z mladších věkových skupin (téměř polovina je mladší 21 let) a osoby 20 - 24 leté představují nejpočetnější věkovou skupinu. Posun věkového složení pachatelů k mladším věkovým kategoriím nadále pokračuje.

Pachatelé se typicky vyznačují podprůměrnou vzdělaností a mentální úrovní. Pocházejí z nižších sociálních vrstev a často z nevhodného rodinného prostředí. Projevují se u nich sklony k vyhýbání se práci a k alkoholismu. Loupeže jsou však dnes již jen z malé části páčány pod bezprostředním vlivem alkoholu (v roce 2002 7,9%). Obecně platí, že vedle počtu trestných činů loupeže se zvýšila i jejich reálná nebezpečnost (míra agrese a brutality). Na rozdíl od dřívějších loupeží, u kterých byly užití či pohrůžka násilí podřízeny hlavnímu sledovanému cíli, tj.

zmocnění se cizí věci, stále více převládá prvek násilí, jehož rozsah i intenzita nejnějnou zmíněný cíl převyšují. Zmocnění se věci se tak často jeví jen jako určité dovršení násilného aktu, který pachatel sledoval především, motiv agrese vůči oběti je zde prvotní (O. Osmančík, a kol. 1992, s. 31). U mladistvých pachatelů hraje v motivaci jednání určitou roli i skupinová solidarita. Právě u nich se často jedná o případy, kdy intenzita útoku přesahuje jeho sledovaný účel.

Dalším významným pojmem kriminologie je „m l a d ý d o s p ě l ý“. Jde o osoby, které již dosáhly věku 18 let, ale nejsou dosud starší 24 let. Trestní zákon ani zákon č.218/2003 Sb. sice kategorii „mladý dospělý“ přímo neobsahuje, avšak v ustanovení § 33 písm.b) tuto kategorii mladých lidí připomíná nepřímou, když stanoví jako jednu z polehčujících okolností majících význam pro výměru trestu „spáchání trestného činu ve věku blízkém věku mladistvých“. Současná soudní praxe se však od kriminologického pojetí liší tím, že přiznává tuto polehčující okolnost především osmnáctiletým, příp. devatenáctiletým pachatelům. Současné úvahy de lege ferenda o odpovědnosti mládeže za protiprávní jednání směřují k tomu, že by mladý dospělý měl být vymezen v zákoně jako osoba, která v době spáchání trestného činu dovršila 18 rok a nepřekročila 21 rok svého věku (O. Novotný, J. Zapletal a kol. s. 378-388). U kategorie mladých dospělých existují určité specifické zvláštnosti. Jejich kriminalita je výrazně modifikována věkem. Tito pachatelé, stojící na pokraji dospělosti, na jedné straně nereagují již tak impulzivně a neplánovitě jako mladiství (i když se i u nich ještě tyto sklony projevují), na druhé straně však mají pro svou antisociální činnost často podstatně větší prostor. Dostávají se např. v rámci pracovní činnosti do styku s hodnotami, které mohou snadněji odcizit, nejsou tak jako mladiství pod soustředěnou sociální kontrolou školy a často i rodiny, mohou sami disponovat svým volným časem, nikdo jim nekontroluje finance a způsob jejich užití, mají větší zkušenosti s pácháním trestných činů, snadněji navazují promiskuitní vztahy atp. Kriminalita mladých dospělých je častěji páchána pod vlivem alkoholu a jiných toxických látek, bývají zneužívány tvrdší a dražší drogy. Kriminalita je často páchána na základě snahy o bezuzdné sebeprosazení, jež se projevuje neuznáváním žádných autorit, plánováním podvodů, zpronevěř, a bezohledným jednáním proti sociálnímu okolí. Přitom jsou fyzicky na vrcholu svých sil, jejich počínání není regulováno odpovědností k jejich orientační rodině, ani k rodině prokreační, která často ještě neexistuje.

Výše uvedený kriminologický exkurs je třeba doplnit o nový fenomén, jenž po roce 1990 vystoupil do popředí a tím je problém tzv. p r v o p a c h a t e l ů. Jedná se o fakt, že podíl policejně poprvé stíhaných a vyšetřovaných osob začal mírně

zvyšovat a podíl r e c i d i v i s t ů naopak snižovat , přičemž mezi prvopachatelé se častěji než v minulosti objevovaly osoby středního věku. Před rokem 1990 se mezi prvopachatelé vyskytovaly nejvíce osoby mladé - do 25 let, na něž bylo pohlíženo jako jako na relativně "přirozený kriminální dorost". Od roku 1991 podíl pachatelů bez záznamu v trestním rejstříku činil více než 50% ze všech policí stíhaných a vyšetřovaných osob, přičemž jejich počet se stejně jako počet všech evidovaných pachatelů začal každoročně výrazně zvyšovat. Rozdíl ve skladbě převažující trestné činnosti mezi prvopachatelé a recidivisty v roce 1991 nebyl podstatný (u obou skupin převažovaly krádeže) a týkal se převážně jen násilné trestné činnosti: u úmyslného ublížení na zdraví byl počet stíhaných prvopachatelů ve srovnání s recidivisty v tomtéž roce téměř dvojnásobný (A. Marešová, 1993). V letech 1998 - 2003 se však stav stabilizoval, spíše mírně klesá počet prvopachatelů středního věku a opět se zvyšuje počet pachatelů mladších 25 let. Také vězeňské statistiky ukazují, že procentuelní zastoupení poprvé vězněných zůstává v posledních 6 letech zhruba stejné, spíše mírně klesá, při výraznějším poklesu absolutních počtů prvovězněných a vězněných celkem. Kriminalita se stává se závislejší na zastoupení mladé generace mezi všemi pachatelé trestné činnosti, zejména násilné a majetkové. Např. skutečnost, že nezletilí pachatelé tvořili pětinu ze všech známých prvopachatelů posledního decenia, což představuje celkem cca 140 tis. osob, naznačuje jak bude kriminalita pro společnost v nejbližších letech důležitou záležitostí (A. Marešová, P. Kotulan, M. Martinková, 2004, s. 13,21,23). Tato skutečnost byla již ostatně vyjádřena v průběhu roku 2005 mimo jiné zřízením zvláštního ústavu pro nezletilé vrahy v Boleticích v působnosti MŠMT ČR, a v prosinci 2005 v parlamentu odhlasovanou změnou trestního zákona snižující hranici trestní odpovědnosti na 14 let, což je zásadní legislativní krok týkající se postavení mládeže. Tyto okolnosti svědčí o nutnosti zaměřit se na ty skupiny delinkventní populace, které se významně podílí na růstu kriminality. U kategorie mladistvých se bude jednat o pachatele násilné trestné činnosti. Nově bude potřeba zaměřit pozornost na otázky v souvislosti s posunutou hranicí trestní odpovědnosti na 14 let a tedy na tuto nejmladší kategorii potenciálních budoucích odsouzených mladistvých. U dospělých byl zaznamenán nárůst u kategorie tzv. mladých dospělých a prvotrestaných, přesněji řečeno prvovězněných. Podíl recidivistů je u nás tradičně značný. K těmto rizikovým skupinám kriminální populace, které tvoří velkou část odsouzených k výkonu trestu uvedeme výsledky výzkumů osobnosti z 80. let provedených Výzkumným ústavem kriminologickým.

Osobnost dospělých pachatelé trestné činnosti byla zkoumána na základě souboru skupiny prvovězněných a skupiny recidivistů.

U prvovězňených byl modální interval věku 18 - 24 let, statisticky významně převažovala trestná činnost - loupež, krádež, znásilnění. Průměrný věk 26,6 let. U recidivistů byl modální interval věku 25 - 30 let, statisticky významně převažovala trestná činnost - výtržnictví, krádež, znásilnění. Průměrný věk byl 30,8 let. U celého souboru byl průměrný věk 28,7 let. Více než polovinu souboru tvořily osoby mladší 30 let (67,9%). Výrazně byla zastoupena kategorie tzv. mladých dospělých (18 - 24 let) 41%, zvláště mezi pachateli trestných činů loupeže, krádeže, znásilnění. Byly zkoumány 4 rysy osobnosti pachatelů: emoční ladění (hostilita - afilience), úroveň struktury vnitřních regulativů chování (nedostatečně zformován - zformován), sociální reaktivita (dynamičnost - inhibovanost), asertivnost (prosazující se - konformní). Trsovou analýzou bylo získáno 8 typů osobnosti:

1) socializovaný pachatel	5) neurotický
2) nesocializovaný agresor	6) hostilní
3) konformní moron	7) podrobivý
4) nezdrženlivý, nezvladatelně puzený	8) anxiózní manipulátor

Byl nalezen statisticky významný rozdíl mezi prvovězňenými a recidivisty z hlediska rozložení jednotlivých typů:

<u>Typy charakteristické pro prvovězňené:</u> (prognóza příznivá)	socializovaný pachatel neurotický anxiózní manipulátor
--	--

<u>Typy charakteristické pro recidivisty:</u> (prognóza nepříznivá, delinkvence je zakotvena převážně v osobnosti)	nezdrženlivý konformní moron podrobivý
---	--

Typy „nesocializovaný agresor“ a „hostilní typ“ jsou reprezentanty agresivní osobnosti. Ve vzorcích prvovězňených a recidivistů jsou rovnoměrně zastoupeni (K. Netík, M. Urbanová, J. Neumann, 1986, s. 275 - 305).

Osobnost mladistvého pachatele násilné trestné činnosti se lišila ve srovnání s netrestanými vrstevníky tím, že byla zjištěna nižší úroveň inteligence, projevy bohaté psychopatologické symptomatiky, zvláště v oblasti emocí (labilnější, dráždivější, impulsivní, nezodpovědně bezstarostný), systém vnitřních regulativů chování není adekvátně zformován; zvýšené puzení k odreagování agresivních

impulsů je v běžných životních situacích brzděno tendencemi k sociální kooperaci, což však neplatí v podmínkách zátěže. Jelikož jejich vnitřní regulativy chování odvozené z představy ideálního Já (tj. sociálně orientované sebeovládání) nejsou dostatečně zformovány, proto neberou ohled na druhé, neovládají své city, jsou nesevdomití, také necitliví vůči sobě.

U mladistvých byly zjištěny níže uvedené typy:

- 1) nesocializovaný, anxiózní - subtypy: a) explozivní
b) dysforický
- 2) intelektově deficitní - subtypy: a) anxiózní
b) hostilní
c) konformní
d) vzrušivý
- 3) neurotický, anxiózní
- 4) dysforický (ressentiment)
- 5) emocionálně adekvátní - subtypy: a) inteligentní
b) stažený, sociálně
c) introvertní
d) kooperativní

U typů osobnosti „nesocializovaný“ a „intelektově deficitní“ se uvádí zvýšené riziko sociálního selhání a v zátěži agrese. Nejpočetnější byl typ „neurotický, anxiózní“ (K. Netík, J. Neumann, K. Večerka, H. Válková, 1987, s. 35 - 37, 73 -76).

Čírtková podotýká, že existuje nemálo forenzních typologií (L. Čírtková, F. Červinka, 1994, s. 154-156, 163). Shodně konstatuje, že se v kriminologii nepodařilo zjistit nápadné změny struktury a dynamiky osobnosti, které by byly příznačně výlučně pro osobnost pachatele. Psychologické zkoumání pachatelů pokračuje dále poněkud jiným směrem. Zaměřuje se na co nejpřesnější poznání (popis) osobnosti pachatelů a jejich vnitřní diferenciaci do určitých typů. Namísto otázky, jak se liší pachatel od nekriminální osobnosti, se klade otázka, jak a čím se liší pachatelé mezi sebou navzájem. Typologie osobnosti pachatelů zpravidla slouží jako nástroj poznávání osobnosti konkrétního pachatele a současně se uplatňují jako vodítko pro diferencovaný přístup k pachateli např. při výslechu, při korektivních opatřeních v rámci výkonu trestu ap. Praktická využitelnost typologií je nestejná. Větší funkčnost bývá připisována typologiím, které pracují s celou osobností a

kalkulují současně i běžně používaná psychopatologická hlediska, tj. příznaky neuroticismu, psychoticismu, psychopatie a poruch inteligence, které významně poznamenávají osobnost. Čírtková uvádí typologii, která vznikla zobecněním řady autorských typologií osobnosti pachatele jež je prakticky využitelná ve všech fázích uplatňování práva. Obecná typologie podle Čírtkové rozlišuje 5 základních typů osobnosti pachatele, do kterých lze zařadit kriminální populaci:

- 1) socializovaný (normální) typ
- 2) neurotický typ
- 3) psychopatický typ
- 4) mentálně nedostačivý typ
- 5) psychotický typ

Tato typologie diferencuje pachatele podle běžných psychopatologických skupin. Stejně duševní poruchy se vyskytují i v celé populaci, tedy také u nekriminálních jedinců, proto by bylo velmi chybné chápat uvedené duševní abnormality jako rozhodující, fatální vnitřní příčiny, které motivují jedince ke kriminálnímu jednání. Otázka motivace trestného činu je mnohem složitější a směřuje k odhalení aktuálně působících vnitřních a vnějších činitelů, které ve svém souhrnu vysvětlují, proč se v konkrétní situaci zachoval jedinec kriminálním způsobem.

Typologický přístup poukázal k velké heterogenitě jednotlivých skupin delinkventů vytvořených na základě trestně právní kvalifikace jejich kriminálního chování, a to především z hlediska jejich struktury osobnosti. Lze konstatovat, že neexistuje struktura typická pro pachatele určitého trestného činu, jež by jej odlišovala od pachatelů deliktů jiných (K, Netík, M. Urbanová, J. Neumann 1986, s. 307). Především tento fakt je třeba brát v úvahu při volbě kritérií vnitřní diference. Z přehledu výsledků výzkumů osobnosti delinkventa a různých koncepcí klasifikace je patrné, že nelze vyabstrahovat „čistý typ“ pachatele podle spáchaného trestného činu, to znamená na podkladě trestně právních hledisek.

Porovnáním uvedených klasifikací se přesto ukazuje shodnost některých psychologických znaků u různých skupiny delinkventů, a to bez ohledu na spáchaný trestný čin. Prokazuje se tak potřeba vycházet v návrhu vnitřní diference z obecnějších psychologických kritérií.

1.7 NĚKTERÉ METODOLOGICKÉ ASPEKTY ŘEŠENÍ ÚKOLU VNITŘNÍ DIFERENCIACE

Problém vnitřní diference odsouzených je specifickým tématem v rámci penologie. *P e n o l o g i e* (z lat. poena = trest) je naukou o trestu (M. Sovák a kol., 1984, s. 285). Někdy bývá považována za součást kriminologie. Řada autorů považuje penologii za samostatnou vědu, vedle kriminologie a vědy o trestním právu. Předmětem penologie je problematika výkonu trestu a úloha trestu v boji s kriminalitou. Obsahem penologie je rovněž zacházení s vězni během trestu. V tomto širším pojetí se překrývá s kriminální pedagogikou a forenzní psychologíí. Z pedagogického hlediska se problematikou výkonu trestu u mladistvých částečně zabývá etopedie (Z. Moucha, L. Chaloupka, 1985).

Existence každé vědy včetně penologie je nutně závislá na vědeckém výzkumném a metodologickém pracovišti. To bylo u nás zastoupeno Výzkumným ústavem penologickým, jehož činnost za nedlouhou dobu slibně se rozvíjející existence umožnila shromáždit odbornou literaturu a rozvíjet vlastní výzkum. V roce 1980 byl však zrušen a penologickou problematikou se v Československu dále zabývala dvě oddělení penologického výzkumu při Správě SNV ČSR v Praze a ZNV SSR v Bratislavě. Jejich doporučení neměla vliv na rozhodování uvnitř vězeňského systému. Po roce 1989 získalo oddělení penologického výzkumu /Netík, Urbanová/ vliv na reformu českého vězeňství. Již v roce 1993 bylo však oddělení zcela redukováno, takže toho času zde nadále působil pouze jeden pracovník. V roce 2002 byl v rámci Institutu vzdělávání Vězeňské služby zřízen referát penologického výzkumu. Řada výzkumných úkolů je řešena ve spolupráci s Institutem pro kriminologii a sociální prevenci v Praze. Od roku 2001 zahájila svou činnost Probační a mediační služba (České vězeňství, č. 3., 2002, ročník 10, s. 5).

Vedle penologie studuje vězeňskou problematiku *f o r e n z n í* psychologie. Výraz „forenzní“ je odvozen z lat. „forum“ tj. tržiště, náměstí na němž se odehrával veřejný život obce včetně soudních (L. Čírtková, F. Červinka, 1994, s. 7). Kromě bezprostřední soudní, procesní problematiky se zabývá vědeckými výzkumy příčin kriminality a zkoumá nejen obviněného nebo obžalovaného, ale i psychologickou účinnost nápravných nebo výchovných zařízení (F. Hyhlík, M. Nakonečný, 1973, s. 178 - 179). Pod označením - penitenciární psychologie - byla rozvíjena Čepelákem. *P e n i t e n c i á r n í* psychologie bývá u nás považována za odvětví psychologie forenzní (soudní). Nadřazený široký pojem „psychologie forenzní“ vede však nutně k

tomu, že se mu (vedle psychologie kriminologické, kriminalistické a penitenciární) podřazuje ještě forenzní psychologie ve vlastním (užším) slova smyslu. Souhrnný název „forenzní psychologie“ je užíván ve snaze udržet pohromadě širokou problematiku, zahrnující otázky jednak vzniku delinkventního jednání, jednak postupů, jimiž je odhalováno a dokazováno, dále procedur jako je výslech, vazba, vlastní soudní řízení včetně řízení vykonávacího, v němž pak probíhá proces

resocializace; tomuto procesu má ovšem sloužit celé řízení před orgány činnými v trestním řízení od stadia vyšetřování po další postupy. Řada autorů používá pro označení souboru uvedených odvětví aplikované psychologie, tvořících souvislý celek vhodnějšího souhrnného názvu „psychologie právní“, neboť jde o vědní obory, zkoumající hraniční problémy psychologie a práva. Není sporu o tom, že problematika kriminologické, kriminalistické, forenzní a penitenciární psychologie spolu souvisí. Přestože se uvedené psychologické discipliny zabývají širokou problematikou na sebe navazující (a částečně se i překrývající), řeší každá z nich své specifické dílčí otázky. Jde tedy - vzhledem k dnešnímu stavu jejich rozvoje - o relativně samostatná odvětví aplikované psychologie (J. Čepelák, 1982 s. 7-8). Označení právní psychologie se v praxi neujalo. V současnosti Čírtková vymezuje předmet forenzní psychologie jako aplikované discipliny, která zastřešuje veškeré aplikace psychologie v oblasti práva. Forenzní psychologie je aplikovaná psychologická disciplína, která se zabývá chováním a prožíváním lidí v situacích regulovaných právem, především však právem trestním. Z hlediska systematiky právních disciplin je řazena do tzv. skupiny forezních věd jako např. soudní psychiatrie a sexuologie. Rozvíjí se jednak v podobě určité torie jako ucelená vědecká disciplína, která je vyučována na vysokých školách a čerpá z výzkumů zajišťovaných různými institucemi (L. Čírtková, F. Červinka, 1994, s. 8-10). Podle Vondráčka (1975) teoretickým základem forenzní i soudní psychologie jsou na prvním místě klinická psychologie a psychiatrie, které studují delikt jako výsledek poruchy chování často významně ovlivněné duševní abnormitou.

Problematikou delinkvence se široce zabývá kriminologie. Název je z lat. crimen = zločin. Je vědou o stavu, dynamice a příčinách trestné činnosti, o metodách zkoumání kriminality jako společenského jevu, o způsobech a prostředcích jejího předcházení. Zobecňuje a integruje poznatky a metody řady vědních oborů a současně vytváří vlastní metodologii a soustavu vlastních poznatků (M. Sovák a kol., s. 192 - 193). Samostatně byla rozvíjena ve Výzkumném ústavu kriminologickém při Generální prokuratuře ČSSR, dnes Institut pro kriminologii a sociální prevenci, spadající pod Ministerstvo spravedlnosti. Kriminologický výzkum se do značné míry

dotýká penitenciární problematiky. Příkladem překrývání disciplín penologie, kriminologie, psychologie je společná kriminologicko-penitenciární studie z 80.let tématicky zaměřená k psychologické charakteristice osobnosti pachatelů trestných činů odsouzených k nepodmíněnému trestu odnětí svobody (J. Neumann, K. Netík, J. Voňková, M. Urbanová, Y. Dobešová, 1986, s. 83-88). Jak sociální psychologie, tak psychologie osobnosti jsou pro realizaci psychologických průzkumů v penitenciární psychologii klíčové. Ve výše uvedené studii je ve shrnutí konstatováno, že o s o b n o s t pachatele obecně charakterizuje jeho společenská nepřizpůsobenost a nebezpečnost. Osobnost pachatele je především souhrnem s o c i á l n ě významných vlastností a vztahů, majících určitou, v tom či onom směru deformovanou strukturu, které v interakci s vnějšími podmínkami a okolnostmi vedou ke spáchání trestné činnosti. Detailní poznání struktury a obsahu charakteristických vlastností je c í l e m v ý z k u m u a základem pro jejich klasifikaci. Zkoumání osobnosti pachatele je možné a nutné na 3 úrovních - i n d i v i d u á l n í, tedy předmětem zkoumání je určitý subjekt, s k u p i n o v é, kdy předmětem zkoumání jsou různé kategorie a typy pachatelů, jakož i úrovní o b e c n é - kdy je nutno vymezit obecný pojem pachatele. Výzkumy osobnosti delinkventní populace a s nimi související snahy o vytvoření typologických modelů a klasifikačních schemat pachatelů mají v kriminologii nezastupitelné místo. V současné kriminologii převládá názor, že typologie, klasifikace a s nimi logicky související prognózování napomáhají rozpracování teoretických konstrukcí a definic v oblasti kriminologie a trestního práva. Typologie je nejenom instrumentem, s jehož pomocí mohou být pachatelé rozděleni do kategorií, ale pomáhá odkrývat ty faktory, které mají význam pro určení delinkventních typů a jim adekvátních prostředků nápravně v ý c h o v n é h o působení (J. Neumann, K. Netík, J. Voňková, M. Urbanová, Y. Dobešová 1986, s. 83 - 88).

Podle našeho názoru je rovněž v p e n o l o g i i zcela nepostradatelná metodologická základna. Není pochyb o tom, že tak složitý a rozsáhlý systém, kterým vězeňství je, navíc se značným dopadem s p o l e č e n s k ý m, se bez vlastní vědecké a metodologické báze stěží může obejít, alespoň má - li kvalitně a efektivně plnit svou společenskou úlohu a těžko lze mít za postačující aktuální stav. Bez s y s t e m a t i c k é vědecké činnosti na úrovni výzkumné i aplikační zůstává penologie bez možnosti pozitivně ovlivňovat v ý v o j vězeňského systému a úroveň jeho penitenciární praxe. Bez existence n e z á v i s l é h o vědeckého pracoviště se snadno může stát, že Vězeňská služba (i vlivem setrvačnosti) dále půjde cestou administrativního rozhodování o složité penitenciární problematice, bez adekvátní

znalosti potřeb praxe a skutečného stavu, jakož i důsledků přijatých rozhodnutí. Nedostatečná metodologická základna penologie se projevuje mimo jiné v nízké reflexi penitenciární praxe. Tato skutečnost se následně promítá na všech úrovních řízení vězeňského systému. Důsledkem nevyhovujícího stavu penologie je skutečnost, že problematika vězeňské praxe u nás nebyla v potřebné míře systematicky zkoumána, takže existuje jen málo aktuální odborné literatury o současné vězeňské populaci. Tato okolnost komplikuje i naši práci. Chybějící poznatky o delinkventní populaci u nás lze nahradit do určité míry údaji ze zahraniční literatury. Výsledky výzkumů provedených jinde, na odlišné populaci delinkventů jsou sice přínosem, ale není dost dobře možné jednoduše zahraniční zkušenosti převzít a mechanicky aplikovat na naše podmínky, protože máme odlišné poměry i vězeňskou populaci. V této práci jsme se spíše snažili o p ř í s t u p y umožňující realizovat z á m ě r určité syntézy dostupných poznatků i vlastních zkušeností.

Předkládaná práce je z hlediska cílů a úkolů koncipována jako dílčí aplikovaný výzkum problému vnitřní diferenciací odsouzených, operující převážně se soubory s demograficky a věkově vymezenými charakteristikami. Pokud jde o metody zjišťování faktů, pak mezi metody poznávání osobnosti delinkventa bylo upřednostněno zejména zjišťování „tvrdých dat“, čili zjišťování trestně právních a sociodemografických charakteristik. Z časového hlediska se jedná o typ vývojového periodicky opakovaného projektu, realizovaného za srovnatelných podmínek, ve stejných lokalitách, stejným způsobem a stejnými postupy u rozdílných výzkumných vzorků s cílem postihnout, jak a v čem se tyto skupiny shodují či odlišují v rozdílných socioekonomických a jiných podmínkách. Vedle toho byly v době koncipování našeho modelu vnitřní diferenciací pro účely analýzy získány a soustředěny materiály, týkající se nově vznikajících koncepcí vnitřní diferenciací u dospělých odsouzených z různých t y p ů věznic.

Výše uvedeným z á m ě r ů m odpovídají přístupy s akcentem na přístupy kvalitativní, ale i kvantitativní, jakož i zvolené m e t o d y zpracování faktů.

Z metod teoretických bylo použito s r o v n á v a c í metody. Komparace nejen jednotlivých v z o r k ů mladistvých odsouzených a kontrolních skupin mezi sebou navzájem, a souborů dospělých odsouzených, ale především rozmanitých k o n c e p c í klasifikace a diferenciací umožňuje zjistit, v čem se navzájem liší a v čem jsou shodné. Týká se to současných i minulých koncepcí, tak jak postupně vznikaly. Uplatňováno je tedy také genetické hledisko. Použití srovnávací metody předpokládá teoretickou analýzu srovnávaných jevů, a popis znaků a vlastností, které jsou srovnávány. To umožňuje stanovit shody i rozdíly a dospět k syntetickému

závěru ze srovnávání. V tomto případě v souladu s cílem práce k vytvoření psychologického modelu vnitřní diferenciacе vězňů. Z teoretických metod tedy bylo použito metody srovnávací, genetické, metody teoretické analýzy a syntézy, modelování a metody deskriptivní.

Z metod empirických bylo použito metody anamnestického rozhovoru (u souboru mladistvých), metody dotazníkové (kontrolní vzorky nedelinquentů), metody obsahové analýzy dokumentů (reedukačních karet a osobních spisů odsouzených) a u posledního vzorku i metody kazuistické.

Statistické zpracování získaných dat bylo provedeno pro účely možnosti komparace na úrovni procentuelního vyjádření a průměrů.

Přestože navrhovaná vnitřní diferenciacе je psychologicky zaměřená, prolínají se v práci poznatky a problematika jiných vědních disciplín. Z tohoto pohledu se práce jeví jako multidisciplinárně pojatá, přesto je jejím hlavním cílem uplatnit a prosadit psychologická hlediska pro praktické využití.

Č Á S T E M P I R I C K Á

2 PENITENCIÁRNÍ VÝCHODISKA VNITŘNÍ DIFERENCIACE

Vzhledem k podmínkám a možnostem českého vězeňského systému se ukazuje být hlavním prostředkem k uskutečnění cíle výkonu trestu vnitřní diferenciaci odsouzených. Proto během roku 1992 byly z podnětu GŘ VS ČR v jednotlivých věznicích vypracovány koncepce vnitřní diferenciaci, které byly postupně zavedeny do penitenciární praxe. Tyto koncepce na základě různě zvolených kritérií měly umožňovat rozdělování odsouzených a jejich třídění do jednotlivých diferenciacních skupin s navazujícími resocializačními programy s cílem dosáhnout v rámci daných možností určité dosažitelné míry individualizace výkonu trestu.

Podle našeho názoru má vnitřní diferenciaci odsouzených vycházet především z o s o b n o s t i odsouzeného, přičemž kritéria by měla být psychologická. Splnění této premisy pokládáme za nutný předpoklad pro další resocializační práci s vězni. Lze říci, že v porovnání s minulostí již nejde ani tak o otázku, zda by měla být definována a přesně vymezena vnitřní diferenciaci, ale hledá se spíše její podoba.

V této souvislosti je na místě krátký exkurz k některým teoretickým i praktickým otázkám spojených s pojmem diferenciaci, klasifikace, typologie, který pomůže osvětlit fakt, jak se tyto pojmy vzájemně prolínají a jsou stěží oddělitelné. Pojem vnitřní diferenciaci vnitřní diferenciaci lze chápat v různých souvislostech a v několika rovinách, penologické, pedagogické, psychologické, právní. V zákonu o výkonu trestu odnětí svobody je definován, tudíž je právním pojmem, protože je stanoven a formulován zákonem nebo ze zákona vyplývající prováděcí vyhláškou. Jako takový je v dané oblasti rozpracován z dalších hledisek. Samotný termín znamená rozlišení, odlišení, rozrůžňování, roztřídění a to jak postupů, metod, forem, způsobu a programů zacházení tak osob v rámci těchto postupů. V tomto smyslu se vzájemně doplňuje i překrývá s klasifikací, čili tříděním, hodnocením, rozdělováním osob do skupin podle určených kritérií. Záleží na tom, z jakého aspektu je vnitřní diferenciaci chápána.

Podle Švancara, Buriánové lze v oblasti speciální pedagogiky chápat pojem vnitřní diferenciaci jako termín speciálně pedagogický, resp. etopedický. Ve

speciální pedagogice je podle uvedených autorů problém diferenciacce jeden z klíčových problémů r e e d u k a c e, v němž s organizačními problémy vstupuje do úzkého kontaktu i m e t o d i k a. Diferenciacce je svým způsobem formou realizace zásady individuálního přístupu k jedinci. V n ě j š í diferenciacce se týká škol a zařízení, vnitřní diferenciacce se dotýká mládeže, tedy žáků umístěvaných v diferencovaně síti škol a zařízení. Vnější diferenciacce v oblasti reedukace obtížně vychovatelných se týká zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy nebo trestu odnětí svobody. V n i t ř n í diferenciacce se týká metodiky a organizace práce s chovanci uvnitř těchto zařízení. Vnitřní diferenciacce zasahuje i do metodiky práce s chovanci. Jedná se zpravidla o organizační opatření ve s k l a d b ě základních výchovných skupin. Vnitřní diferenciacce předpokládá případnou výstavbu zařízení tak, aby v nich bylo možno diferencovat v jednotlivých skupinách pracovní a výchovný režim (Z.Švancar,J.Buriánová,1988,149-152). Také v polské resocializační pedagogice se požaduje i uplatňuje zásada vhodného profilování resocializačních zařízení, přičemž jejich práce by měla být založena na dobře stanovené diagnóze a na vhodné diferenciaci prostředků působení (C, Czapów, S. Jedlewski, 1981, s. 352)

Podle Novotného lze postihnout problematiku vnitřní diferenciacce z hlediska penologického. Autor podává detailní rozbor otázek vnější i vnitřní d i f e r e n c i a c e a diferenciacce obecně (1967, s. 143 - 153). O diferenciacce obecně uvádí, že samotná myšlenka diferenciacce (selekce, klasifikace, kategorizace) odsouzených není nepochybná (Piontkowski,Górski,1964). Klasifikace může být negativní (oddělení jedné skupiny od druhé, např. muži a ženy; zdraví a nemocní ap.), pozitivní (vytvoření homogenní skupiny, např. recidivisté, devianti, nedbalostní ap.). Negativní má chránit před škodlivými vlivy, pozitivní má vytvářet sourodé skupiny jejichž převýchova vyžaduje stejné prostředky, stejné metody). Vnější diferenciacce má dvojí funkci - jednak chránit před škodlivými vlivy, jednak má vytvářet příznivé podmínky pro převýchovu. V rámci téže nápravně výchovné

skupiny se má provádět vnitřní diferenciacce (§ 8 ZVTOS č59/1965 Sb.), r o z d ě l o v á n í m o d s o u z e n ý c h podle povahy a stupně narušení, jakož i podle dosaženého stupně nápravy do ústavů nebo kolektivů, a s přihlédnutím k těmto hlediskům se má provádět nápravně výchovná činnost. Novotný poukazuje na skutečnost, že při zkoumání otázek vnitřní diferenciacce nutno brát v úvahu, že zákonný výčet diferenciacčních kritérií je pouze příkladný a neúplný, např. není uvažována délka trestu. Rovněž požadavek diferenciacce n e l z e redukovat na oddělení jedněch odsouzených od druhých a na působení přísnějšího či mírnějšího režimu. Diferenciacce znamená diferencovaně zacházení s určitými kategoriemi

odsouzených a do důsledků uplatněná vnitřní diferenciací staví do popředí práci s jednotlivci. Kriticky poukazuje, že teprve v druhé řadě se zajímáme o povahu narušení jedince, po kvantitativních ukazatelích např. četnosti TČ, VTOS, přičemž tehdejší vnitřní diferenciací vychází především z hloubky a intenzity narušení odsouzeného a teprve na druhém místě z druhu a povahy tohoto narušení, např. zda byl spáchán TČ projevem psychopatických deformací osobnosti či jeho alkoholických návyků či momentální slabé vůle ap. Perspektivně požaduje vývoj směrem k diferenciaci založené na druhu pachatelova narušení a na druhu nápravných prostředků, což předpokládá posílení vězeňských zařízení vysokoškolsky vzdělanými odborníky, také požaduje náležitě materiální vybavení a přeměnu vězeňských zařízení v ústavy v pravém slova smyslu, jakož i ústavy typu vězení - škola pro mladé dospělé odsouzené, ústavy pro alkoholiky a pro psychopaty. Novotný kriticky poukazuje také na nedostatek diferenciací mezi mladistvými při výkonu trestu, na nedostatek diferenciací mladistvých podle ústavů a jejich diferenciaci pouze v rámci ústavu, přičemž by bylo výchovné ústav zmenšit a současně vytvořit i ústav pro hluboce narušené mladistvé. Tak by byl vyřešen problém jejich škodlivého vlivu na ostatní, který je u mladistvých lehce podléhajících cizím vlivům ještě závažnější než u dospělých odsouzených. Škodlivý vliv hluboce narušených mladistvých nelze dostatečně paralyzovat v rámci jednoho ústavu. V ostatních ústavech by bylo možno i omezit ostrahu, což by bylo výchovné i finančně přínosné. Vidíme, že problém zformulovaný v druhé polovině šedesátých let minulého století je přes složité peripetie vývoje uplynulých 40 let i nadále vysoce aktuálním problémem současným.

Podle Čepeláka je závažným psychologickým úkolem penitenciární psychologie zejména psychologická klasifikace odsouzených, doplňující pro potřeby penitenciární výchovy diferenciaci tzv. objektivní, sociálně právní. V diagnostice jde o vystižení individuálních zvláštností odsouzeného, ale současně o jeho zařazení do určité skupiny odsouzených s podobnou charakteristikou osobnosti, pro něž je indikován diferencovaný výchovný přístup. Je zapotřebí jednak rozlišovat skupiny, typy, odsouzených podle příbuzné individuality, např. podle stupně kriminální deprivace, jednak respektovat hledisko individuálních rozdílů (J. Čepelák, 1982, s. 60-61).

Podle Čírtkové v penitenciární psychologii v rámci psychologie forenzní se za klíčové všeobecně považují dva problémy, a to klasifikace odsouzených a diferenciací metod zacházení s nimi. Oba problémové okruhy jsou fakticky těsně propojeny, přičemž vytvoření vhodné klasifikace odsouzených

představuje první krok. Ve shodě s Čírtkovou lze také říci, že klíčem ke správné klasifikaci jsou vhodná kritéria třídění odsouzených, avšak hledání těch nejvhodnějších kritérií klasifikace probíhá již poměrně dlouhou dobu a dodnes není tato otázka zcela uspokojivě vyřešena (L. Čírtková, F. Červinka, 1994, s. 141 - 142).

Další historický vývoj klasifikace a vnitřní diference ukázal na kategorii mladistvých a posléze i dospělých odsouzených a na nedořešenost této problematiky, jakož i stálou aktuálnost a platnost myšlenek a požadavků postulovaných zvláště v Novotného monografii. Zanedlouho bude aktuální otázka zacházení s nejmłodší kategorií mládeže v souvislosti se snížením věkové hranice odpovědnosti na 14 let, která v případě absence včasných opatření bude závažným problémem.

2.1 KONCEPCE VNITŘNÍ DIFERENCIACE V SOUČASNÉM ČESKÉM VĚZEŇSTVÍ

Počátkem roku 1994 na základě novely ZVTOS se zásadně změnila vnější diference. Dosavadní NVS byly transformovány do 4 typů (stupňů) věznic. V následující tabulce je zachyceno rozložení odsouzených v jednotlivých typech věznic na počátku roku 1994 a pro srovnání s odstupem 11 let v roce 2005.

Tabulka č.1 Obraz vnější diference odsouzených v ČR

Typ věznice	Celkový počet		Procentuální vyjádření	
	1994	2005	1994	2005
dohled	46	410	0,5	2,5
dozor	1 656	6 137	18,8	37,9
ostraha	6 910	8 420	78,5	52,1
zvýšená ostraha	198	1 205	2,2	7,5
úhrnem	8 810	16 172	100,0	100,0

Tabulka podává přehled o odsouzených. Pro úplnost lze dodat, že ve vazebních věznicích v roce 1994 bylo 7.883 obviněných, z toho 561 mladistvých.

Celkový počet vězňů (obviněných plus odsouzených) byl 16.693.

Po 11 letech byl v roce 2005 stav obviněných 2.863, z toho 59 mladistvých. Celkový počet vězňů (obviněných plus odsouzených) byl ve srovnání s předchozím stavem vyšší 19.175 vězňů. Situace se změnila ve zlepšení poměru obviněných a odsouzených, ale zhoršila vzhledem k celkovému nárůstu počtu odsouzených.

Pokud jde o kritéria vnější diference, pak do typu věznice s dohledem byli umístěováni vězni, kteří dříve byli v otevřených odděleních I. NVS. V typu

s dozorem vězni z bývalých I. a II. NVS s trestem nepřevyšujícím 2 roky, kteří dosud nebyli ve VTOS pro úmyslný trestný čin. V typu ostrahou pak odsouzení z bývalých I. a II. NVS, kteří již byli ve VTOS pro úmyslný delikt, výměra jejich trestu je delší než 2 roky, a ti odsouzení, kteří byli ve III. NVS a vykonali 1/3 trestu nebo alespoň 10 let vyjimečného trestu. Do typu se zvýšenou ostrahou byli umístěni odsouzení z bývalé III. NVS, kteří dosud nevykonali 1/3 trestu nebo alespoň 10 let vyjimečného trestu (Aktuální informace sekretariátu GR VS ČR, č.2, 1994, s. 2). Z přehledu je evidentní, že podstatná část odsouzených, kteří byli ve VTOS v roce 1994, vykonávala většinou (78,5%) trest ve věznicích s o s t r a h o u, zatímco v roce 2005 to byla již pouze polovina (52,1%), zato vrostl počet odsouzených ve věznicích s dozorem na 37,9%.

Skladba vězňů se v uplynulé dekádě modifikovala a tak v současnosti už zcela neplatí zásada, že ve věznicích s dozorem jsou odsouzení prvovězněni s trestem nepřevyšujícím 2 roky. Do věznic s dozorem často přicházejí recidivisté, osoby s dlouhými tresty, a osoby postupně „polepšené“ postupným přefazováním z nejpřísnějšího typu věznice se zvýšenou ostrahou, přes věznic s ostrahou až do věznic s dozorem, a v některých případech dokonce až do věznice s dohledem, byť s původně vysokými tresty ukládanými pro nejzávažnější násilnou trestnou činnost, loupežnou vraždu nevyjímaje.

Na v n ě j š í diferenciaci určovanou soudy (rozhodnutím soudu je rozsudkem stanovena dříve nápravně výchovná skupina, dnes určitý typ věznice) a teprve až potom následuje diferenciaci do některé z věznic stejného typu, a uvnitř věznice do některé ze skupin v n i t ě r n í diferenciaci, určovaná věznicí k realizaci programu zacházení. Uskutečňuje se uvnitř každého typu věznice.

Aby bylo možno provést komparaci jednotlivých koncepcí vnitřní diferenciaci, které byly svého času postupně zaváděny, bylo nutno soustředit dokumentaci z jednotlivých věznic. To znamená popis jednotlivých koncepcí, včetně kritérií rozdělování odsouzených do skupin a následných resocializačních programů.

Myšlenka širšího uplatnění vnitřní diferenciaci u d o s p ě l ý c h odsouzených vznikla z více důvodů. Předně odpovídala reformnímu trendu humanizace vězeňství, což představuje pouze obecný pohled na věc. Ve skutečnosti se k realizaci vnitřní diferenciaci přikročilo až během roku 1992 (někde již dříve v roce 1991, např. Valdice) po předchozím období závažných mimořádných událostí s leckdy tragickými důsledky, vzpour (Leopoldov 2001), nepokojů, nátlakových akcí a celkově pokleslé kázně zdemoralizovaných vězňů na straně jedné, a znejistělého, narychlo obměňovaného a v dané době nedostatečně akceschopného personálu na

straně druhé. Diferencovat odsouzené uvnitř ústavů znamenalo možnost i nutnost znovunastolení pořádku ve volnějším podmínkách výkonu trestu, kdy nebylo možno udržovat kázeň dosavadním vojensky organizovaným způsobem. Diferencovat odsouzené zároveň znamená předcházet mimořádným událostem. V tomto smyslu představuje systém vnitřní diferenciaci účinný nástroj k racionální organizaci vězňů, veškeré penitenciární činnosti, a zavedení pořádku a obnovení kázně, aniž by bylo nutné se uchýlovat k represivním prostředkům. Promyšleným vytvářením skupin lze zčásti předcházet hromadným nepokojům, eliminovat vliv neformálních vůdců, a zabránit nejhorším formám šikanování a latentní trestné činnosti mezi vězni, známé jako tzv. druhý život odsouzených.

K zavedení vnitřní diferenciaci vedou praktické důvody. Není ničím samoučelným, naopak v kladném slova smyslu zjednodušuje práci výchovnému personálu, pokud je účelně koncipována. Nezanedbatelná je její motivační úloha pro odsouzené za předpokladu, že nedojde k jejímu zformalizování. Tento trend aktuálně opětovně nastává, snad i z důvodu relativního zklidnění ve věznicích, které je však velmi nejisté, a proto nepochopení nebo podcenění tohoto problému by bylo chybou, jež může ve svých důsledcích znovu vést k destabilizaci věznic.

Vnitřní diferenciaci může mít rozličnou podobu, její pojetí závisí na zvolených kritériích, která mohou být psychologická, pedagogická ap. Proto nás nyní bude zajímat, jakým způsobem byla uplatňována v době jejího z a v á d ě n í u dospělých v jednotlivých věznicích. Dříve, než přistoupíme k popisu jednotlivých modelů, je nutno upozornit, že šlo o empirické koncepce. Sami autoři si byli vědomi experimentální povahy těchto projektů a upozorňovali na možnost improvizací a změn. Nicméně vnitřní diferenciaci byla postupně zavedena, a to na základě praktické zkušenosti, ale bez sepětí s penologickou teorií a metodologií. Jednalo se většinou o narychlo zpracované koncepty. Přitom bylo známo, že alespoň poslední koncepce vnitřní diferenciaci, pokud byly zaváděny, což bylo jedině u mladistvých, byly buď dílem expertizní činnosti nebo výsledkem několikaleté práce odborného týmu. Právě v této oblasti se negativně projevila absence penologické metodologie, jež by tyto dílčí empirické studie narychlo zaváděné do praxe zastřešovala, popřípadě korigovala.

Ze stávajících 28 věznic v roce 1992, kdy byly soustředěovány podklady pro výzkum vnitřní diferenciaci, byly 4 ústavy zrušeny: Libkovice, Minkovice, Mladá Boleslav, Žacléř, dále bylo v té době 9 vazebních věznic. Tyto typicky vazební věznice, vedle obviněných měly i určitý počet odsouzených, ale nebyly pro účely výzkumu VD zahrnuty pro zásadní odlišnost a specifika vazebních zařízení. Věznic

pro výkon trestu bylo 19. Pro úplnost nutno poznamenat, že v této době existovala téměř ve všech věznicích pro výkon trestu ještě oddělená tzv. volná vazba (Příloha časopisu České vězeňství, č. 1, 1995).

Pro účely výzkumu VD byly díky dobré spolupráci získány jednotlivé koncepce z 15 věznic pro výkon trestu, 1 věznice dosud neměla koncepci zpracovanou (Kušim), 2 věznice podklady nedodaly (Pardubice, Odolov) a 1 věznice (Opava) nemohla být zahrnuta, protože poskytnutá koncepce se netýkala dospělých odsouzených, ale mladistvých. Z celkového počtu 14 věznic, které dodaly koncepcí vnitřní diferenciací byly 4 věznice typu se zvýšenou ostrahou, 9 věznic typu s ostrahou, 1 věznice typu s dozorem. Rozložení koresponduje s okolností, že většina odsouzených vykonávala trest ve věznicích s ostrahou. Všechny tyto koncepce vnitřní diferenciací byly postupně zavedeny a uplatňovány ve všech dále uvedených věznicích.

Vzhledem k rozsáhlosti shromážděného materiálu lze podat jen stručný popis jednotlivých koncepcí vnitřní diferenciací.

Koncepce vnitřní diferenciací ve Věznici Rýnovice, typ věznice /stupeň/ se zvýšenou ostrahou. Existují zde celkem 4 diferenciací skupiny (dále jen DS): 3 základní, 1 specifická :

1. DS - prvotrestaní, kteří během pobytu v nástupním oddělení /NO/ příkladně plní své základní povinnosti,
2. DS - v š i c h n í odsouzení přicházející z NO (mimo prvotrestaných) zde začínají a odchází do 1. či 3. DS, nebo v ní zůstanou,
3. DS - stálí narušitelé kázně nebo kázeňsky trestaní těžšími kázeňskými tresty, např. samovazbou,
4. DS - odsouzení s a d a p t a č n í m i obtížemi po nástupu trestu, a přechodnou dekompenzací neurotickou nebo psychopatickou.

Kritéria: plnění povinností, chování, aktivita, skutečný zájem o práci, psychopatologické fenomény.

Koncepce vnitřní diferenciaci ve Věznici V a l d i c e, typ /stupeň/ věznice se zvýšenou ostrahou. Bylo zřízeno 6 DS základních a 1 specifická:

1. DS - vzorné chování, dodržování ústavního řádu, aktivita,
2. DS - občasné drobné přestupky,
3. DS - soustavné drobné přestupky

4. DS - vězni, kteří „kolísají“ mezi 3. až 5. DS, nebo vězni, kteří zneužili institut přerušování trestu
5. DS - vězni hrubě narušující ústavní řád,
6. DS - vězni soustavně narušující ústavní řád, agresivní vězni, vězni, kteří se ve VTOS dopustili trestného činu.

Vedle těchto 6 základních existuje skupina odsouzených zařazených do vzdělávací činnosti v rámci ŠVS (Školského vzdělávacího střediska).

Kritéria: délka trestu, (vězni s trestem do 10 let jsou po příchodu z NO zařazeni do 3. DS, vězni s trestem 10 - 15 let do 4. DS, nad 15 let do 5. DS), chování ve vazbě nebo předešlých věznicích, chování v současném výkonu trestu, dodržování ústavního řádu, aktivita.

Koncepce vnitřní diferenciaci ve Věznici P l z e ň, typ /stupeň/ se zvýšenou ostrahou. Existují 4 základní DS, 1 DS specifická:

1. DS - pracující odsouzení,
2. DS - nepracující bez vlastní viny,
3. DS - nepracující z vlastní viny,
4. DS - agresivní odsouzení.

Kritéria: postoj k práci, zařazení do práce, vzdělavatelnost, agresivita.

Koncepce vnitřní diferenciaci ve Věznici M í r o v, typ /stupeň/ se zvýšenou ostrahou /doživotí/. Zde jsou zavedeny 2 základní DS, které se dále člení do podskupin:

I. DS - základní skupina má 3 podskupiny:

1. vězni s kladným přístupem k VTOS, prvotrestaní, vězni blízcí věku mladistvého,
2. všichni vězni po vyřazení z NO; jsou ponecháni vězni s průměrným přístupem k plnění povinností,
3. vězni závažně porušující povinnosti uložené ZVTOS, ŘVT, kteří jsou k vlastní reedukaci lhostejní.

II. DS - specifická skupina (může mít více podskupin)

1. vězni s nízkými předpoklady pro svoji nápravu, kteří vyžadují odborný přístup (psycholog, psychiatr)

Kritéria: přístup k plnění povinností, postoj k vlastní nápravě, věk blízký věku mladistvého, prvotrestání.

Koncepce vnitřní diferenciaci ve Věznici S t r á ž p o d R a l s k e m , typ /stupeň/ s ostrahou. Existují zde 4 DS:

1. DS - vězni s kladným přístupem k VTOS, plní povinnosti vyplývající z ústavního řádu (ÚŘ), bez kázeňských trestů, pracující,
2. DS - vězni plní základní povinnosti, pracující, menší kázeňské tresty,
3. DS - vězni s malými předpoklady pro nápravu, porušující ÚŘ, bez zájmu o práci, se závažnými kázeňskými přestupky a tresty,
4. DS - vězni s minimálními předpoklady pro nápravu, hrubě porušující ZVTOS, ŘVT, ÚŘ, bez zájmu o práci, nejtěžší kázeňské tresty, sebepoškozovači, iniciátoři nátlakových akcí.

Kritéria: dodržování ÚŘ, ŘVT, ZVTOS, vztah k práci, chování, stupeň závažnosti kázeňských trestů.

Koncepce vnitřní diferenciaci ve Věznici O r á č o v , typ /stupeň/ věznice s ostrahou. Existují zde 4 DS:

1. DS - vězni, kteří patří mezi nejlepší v plnění základních povinností, zapojují se do mimopracovní činnosti, jsou-li zařazeni do práce, mají velmi dobré hodnocení,
2. DS - vězni, kteří bezproblémově plní základní povinnosti a jsou aktivní,
3. DS - vězni, kteří plní své základní povinnosti,
4. DS - vězni, kteří soustavně, opakovaně porušují ZVTOS, ŘVT, ÚŘ nebo se dopustili závažného přestupku.

Kritéria: pro prvotní zařazení po NO - charakter trestné činnosti, osobnost odsouzeného, plnění základních povinností

Koncepce vnitřní diference ve Věznici N o v é S e d l o, typ /stupeň/
věznice s ostrahou . Je zde stanovena d v o j í diference:

A) Pro vězně z dřívější I. NVS:

I. DS - vězni neproblémoví, s kladným přístupem k VTOS, zařazení ve střežených
nebo nestřežených pracovištích, nezaměstnaní bez vlastní viny,

II. DS - 1. podskupina: mírná psychopatologická symptomatika ve směru
k psychopatii, neuroticismu, pracovní zařazení, střežení, nezaměstnaní,

2. podskupina: výraznější psychopatologická symptomatika, pracovní
zařazení, střežení, nezaměstnaní z vlastní viny.

B) Pro vězně z dřívější II. NVS:

I. DS - s maximálním zvýhodněním, do které jsou zařazováni odsouzení z II. DS
a vyjímecně z NO

II. DS - základní DS, do které jsou zařazováni odsouzení z NO, případně
přerazováni z ostatních DS; touto skupinou projde každý odsouzený.

III. DS - DS bez zvýhodnění, platí zde jen základní podmínky výkonu trestu
vyplývající ze ZVTOS, ŘVT; jsou sem zařazováni odsouzení z II. DS.

Kritéria: plnění povinností, zařazení do práce, bezpečnostní hlediska,
psychopatologické fenomény

Koncepce vnitřní diference ve Věznici H e ř m a n i c e , typ /stupeň/
věznice s ostrahou. Existují zde 3 DS:

1. DS - oddělení mírnějšího režimu (volný pohyb),

2. DS - oddělení standardního režimu:

a) skupina s příznivou prognózou vychovatelnosti,

b) skupina s nepříznivou prognózou vychovatelnosti,

3. DS - oddělení přísnějšího režimu (psychopati, zvláště nebezpeční, agresori,
útěkáři).

Kritéria: prognóza vychovatelnosti, bezpečnostní hlediska, psychopatologické
fenomény.

Koncepce vnitřní diferenciacce ve Věznici P ř í b r a m , typ /stupeň/
věznice s ostrahou. Diferenciace má 4 DS:

1. DS - odsouzení, kteří dlouhodobě naplňují účel VTOS,
2. DS - odsouzení, kteří mají kladný přístup k VTOS, samostatně plní základní povinnosti,
3. DS - základní skupina pro všechny odsouzené po nástupu VTOS,
4. DS - odsouzení, kteří mají výrazně negativní přístup k naplňování účelu VTOS, odmítají pracovat, dopouštějí se kázeňských přestupků, soustavně porušují pořádek a kázeň, s výrazně psychopatickými rysy, nebezpečné okolí.

Kritéria: plnění účelu VTOS, chování, psychopatologické fenomény.

Koncepce vnitřní diferenciacce ve Věznici V i n a ř i c e , typ /stupeň/
věznice s ostrahou. Zde jsou zavedeny 3 DS:

1. DS - příkladné dodržování ŘVT, ÚŘ, chování, pracovní morálka, iniciativní plnění úkolů, žádné kázeňské přestupky,
2. DS - dodržování ŘVT, ÚŘ s občasnými přestupky, slušné chování, bez závažných kázeňských přestupků, dobrá pracovní morálka, plnění úkolů,
3. DS - opakované porušování ŘVT, ÚŘ, odmítání práce, přestupky, verbální a fyzická agrese.

Kritéria: plnění povinností, chování, vztah k práci, agresivita.

Koncepce vnitřní diferenciacce ve Věznici Ř í č a n y , typ /stupeň/ věznice s ostrahou. Existovaly (sama věznice byla později zrušena) zde 3 DS:

1. DS - vězni, kteří ve složce kázně a pořádku plní příkladně povinnosti, ve složce kulturně výchovné činnosti jsou aktivní a velmi adaptabilní, ve složce pracovní výchovy jsou iniciativní a pracují na základě dobrovolnosti,
2. DS - vězni, kteří ve složce kázně a pořádku mají drobné nedostatky, ve složce kulturně výchovné jsou dobře adaptabilní, ale pasivní, ve složce pracovní výchovy jsou vybrání, je nutno je vést a kontrolovat,
3. DS - vězni, kteří ve složce kázně a pořádku soustavně nebo hrubě porušují ÚŘ, časový režim dne , ve složce kulturně výchovné nejsou adaptabilní anebo

nedostatečně, anebo mají přímo odmítavý postoj k VTOS, ve složce pracovní výchovy odmítají pracovat nebo pracují jen pod dozorem

Kritéria: po skončení NO jsou prvotně zařazováni do některé ze skupin podle dosavadního způsobu života, kriminální anamnézy, psychopatologických fenoménů; dále podle plnění povinností, aktivity, dle složek nápravně výchovné činnosti.

Koncepce vnitřní diferenciaci ve Věznici O s t r o v n a d O h ř í , typ /stupeň/ věznice s ostrahou. Existují zde 2 DS a podskupiny:

1. DS - základní, která se dále člení na 4 podskupiny podle těchto kritérií: ve složce pořádku a kázně dodržování povinností, aktivita, samostatnost; ve složce sociálních vztahů a postojů se hodnotí chování a aktivita při řešení problémů ve skupině, ve složce pracovní výchovy se hodnotí pracovní morálka, účast na kurzech, ochota k práci. Tato kritéria jsou odstupňována do 4 stupňů od pozitivního po negativní.
2. DS - speciální, rozmístění do léčebny TRN, kategorie důchodců.

Při prvotní klasifikaci po nástupu trestu se berou v úvahu dosavadní způsob života, úroveň vzdělání, kriminální anamnéza, psychopatologické fenomény, prognóza, postoj k výkonu trestu.

Kritéria: dodržování povinností, chování, postoj k práci, zdravotní stav, aktivita, samostatnost.

Koncepce vnitřní diferenciaci ve Věznici pro mladistvé V š e h r d y , pro kategorii dospělých odsouzených (mladiství mají jinou vnitřní diferenciaci) typ /stupeň/ věznice s dozorem. Jsou zde 3 DS:

1. DS - uzavřená forma VTOS,
2. DS - polootevřená forma VTOS,
3. DS - otevřená forma VTOS.

Kritéria: dodržování povinností, chování, postoj k práci.
Jednotlivé DS se liší mírou volnosti pohybu, ostrahy, režimu.

Rozborem jednotlivých koncepcí vnitřní diferenciacce (VD) lze přesněji specifikovat nejčastěji používané položky pro stanovení kritérií k zařazování vězňů do jednotlivých skupin nebo podskupin. V jednotlivých koncepcích se projevovala různá hlediska: pedagogická, psychologická, trestně právní a bezpečnostní, kriminologická. Jednotlivé přístupy se do značné míry prolínaly, tudíž

lze stěží označit některou z koncepcí jako čistě pedagogickou, psychologickou atd. Pokud se o to přesto pokusíme, ještě nejspíše se to zduří u pedagogických koncepcí. Celkově převažují pragmatická pojetí s nejednotnými, smíšenými kritérii. Zřetelně se projevuje (a v poskytnutých podkladech se to výslovně uvádí) tendence vycházet z momentálního stavu v tom kterém ústavu, tedy z místních a proměnlivých podmínek. Analýzou jednotlivých koncepcí bylo zjištěno, že nejfrekventovanější byl pedagogický přístup i kritéria VD, jejichž pořadí následuje podle četnosti:

Pedagogický přístup:

1) plnění základních povinností, dodržování ZVTOS, ŘVT, ÚŘ	(14)
2) kázeňské tresty (odstupňované dle míry postihu)	(7)
3) práce (vztah k práci, zájem, dobrovolnost, pracovní morálka, přímé střezení, bez ostrahy, odmítání práce)	(7)
4) chování ve VTOS nebo během vazby před nástupem VTOS vůči spoluvězňům, nadřízeným, ostatním	(6)
5) aktivita, samostatnost při plnění povinností nebo zájmové činnosti	(6)
6) vzdělavatelnost, vzdělávání ve VTOS formou kurzů nebo učebního oboru v odborném učilišti pro dospělé odsouzené	(3)
7) prognóza vychovatelnosti	(2)
8) úroveň dosaženého vzdělání	(1)
9) složky nápravně výchovné činnosti (NVC), tj. kázeň a pořádek, neboli režim, kulturně výchovná činnost, pracovní výchova	(1)

Bylo zjištěno 9 položek, které mohou být považovány za kritéria pedagogického charakteru. byly nejčastěji používány, celkem ve 47 případech.

Psychologický přístup :

1) psychopatologická symptomatika	(8)
2) agresivita	(7)
3) postoj k VTOS nebo vlastní nápravě	(7)
4) neurotická symptomatika	(6)
<hr/>	
5) adaptační obtíže na VTOS	(2)
6) prosociální osobnost	(1)
7) sociopatie	(1)
8) sebepoškozování	(1)

Bylo zjištěno 8 položek, kritérií psychologické povahy. V jednotlivých koncepcích se vyskytovaly celkem ve 34 případech.

Trestně právní a bezpečnostní přístup :

1) jedinci zvláště nebezpeční okolí, např. iniciátoři trestné činnosti nebo nátlakových akcí vězňů	(3)
2) prvotrestaní	(3)
3) stupeň ostrahy (střežení bezprostředně příslušníkem)	(3)
4) stupeň režimu (mírnější, zostřený ap.)	(3)
5) stupeň volnosti pohybu (uzavřené, polootevřené, otevřené formy)	(2)
6) trestná činnost ve VTOS (včetně pokusu o útěk)	(2)
7) délka trestu	(1)

Bylo zjištěno 7 položek, kritérií trestně právní a bezpečnostní povahy. Těchto 7 položek se v různých koncepcích VD objevuje celkem v 17 případech.

Kriminologický přístup :

1) kriminální anamnéza	(3)
2) chování před VTOS a dosavadní způsob života	(3)
3) stupeň, hloubka narušenosti jedince	(1)
4) charakter trestného činu, způsob provedení, ojedinělost	(1)
5) věk blízký věku mladistvého	(1)

Bylo zjištěno 5 položek, kritérií odpovídajících kriminologickému přístupu. Jejich výskyt v koncepcích VD byl zaznamenán celkem v 9 případech.

Můžeme shrnout, že v různých koncepcích VD bylo použito 28 různorodých položek jako kritérií pro rozdělování vězňů do skupin. Už jejich počet svědčí o složitosti problému diferenciaci i nejednotnosti přístupů. Kombinace kritérií v některých koncepcích VD ukazuje na určité tápání a nahodilost řešení. Z hlediska vědních disciplin je možno konstatovat, že pedagogická kritéria byla zastoupena ve 44%, psychologická ve 32%, trestně právní v 16%, kriminologická v 8%. Zaznamenali jsme odlišnost kritérií při tzv. p r v o t n í m zařazení odsouzeného do určité skupiny. Zde se více přihlíží k psychologickým a kriminologickým aspektům. Během d a l š í h o výkonu trestu jsou více zdůrazněna pedagogická kritéria, zejména plnění povinností, dodržování řádů atp.

Dalším důležitým problémem je počet DS nebo podskupin v rámci určité koncepce VD. Z popisu 15 koncepcí VD se ukázalo, že v 1 případě sestávala VD ze 6 DS, v 6 případech ze 4 DS, v 5 případech ze 3 DS, ve 3 případech ze 2 DS doplněných však o několik (zpravidla 3) podskupin.

Převažují koncepce VD se 3 až 4 DS. Často bývají vyčleňovány skupiny (podskupiny) vězňů s psychopatologickou symptomatologií. Všechny koncepce se shodně vyznačují p r o s t u p n o s t í , to znamená, že jedinec může postoupit nebo klesnout do jiné skupiny. Shodně je zaveden p r o g r e s i v n í /stupňový, vzestupný/ charakter diferenciaci. Odsouzení bývají většinou po absolvování nástupního oddělení zařazení do určité základní DS, a postupně se mohou plněním požadavků vypracovat až do skupiny s nejvyšším rozsahem výhod nebo naopak klesnout do nižší (nejnižší) DS s minimálními resp. žádnými výhodami a více či méně odstupňovanými omezeními. Někde je tomu tak, že vězně zařadí dle určitých kritérií přímo do určité DS, ale i v tomto případě je pro vězně zachována možnost přeřazení do výhodnější DS. Progresivní systém výkonu trestu je založen na principu zvýhodňování. Pro odsouzené je silně motivující, ale má svá úskalí. Snadno může dojít k tomu, že jsou-li kritéria VD jednostranně zaměřena pouze na tzv. plnění základních povinností čili spíše na vnější projevy chování odsouzeného, pak kriminálně zkušení vězni („vzorní odsouzení“) se rychle umístí v nejvýhodnějších skupinách. Nežádá jim k tomu víceméně nedobrovolně pomohou jedinci, kteří zaujímají v neformální vězeňské hierarchii nízké postavení, a jsou nuceni snášet různá bezpráví, brát na sebe cizí vinu, vykonávat úsluhy atp.

Přesto lze považovat myšlenky o prostupnosti a progresivnosti VD za

správné, jejich nezbytným předpokladem je však psychologické posouzení osobnosti jedince podle psychologických kritérií. Přímo podmínkou funkčnosti systému VD je oddělené ubytování jednotlivých skupin vězňů. Účinnost systému je rovněž podmíněna výchovným personálem. Komplexní vyhodnocení účinnosti koncepcí VD ve věznicích provedené GŘ VS ČR konstatovalo její přínos ve zklidnění situace v ústavech. Jako výchovný systém prokázala po zavedení do praxe své opodstatnění, a to i přesto, že byla zaváděna v situaci pro české vězeňství velmi obtížné (Aktuální informace GŘ VS ČR, č. 13, 1983, s. 7 - 9).

2.2 OSOBNOST ODSOUZENÉHO - KATEGORIE MLADISTVÝ A MLADÝ DOSPĚLÝ

V teoretické části byla podána charakteristika osobnosti delinkventa. Týkala se osobnosti dospělého pachatele trestné činnosti se zaměřením na věkovou kategorii „mladý dospělý“ a osobnost „mladistvého pachatele“ násilné trestné činnosti.

K doplnění obrazu mladistvého delinkventa poslouží výsledky dlouhodobě prováděných empirických průzkumů u mladistvých odsouzených. Zprvu v NVÚ pro mladistvé Libkovicích provedeného prvně v roce 1979 P.Křenkem (1980) a s odstupem deseti let vlastním průzkumem v roce 1989 (M.Tamchyna, 1990). Po zrušení NVÚ Libkovic byli mladiství (po krátkém mezidobí v Opavě) přemístěni do Věznice Všehrdy, která původně sloužila jako NVÚ pro odsouzené ženy a po rozsáhlé amnestii vězňů byla nově určena jako věznice pro mladistvé odsouzené muže. Vedle toho je však především věznicí pro dospělé odsouzené vykonávající zde trest v režimu s dozorem a dohledem. Zde byly provedeny další dva vlastní průzkumy, a to v letech 1994 (M. Tamchyna, 1994) a současný v roce 2005.

V této části práce bude uvedena charakteristika souboru mladistvých delinkventů a zároveň budou vysvětleny východiska, cíle, způsob výběru osob, podmínky, metody a širší okolnosti průzkumů.

Cíl byl v podstatě dvojitý. Předně bylo zamýšleno získat u většího vzorku co nejnovější údaje o mladistvých delinkventech, které by byly srovnatelné k posouzení rozdílů mezi jednotlivými soubory. Shromážděný materiál měl přispět ke zpřesnění poznatků k osobnosti mladistvého delinkventa z různých výzkumů, s důrazem na populaci mladistvých ve výkonu trestu. Uvedené průzkumy se vztahují k problematice vnitřní diferenciaci mladistvých, kde se projevila potřeba její revize, ale i dalšího přesnějšího rozčlenění mladistvých. K tomu vedly praktické potřeby ve výchovné práci. Toto rozčlenění spočívalo v podstatě ve vytvoření uceleného systému tzv. z v ý h o d ň o v a c í h s k u p i n, jež byly tři a běžně se v praxi poněkud nepřesně označovaly jako diferenciacní skupiny. Tyto zvýhodňovací skupiny byly uvnitř jednotlivých skupin vnitřní diferenciaci jaksí navíc a sloužily jako prostředek motivace mladistvých. V podstatě byly bodovacím hodnotícím systémem (nežádka poznamenaným subjektivitou) používaným vychovateli u mladistvých odsouzených. Na druhé straně existovaly i úspěšné pokusy o ucelenou metodiku s objektivními kritérii, jako součásti širší komplexní výchovné metodiky (M.Tamchyna,1982). Byly ale v každém případě něčím jiným, než vnitřní

diferenciací jako takovou, protože vždy fungovaly až sekundárně uvnitř jednotlivých diferenciacních skupin.

Druhým okruhem problémů byla metodická práce a tedy koncipování výchovných skupinových metodik pro práci s různými skupinami mladistvých, zvláště pak skupinou samosprávy mladistvých. Tyto otázky stály v popředí zájmu během období 80. let a jsou nadále otevřené. Samotné metodiky se pak někdy zpětně staly zdrojem dat o mladistvých. Příkladem je technika ratingu a sociometrická technika, které byly v minulosti metodicky rozpracovány v rámci skupinové terapeutické práce s mladistvými. Mimo svůj vlastní účel poskytly poměrně značný klinický materiál k osobnostním vlastnostem mladistvých. Takový materiál byl získán v letech 1983-1987 a ex post vyhodnocen a interpretován, takže zčásti slouží jako jeden ze zdrojů údajů k osobnosti mladistvého delinkventa (M. Tamchyna, 1989). Průzkumy provedené v sedmdesátých, osmdesátých, devadesátých letech, a v polovině první dekády dvacátého prvního století umožňují provést srovnávací studii v intencích těch dat, která byla předmětem zjišťování v prvním z těchto průzkumů.

Vyhodnocení a interpretace získaných dat má dva aspekty. Předně je zapotřebí s vědomím zásadních společenských změn výsledky komparace hodnotit s velkou obezřetností. Na druhé straně právě okolnost, že každý průzkum byl vždy proveden v jedné dekádě uplynulých 30 let, dává tomuto srovnání sociologicky zajímavý rozměr, neboť každé desetiletí se vyznačovalo svými specifiky, neopakovatelnou společenskou atmosférou a kulturně politickými kontexty.

Jiná byla potlačující dusivá atmosféra normalizace konce sedmdesátých let, jiná byla pragmatičtější, zformalizovaná a uvolněnější léta osmdesátá, kdy snad již nikdo nebral vážně proklamovaná dogmata, a zcela nová byla situace počátku let devadesátých s nově nabytou volností a porevoluční euforií, podnikatelským boomem, nevědomostí a bezstarostností, na straně jedné a souběžným masivním přerozdělováním majetku spolu s bezbřehým pragmatismem, mravním a právním nihilismem staronového establishmentu na straně druhé. A konečně atmosféra první poloviny let dvoutisících nesoucích se v duchu uvědomované skepse, zklamání a vystřízlivění, nastupující deziluze, rychle pokračující stratifikace společnosti, provázené novými fenomény zbohatlictví, chudoby, nezaměstnanosti, jakož i nebývalého růstu zločinnosti od prvopočátku nového společenského uspořádání.

Na pozadí těchto okolností je možno v širších souvislostech přistupovat i ke zkoumání fenoménu lavinovitě rostoucí delinkvence dětí, mladistvých a mladých dospělých, osobnosti delinkventa, možností resocializace, jakož i hledání nových cest při prověřování principů výchovy, volby postupů a cílů odpovídajících nově

vzniklým podmínkám a tedy změněným novým požadavkům a úkolům na úseku sekundární prevence.

Jak již bylo předesláno, byl z důvodu srovnatelnosti výsledků zvolen vždy stejný postup i metody jako při prvním průzkumu. Ve všech 4 průzkumech byli mladiství rozděleni podle druhu trestné činnosti, za kterou byli odsouzeni k nepodmíněnému trestu. Na základě těchto kritérií byl každý vzorek rozdělen do 4 podskupin:

- A/ Násilná trestná činnost
- B/ Majetková trestná činnost
- C/ Sexuálně motivovaná trestná činnost
- D/ Trestná činnost v souvislosti s návykovými látkami

V takto vzniklých podskupinách, které ve svém souhrnu představovaly všechny mladistvé v ústavu k určitému datu, byl náhodným výběrem (každý sudý) sestaven soubor mladistvých, který měl být vyšetřen. U prvního průzkumu v roce 1979, provedeného Křenkem byl získán soubor 92 mladistvých. Druhý navazující průzkum byl vlastní a byl proveden s odstupem deseti let v roce 1989 stejným způsobem, přičemž bylo vyšetřeno 102 mladistvých odsouzených. Oba průzkumy byly provedeny v NVÚ pro mladistvé Libkovic. Další dva vlastní průzkumy byly provedeny ve Věznici Všehrdy, kam byli mladiství po zrušení předchozího ústavu přemístěni. Problém vznikl u obou následujících průzkumů. V roce 1994 byl totiž celkový stav mladistvých v ústavu 113 osob, z toho bylo 10 mimo věznici. Vzhledem k nižšímu počtu nebylo možno provést náhodný výběr, protože soubor by byl málo početný (přibližně 5 respondentů) a nebyla by zajištěna vyrovnanost souborů. Proto byl vyšetřen soubor 103 respondentů, tj. všichni mladiství přítomní ve věznici. Stejným způsobem byl realizován průzkum v roce 2005, kdy byli vyšetřeni všichni mladiství ve věznici v počtu 62 respondentů. Všechny 4 vzorky tvoří soubor o celkovém počtu 369 respondentů.

Mladiství delinkventi byli vyšetřeni pomocí metod anamnestického interview s využitím anamnestického dotazníku (shodného s dotazníkem pro kontrolní vzorky nedelinkventů sestávajících ze skupiny učňů a skupiny studentů) a dále pomocí obsahové analýzy reedukačních (osobních) karet, které obsahují poznatky psychologa, sociální pracovnice, pedagoga, vychovatele, ale především tvrdá data. Kvantifikovatelné údaje byly převedeny do procent, aby bylo možno porovnat výsledky.

Srovnatelné u všech vzorků jsou následující položky:

- charakteristika rodiny,
 - ústavní výchova,
 - rodinný stav,
 - dosažené vzdělání,
 - přestupky během školní docházky,
 - závislost na alkoholu,
 - závislost na drogách,
 - nikotinismus,
 - neurotické symptomy,
 - pokusy o sebepoškození a sebevraždu,
 - tetováž,
 - léčení v psychiatrické léčebně,
 - sexualita.
-
-

2.2.1 VÝSLEDKY PRŮZKUMŮ SOUBORŮ MLADISTVÝCH VE VTOS

Skladbu trestné činnosti mladistvých vyjádřenou procentuelně u všech čtyřech souborů ukazuje následující tabulka.

Tabulka č. 2 Skladba trestných činů mladistvých delinkventů

	1979	1989	1994	2005
A) Násilné delikty	28,3	40,2	45,6	75,81
B) Majetkové delikty	35,9	50,0	47,6	16,13
C) Sexuální delikty	14,1	7,8	4,9	4,84
D) Delikty v souvislosti s toxikomanii	21,7	2,0	1,9	3,22

Při rozboru skladby trestné činnosti je zřejmé, že mezi jednotlivými soubory existují značné rozdíly. Shodně převažuje majetková kriminalita s výjimkou posledního průzkumu v roce 2005, kde výrazně převládla násilná kriminalita, která je však rovněž majetkově motivovaná. Oproti roku 1979, to znamená s odstupem deseti let, však majetková trestná činnost výrazně vzrostla již v roce 1989 a v roce 1994 se tento trend na vysoké úrovni stabilizoval. Ve skutečnosti je majetková kriminalita ve všech vzorcích (pomineme-li latentní trestnou činnost) ještě vyšší, jelikož údaje v tabulce vyjadřují jen tu trestnou činnost, pro níž byli odsouzeni k nepodmíněnému trestu odnětí svobody. Podrobnějším rozbohem dojdeme k dalším údajům.

Předně, mladiství jsou jen v menšině případů odsouzeni pouze za 1 trestný čin. Zpravidla je to více deliktů, často různorodé povahy. Tuto skutečnost vyjadřuje tabulka.

Tabulka č. 3 Rozložení souboru podle procentuálního počtu deliktů

Rok	Počet trestných činů pro něž byl mladistvý odsouzen							
	1	2	3	4	5	6	7	8
1989	43,13	28,40	17,64	6,86	0,98	2,94	-	-
1994	23,30	36,89	26,21	10,68	1,94	0,97	-	-
2005	20,96	16,13	17,74	24,19	9,67	9,67	-	1,61

Z tabulky vidíme, že zatímco v roce 1989 bylo odsouzeno pouze 43,13 % mladistvých za 1 delikt, pak v roce 1994 již jen 23,30% a v roce 2005 dokonce pouhých 20,96%. Naopak lze zaznamenat zřetelnou tendenci k zvýšení počtu deliktů

pro něž byl mladistvý odsouzen. U vzorku z roku 1989 nejvyšší procentuelní zastoupení bylo u 1 deliktu (43,13 %), u vzorku z roku 1994 u 2 deliktů (36,89 %), u vzorku z roku 2005 u 4 deliktů (24,19 %).

Na prvním místě stojí v současné době násilná trestná činnost, zatímco ve třech předchozích průzkumech stála na místě druhém. Měla ovšem trvale vzestupný trend, ve srovnání se vzorkem z roku 1979 zastoupeného 28,3 % se vyhoupla na nynějších rekordních 75,8 % a poprvé tak převýšila čistě majetkovou trestnou činnost, která dominovala u všech předchozích vzorků. Podrobnějším rozбором násilné trestné činnosti lze u vzorku z roku 1989 stanovit toto pořadí: § 234 loupež, § 235 vydírání, § 221 ublížení na zdraví. U vzorku z roku 1994 bylo toto pořadí: § 234 loupež, § 221 ublížení na zdraví, § 235 vydírání. U posledního vzorku z roku 2005 bylo toto pořadí: § 234 loupež, §§ 221 a 222 ublížení na zdraví a těžká újma na zdraví, a § 219 vražda. Celkově převažuje loupež, ostatní delikty jsou zastoupeny nepoměrně méně. Např. u vzorku z roku 1994 je loupež zastoupena 60,9 %, u současného vzorku dokonce 77,4 %. Trestný čin vraždy, byl z 9 případů ve 4 případech spáchán ze zjištěných pohnutek a tedy v kombinaci s majetkovou trestnou činností.

Pokud jde o majetkovou trestnou činnost, často se stává, že mladiství jsou již v dřívější době pro ni podmíněně odsouzeni a to i několikrát. Na 1 mladistvého ve vzorku z roku 1989 připadá 1,6 deliktů majetkové povahy, u vzorku z roku 1994 pak 1,3. U vzorku z roku 2005 je to rovněž 1,3 %. Z různých druhů majetkové trestné činnosti převažuje u vzorku roku 1989 pořadí deliktů: § 247 krádež, § 132 rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví (zrušen), § 209 neoprávněné užívání cizího motorového vozidla (zrušen). U vzorku z roku 1994 převažuje toto pořadí deliktů: § 247 krádež, § 257 poškozování cizí věci, § 249 neoprávněné užívání cizí věci. U současného vzorku v roce 2005 převažuje: § 247 krádež, § 257 poškozování cizí věci, § 249 neoprávněné užívání cizí věci. Je evidentní, že typicky zcela převažuje krádež prostá, specifickým deliktem mladistvých jsou krádeže aut, § 257 se zpravidla týká aut, § 249 je analogický zrušenému § 209a a týká se výhradně aut.

U mladistvých v případě krádeží vozidel vlastně nejde přesně o krádež, protože mladiství po svezení a případném poškození vůz opustí.

Sexuálně motivovaná trestná činnost ještě poměrně výrazně zastoupená ve vzorku z roku 1979 postupně poklesla z původních 14,1 %, přes 7,9 % v roce 1989, až na 4,9 % v roce 1994 a 4,8 % v roce 2005. Ve vzorku z roku 1989 se jednalo vždy o § 241 znásilnění. Ve vzorku z roku 1994 bylo z 5 deliktů 3x znásilnění (v kombinaci s loupežemi 2x, a krádeží 1x), 2 případy se týkaly pohlavního

zneužívání (opět v kombinaci s krádeží a loupeží). V současném vzorku 2005 bylo 1x znásilnění, pohlavní zneužívání 3x, přičemž 1x v kombinaci s násilnou trestnou činností a majetkovou trestnou činností, a 1x v kombinaci s majetkovou trestnou činností.

Trestné činy spáchané pod vlivem nebo v souvislosti s toxikomanií se z původních 21,7 % u vzorku z roku 1979 snížily na 2 % v roce 1989 a 1,9 % v roce 1994 s nevelkým navýšením v roce 2005 na 3,2 %.

Skladba trestné činnosti se u mladistvých ve výkonu trestu mění. Převažující motivace spáchaných trestných činů je stejně jako dříve majetkového charakteru, avšak výrazně se změnil způsob provedení, který charakterizuje první generaci mladistvých v nových společenských poměrech. Velká změna je však v tom, že nově prvně převážila násilná trestná činnost pro níž jsou mladiství odsuzováni k nepodmíněnému trestu odnětí svobody nad čistě majetkovou kriminalitou. Spáchané delikty jsou nezdědka vedeny požitkem z agrese, která se stává samostatným motivem, na pozadí zisku, jenž bývá často nepatrný až zanedbatelný. Agresivní chování a brutalita provedení je ale vždy mladistvými běžně akceptováno jako přirozený instrument k dosažení cíle. Agresivita při páchání trestných činů u populace mladistvých nebývale vzrostla, stejně jako brutalita provedení, nově přibýly vraždy. Naproti tomu se dnes zřídka kdy vyskytuje trestný čin podle § 235 vydírání, které dříve bylo častým jevem. Je příznačné, že ve skupině násilné delinkvence dominuje loupež, což vedle samotného faktu agrese opět ukazuje na majetkově motivovanou kriminalitu. Nutno podotknout, že platnost těchto údajů se vztahuje na mladistvé ve výkonu trestu. Skladba trestné činnosti u těchto mladistvých je podmíněna více faktory, mimo jiné trestně právní praxí soudů, které v současnosti odsoudí mladistvého pouze za velmi závažnou trestnou činnost a velmi často teprve až po několika předchozích podmíněných trestech, přičemž často probíhá další trestní stíhání pro jiné delikty.

Dříve, než přistoupíme k charakteristice dalších sociálně demografických znaků u mladistvých delinkventů jako je rodina, vzdělání atd., je třeba předeslat, že kromě mladistvých delinkventů byly vždy souběžně vyšetřeny kontrolní vzorky nedelinkventů - učňů a studentů. Potřebná srovnatelná sociodemografická data byla u nich získána pomocí dotazníku. Vyšetření v roce 1979 prvně provedl Křenek jako součást průzkumu výskytu neuroticismu u 92 mladistvých odsouzených delinkventů a 2 kontrolních skupin nedelinkventů, přičemž skupina učňů sestávala ze 17 mladistvých OU Pozemní stavby v Meziboří u Litvínova a 27 studentů SPŠ strojní v Mostě. V roce 1989 byl v NVÚ Libkovicе proveden stejným způsobem vlastní

průzkum u 102 mladistvých delinkventů, kontrolní vzorek nedelinkventů byl tvořen 30 uční a 30 studenty. Tento průzkum byl realizován pro účely jiné práce zaměřené k delinkvenci mládeže, jejíž podstatnou součástí byly též otázky vnitřní diferenciaci mladistvých. V roce 1994 byl proveden průzkum u 103 mladistvých odsouzených, kontrolní vzorek nedelinkventů tvořila získaná data u skupiny 36 učňů a 30 studentů. Tento průzkum byl proveden v souvislosti s prací zaměřenou na vnitřní diferenciaci odsouzených. V roce 2005 byl proveden poslední průzkum u 62 mladistvých odsouzených a kontrolního vzorku nedelinkventů, tvořeným 41 uční a 23 studenty. Všechny kontrolní vzorky pocházejí ze stejných školských zařízení, a mohly být pořízeny díky vstřícnosti a spolupráci ředitelů obou škol, to znamená ze SOU Meziboří a ze SPŠ strojní Most, přičemž probandi byli vybráni náhodně z několika tříd žáků. V případě učňů se zpravidla jednalo o žáky 2. a 3. ročníků (obory stavební výroba, zedník, instalatér, zámečnick, elektrikář), věk 16 až 19 let, u posledního průzkumu i žáci 1. ročníku ve věku 15 let. Mezi uční byli zastoupeni jak jedinci nejjednodušších oborů, standardních oborů, i studijních 4 letých oborů s maturitou. Studenti byli rovněž ve 2. a 3. ročníku ve věku 16 až 18 let, ale poslední vzorek byl složen ze 3. a 4. ročníku, věk 18 až 19 let (1 proband 20 let). Ve všech případech bylo probandům obecně vysvětleno pro jaké účely je průzkum realizován, byli motivováni k otevřenosti poukazem na anonymitu (je zajímavé, že mnozí probandi uváděli, že není nutná), všeobecně se dotazník setkal se zájmem. Bylo použito vždy stejného dotazníku, a poskytnuta vždy jednotná instrukce, průzkum byl pokaždé proveden anonymní formou.

Z jednotlivých vzorků tak byla získána srovnatelná data mladistvých delinkventů a jejich nedelinkventních vrstevníků, která jsou užitečná z hlediska popisu osobnosti. Celkově byl v průběhu období 26 let shromážděn s o u b o r složený ze 4 v z o r k ů mladistvých delinkventů tvořený 369 osobami, a nedelinkventů tvořený 234 osobami. Celkově tak soubor představuje 603 probandů.

Získaná data jsou uvedena v následujících tabulkách.

Tabulka č. 4 Velikost souboru

	1979	1989	1994	2005	Celkem
Delinkventi	92	102	103	62	369
Uční	17	30	36	41	124
Studenti	27	30	30	23	110
Celkem	136	162	169	126	603

Vzorky delinkventních mladistvých pokaždé představují a k t u á l n í stav

mladistvých nalézajících se ve výkonu trestu ve věznici pro mladistvé. Kontrolní vzorky byly pokaždé získány ze stejného učiliště a stejné střední školy. Všechny sociodemografické údaje u jednotlivých vzorků byly snímány zcela identicky, standardizovaným dotazníkem, u kontrolních vzorků anonymně. U mladistvých delinkventů byl adresný, tedy formou anamnestického interview, a doplněn detailní analýzou spisové dokumentace.

Tabulka č. 5 Rodina

		1979	1989	1994	2005
Delinkventi	úplná	73,9	54,9	60,2	59,7
	neúplná	26,1	45,1	39,8	40,3
Uční	úplná	64,7	50,0	77,8	61,0
	neúplná	35,3	50,0	22,2	39,0
Studenti	úplná	85,1	60,0	90,0	82,6
	neúplná	14,9	40,0	10,0	17,4

Údaje jsou uvedeny v procentech. Ukazuje se, že z hlediska úplnosti rodiny byl stav nejméně příznivý v roce 1989.

Tabulka č. 6 Vzdělání

		1979	1989	1994	2005
Delinkventi	dokončená ZŠ	10,9	49,0	63,1	75,8
	nedokončená	89,1	51,0	36,9	24,2
Uční	dokončená ZŠ	11,8	63,3	97,2	80,5
	nedokončená	88,2	36,7	0,8	19,5
Studenti	dokončená ZŠ	100,0	100,0	100,0	100,0
	nedokončená	-	-	-	-

Vzhledem k okolnosti, že se opakovaně měnil školský zákon a systém školní docházky, je jediným srovnatelným údajem dokončení povinné školní docházky (ZŠ, ZVLŠ) bez opakování ročníku. Z tabulky vyplývá, že delinkventi jsou sice školně neúspěšní, avšak porovnáním jednotlivých vzorků lze pozorovat trvale vzestupný trend k relativně vyšší školní úspěšnosti. Současní delinkventi jsou relativně školně úspěšnější. Aby byl pohled na problém školní úspěšnosti úplný, je třeba doplnit údaje týkající se zvláštní školy: v roce 1979 u 1. vzorku se jednalo o 28,3 % mladistvých delinkventů, v roce 1989 již 33 %, v roce 1994 29,1 % a u posledního vzorku z roku 2005 37 %. Tyto údaje vedou ke zjištění, že současní mladiství jsou sice celkově z hlediska dokončení poslední třídy školní docházky

úspěšnější, avšak je to podmíněno i tím, že ve vyšší míře jsou absolventy zvláštních škol.

Tabulka č. 7 Přestupky

		1979	1989	1994	2005
Delinkventi	zhoršené známky z chování	90,2	71,6	83,5	75,8
	přestupky řešené policií	51,1	55,9	58,2	82,3
Učni	zhoršené známky z chování	82,4	70,0	41,7	53,7
	přestupky řešené policií	11,8	46,7	19,3	29,3
Studenti	zhoršené známky z chování	7,4	10,0	10,0	13,0
	přestupky řešené policií	-	6,7	16,7	13,0

K údajům v tabulce nutno doplnit, že záškoláctví se u vzorku z roku 1979 projevovalo u 97,8 % delinkventů, v roce 1989 u 63,7 %, v roce 1994 u 58,3 % v roce 2005 u 64,5 %. Za povšimnutí stojí trvale vzestupný trend přestupkovosti delinkventů řešených policií (PČR, MěP) a její prudký nárůst v poslední dekádě.

Tabulka č. 8 Nikotinismus

		1979	1989	1994	2005
Delinkventi	nekuřáci	2,2	9,8	10,7	4,8
	do 10ti cigaret denně	41,3	33,3	25,2	38,7
	nad 10 cigaret denně	56,5	56,9	64,1	56,5
Učni	nekuřáci	0,8	6,7	47,2	48,8
	do 10ti cigaret denně	58,8	36,7	36,1	21,9
	nad 10 cigaret denně	29,4	56,7	16,7	29,3
Studenti	nekuřáci	37,0	86,7	96,7	78,3
	do 10ti cigaret denně	40,7	10,0	3,3	8,7
	nad 10 cigaret denně	22,2	3,3	-	13,0

Ukazuje se, že v dosavadním trendu mírně stoupajícího počtu nekuřáků nastal zásadní obrat. Nekuřáků je minimálně a kouří více či méně téměř všichni mladiství odsouzení.

Tabulka č. 9 Abúzus alkoholu

		1979	1989	1994	2005
Delinkventi	abstinent	6,5	13,7	5,8	14,5
	příležitostně	40,9	49,0	60,2	72,6
	denně či téměř denně	58,2	38,3	34,0	12,9
Učni	abstinent	29,4	6,7	16,7	4,9
	příležitostně	29,4	43,3	72,2	87,8
	denně či téměř denně	41,2	50,0	11,1	7,3
Studenti	abstinent	44,4	33,3	10,0	-
	příležitostně	37,0	63,3	86,3	91,3
	denně či téměř denně	18,6	3,3	6,7	8,7

Průzkum naznačuje dlouhodobou tendenci poklesu abúzu alkoholu a

pravidelně rostoucí tendenci k příležitostné konzumaci („víkendově“). To koresponduje s faktem, že při rozboru trestné činnosti ani jednou nebyl zaznamenán trestný čin podle § 201 opilství. Zároveň v posledním vzorku z roku 2005 bylo nejvíce ze všech vzorků zastoupeno procento abstinentů - 14,5 %.

Tabulka č. 10 Abúzus drog

		1979	1989	1994	2005
Delinkventi	odmítavý postoj	28,3	76,5	63,1	14,5
	zkusil a zanechal	45,7	12,7	14,6	32,3
	dle možností požívá	26,0	10,8	22,3	53,2
Uční	odmítavý postoj	52,9	43,3	83,3	65,8
	zkusil a zanechal	35,3	33,3	11,1	29,3
	dle možností požívá	11,8	16,7	5,6	4,9
Studenti	odmítavý postoj	74,1	96,7	96,7	47,8
	zkusil a zanechal	18,5	-	3,3	47,8
	dle možností požívá	7,4	-	-	4,4

U vzorku učňů z roku 1989 6,7 % respondentů nedalo žádnou odpověď, u vzorku studentů 3,3 %. Výsledky naznačují, že po určitém přechodném odklonu od drog (potvrzuje práce z roku 1986 zachycující zdravotní dokumentaci 400 mladistvých v NVÚ Libkovic, v níž se uvádí 14 % toxikomanů (A. Marešová, 1986), později postupně rostl zájem o drogy, silně vzrostl v poslední dekádě. Ještě v roce 1994 větší část mladistvých dle svého vyjádření neměla zkušenosti s psychotropními látkami (63,1 %), zatímco dnes je to naopak; pouhých 14,3 %; takže 85,5 % mladistvých přiznává zkušenost s drogou.

Tento stav koresponduje s výsledky jiného průzkumu vězeňské populace a v jeho rámci i mladistvých (Marešová 2003), z nichž vyplývá, že v roce 2003 plných 82 % ze zkoumaného vzorku 95 mladistvých mělo před uvězněním zkušenost s drogou. Podle dalších zjištění (Řeháček 2003, in: M. Miovský, H. Spirig, M. Havlíčková, 2003, s. 30) 75 % vězňů, kteří mají zkušenost s drogou, přiznalo, že spáchali trestnou činnost proto, aby si opatřili drogu nebo prostředky na její nákup. Je evidentní, že výrazně roste počet osob závislých na psychotropních látkách a tato tendence se stále zvyšuje.

Tabulka č. 11 Tetováž

		1979	1989	1994	2005
Delinkventi	mírná	41,3	37,3	44,1	59,7
	značná	13,0	3,9	13,6	8,1
Uční	mírná	7,6	23,3	-	17,1
	značná	5,9	10,0	0,8	2,4
Studenti	mírná	7,4	-	-	4,3
	značná	-	-	-	-

U vzorku delinkventů z roku 1989 byl relativně nejnižší výskyt tetováže - 41,2 %. K výraznějšímu posunu došlo u posledního 4. vzorku v roce 2005, kdy vzrostla na 67,8 % a je nejvyšší v celém souboru. Nutno poznamenat, že tetování se stalo mezitím dobově podmíněnou módní záležitostí a není tudíž v současnosti možné ji interpretovat stejným způsobem jako dříve, kdy tetováž spolehlivě představovala znak příslušnosti ke kriminální subkultuře.

Tabulka č. 12 Neurotické symptomy

	1979	1989	1994	2005
Delinkventi	54,3	23,4	35,9	72,6
Uční	47,0	36,7	33,3	41,5
Studenti	33,3	10,0	20,0	22,5

U mladistvých delinkventů jsou časté, což může být důsledkem prostředí výkonu vazby a výkonu trestu. Vysoký počet neurotických příznaků u posledního vzorku mladistvých odsouzených je ve srovnání s předchozími šetřeními výrazná změna. Koresponduje s rovněž vyšší úrovní neuroticismu u posledního vzorku nekriminální učňovské mládeže.

Tabulka č. 13 Pokusy o sebepoškození a suicidální pokusy

	1979	1989	1994	2005
Delinkventi	13,0	10,8	37,8	29,0
Uční	11,8	23,3	0,8	7,3
Studenti	3,7	-	-	8,7

Nejpříznivěji se jeví vzorek delinkventů z roku 1989. Automutilační sklony silně vzrostly u vzorku z roku 1994 a snížily se v posledním vzorku, na poměrně vysoké úrovni, rozhodně však vysoce překračující stav z roku 1989. Mohou se tak negativně projevat vlivy dlouhodobosti vazby a rovněž adaptační obtíže na výkon trestu, ale roli může hrát i nevyvážená osobnostní struktura u jedinců s vývojem směřujícím do specifických poruch osobnosti.

Tabulka č. 14 Psychiatrická léčba

	1979	1989	1994	2005
Delinkventi	21,7	23,5	33,0	40,3
Uční	11,7	23,3	0,8	-
Studenti	3,7	3,3	-	-

Z přehledu vyplývá zřetelný dlouhodobý trend k častější psychopatologii mladistvých odsouzených. V současnosti vzrostl počet psychiatricky léčených jedinců ambulantní i ústavní formou. Nejedná se o léčbu (pozorování), resp. vyšetření v souvislosti se spáchaným trestným činem, ale o léčení před nástupem výkonu trestu.

Tabulka č. 15 Ústavní výchova

	1979	1989	1994	2005
Delinkventi	28,2	19,6	26,2	51,6
Uční	23,5	19,6	-	7,3
Studenti	-	-	-	-

Je zřejmé, že velká část mladistvých prošla ústavní výchovou v podobě DD, DVÚ, VÚM. Tento počet výrazně vzrostl v poslední dekádě, jak ukazuje vzorek mladistvých delinkventů z roku 2005, kdy každý druhý prochází ústavní výchovou, která se začíná stávat jakoby „předstupněm“ vlastního výkonu trestu odnětí svobody. Vypovídá o neuspořádaných rodinných poměrech mladistvých, nedostatečném či nevhodném sociálním zázemí.

Tabulka č. 16 Sexualita

		1979	1989	1994	2005
Delinkventi	do 15 let	43,5	33,3	41,7	82,3
	15 – 16 let	38,0	54,9	47,6	16,1
	nad 16 let	9,8	2,9	4,9	-
	bez zkušenosti	8,7	8,8	4,8	1,6
Uční	do 15 let	5,9	46,6	25,0	29,3
	15 – 16 let	41,2	40,0	33,3	24,4
	nad 16 let	11,8	10,0	11,1	21,9
	bez zkušenosti	41,1	3,3	30,6	24,4
Studenti	do 15 let	-	13,3	-	13,1
	15 – 16 let	-	26,7	16,7	39,1
	nad 16 let	37,0	36,7	40,0	47,8
	bez zkušenosti	63,0	10,0	43,3	-

Z uvedeného přehledu je zřejmé, že v současnosti jednoznačně převládá u mladistvých odsouzených předčasná první pohlavní zkušenost, což jednak svědčí o rychlejším biologickém zrání ve smyslu akcelerace, jednak tento údaj vypovídá o sociálním složení mladistvých. Předčasná, resp. velmi časná pohlavní zkušenost spjatá s promiskuitou všeobecně patří mezi znaky (pre)kriminálního vývoje, neboť ukazuje na nevyrovnaný biopsychosociální vývoj jedince, kdy jedna složka je zvýrazněna na úkor složek druhých a předchází vývoj, zatímco jiné zůstávají nerozvinuté, a spoluzakládá v jistém smyslu nepříznivý vývoj osobnosti ve směru v

nerovnoměrně uspořádanou skladbu osobnosti a tedy sociálně i jinak nezralou osobnost.

K sociodemografickým údajům patří také rodinný stav dotazovaných. V 1. vzorku z roku 1979 byli všichni respondenti svobodní, ve 2. vzorku z roku 1989 bylo 98,03 % delinkventů svobodných. Ve 3. a 4. vzorku z roku 1994, 2005 byli všichni svobodní. V 1. vzorku mělo nebo očekávalo s partnerkou dítě 11,95 %, ve 2. vzorku 4,90 %, ve 3. vzorku 6,80 %, ve 4. vzorku 6,20 %.

Závěry a vyhodnocení výsledků průzkumů mladistvých

Zjištěná skladba a dynamika kriminality mladistvých neodporuje novějším poznatkům penologických a kriminologických výzkumů. Shodně naznačuje hlavní směry kriminality mladistvých - majetkovou a násilnou trestnou činnost přičemž druhá se stala v současnosti převažující. Společným jmenovatelem trestné činnosti mladistvých je snaha o okamžitý a bezpracný zisk. Trestná činnost bývá primitivní a stále výrazněji násilná. Nejčastější kombinací u mladistvých bývá majetková a násilná trestná činnost. Zaznamenáváme stupňující se brutalitu spáchaných činů, jež bývá často samoučelná a vzhledem k dosažení cíle zbytečná. Ukazuje se zřetelná souvislost s nízkým mravním a právním vědomím, primitivním systémem hodnot i zájmů, ve směru k uspokojování materiálních potřeb a konzumnímu způsobu života. U mladistvých se projevuje nedostatečný a nerozvinutý emocionální základ a nedostatek empatie, tudíž i ohledů k druhým lidem. To je také jedna z hlavních příčin kriminality. Agrese je běžně považována za samozřejmý prostředek k dosažení zisku, svou útočnost si mladiství dobře uvědomují u sebe i svých spoluvězňů (M. Tamchyna, 1989). Pozorujeme zvláštní kombinace deliktů, jako například znásilnění v kombinaci s krádeží, loupeží a poslední dobou i vraždou. Prostřednictvím agrese jsou uspokojovány další potřeby - sexu, majetku, moci, v podobě samoučelné agrese pro pocity uspokojení z ní samotné.

Výsledky výzkumu celého souboru ukazují na odlišnosti jednotlivých vzorků. Všem delinkventům je shodně vlastní porušený vztah ke škole, avšak v nestejně míře. Komparací zjišťujeme, že delinkvence u vzorku z roku 1979 se spíše týkala výrazně neprospívajících a školně neúspěšných mladistvých. U nich se projevoval silný odpor ke škole, ale i znaky předčasné pseudodospělosti, jako reakce na školní neúspěch, a tedy snaha o kompenzaci vlastní nedostačivosti. Největší procento záškoláctví bylo u 1. vzorku z roku 1979, postupně se snižovalo a nejnižší vykazoval vzorek z roku 1994. Podobně je tomu s projevy nekázně ve škole, jež se

nejvíce odrazilo ve známce z chování právě u prvního vzorku. Nicméně se však přestupkovost ve škole zvýšeně projevila také u vzorku z roku 1994. Pokud jde o přestupkovost mimo školu v rámci volného času, řešila policie nejvíce případů u posledního vzorku v roce 2005. Neurotické symptomy se původně nejvíce projevovaly u vzorku z roku 1979, avšak v současnosti jsou výrazně vyšší. Případy sebepoškození a suicidálních pokusů byly spíše doménou vzorku roku 1994, v současnosti jejich počet poklesl, přesto přetrvává na dosti vysoké úrovni. Naproti tomu psychiatrická léčba byla nejčastější u současného vzorku roku 2005. Stejně tomu je u ústavní výchovy, ale hned v závěsu se umístil první vzorek, kde rovněž poměrně mnoho mladistvých prošlo ústavní výchovou, přestože primární rodina byla u nich úplnější, než u dalších vzorků. Při vyhodnocování těchto dat je třeba připomenout, že rok 1979 představoval určitý zlom ve vývoji kriminality mladistvých. Od tohoto roku totiž začala vzrůstat, zatímco předtím měla klesající tendenci.

V těchto souvislostech je dosti pravděpodobné, že příčiny delinkventního jednání mladistvých z konce sedmdesátých let spíše spočívaly v osobnostních faktorech, než v působení vnějších vlivů. Svědčila by pro to celkově příznivější situace rodiny, která ještě zdaleka nebyla tak dezintegrovaná jako v osmdesátých letech, také menší nároky na školní výkon, kdy „děti ještě postačovaly školnímu tempu“ (Z. Matějček, 1989). Tento názor podporuje také okolnost, že v prvním vzorku bylo nejvíce sexuálně motivovaných deliktů; nasvědčuje o neschopnosti adekvátně uspokojovat sexuální potřeby. Převažovala i příliš časná sexuální aktivita, ale ta byla časná i u 3. vzorku a zdaleka nejvyšší je dnes. Kromě uvedeného se u 1. vzorku výrazněji projevovала nealkoholová toxikomanie, nicméně v současnosti je nejvyšší za celou dobu. Pod vlivem alkoholové i nealkoholové toxikomanie mnohem častěji docházelo k deliktům u prvního vzorku z roku 1979 a byl zde ze všech vzorků zjištěn v největší míře abúzus alkoholu. V těchto různých okolnostech lze spatřovat možné únikové tendence, kompenzace vlastní nedostačivosti a neúspěchů i selhání. Zdá se tedy být oprávněný názor, že tito mladiství stáli více mimo „normu“, než mladiství z ostatních po sobě jdoucích vzorků.

Vzorek delinkventů z osmdesátých a devadesátých let se liší oproti prvnímu skladbou trestné činnosti, a je jiný zejména v tom, že v podstatně větší míře se dopouští trestné činnosti majetkového a hlavně násilného charakteru. Téměř polovina vzorku z osmdesátých let byla z neúplných rodin, což u souboru z devadesátých let i posledního vzorku z roku 2005 je navíc komplikováno faktem, že úplnou rodinou je míněna též rodina rozvedená s nevlastním otcem a sourozenci.

Můžeme tak usuzovat na nepříznivější situaci co se týče rodiny. Naproti tomu se projevoval méně negativní vztah ke škole a kvalifikaci a přes nevalné školní výsledky je z hlediska školní úspěšnosti druhý a třetí vzorek relativně méně problémový. Vzorek z roku 1989 se vyznačuje ze všech nejnižší neurotickou symptomatikou. Většina mladistvých měla odmítavý postoj k drogám, ale u třetího vzorku již méně markantně. Celkově se snížila silná konzumace alkoholu, ale stoupal počet příležitostných konzumentů. Uvedené výsledky lze porovnat s průzkumem provedeném roku 1986 v NVÚ Libkovic (A. Marešová, 1986). U všech mladistvých v ústavu (n= 400) byla vyhodnocena zdravotní dokumentace v těchto ukazatelích: požívání alkoholu zaznamenáno u 72 %, z toho těžší alkoholismus u 6 %, nealkoholová toxikomanie 14 %, sebepoškození 3 %, tetováž 45 %. V porovnání se zjištěními z roku 1986, lze pozorovat v roce 1989 rovněž častější, spíše však jen příležitostné požívání alkoholu, nižší nealkoholovou toxikomanií, vyšší sebepoškození.

Zjištěné skutečnosti nasvědčují tomu, že, že mladiství konce osmdesátých let a první poloviny let devadesátých většinou nepatřili mezi výrazněji nedostačivé jedince, alespoň ne po stránce sociální. Naopak se zdá, že vlivem tvrdších sociálních podmínek (dezintegrace rodiny, školní nároky, majetková diferenciacie ap.) volili cesty nevhodné dravé sociální adaptace na vnější sociální podmínky. Prostřednictvím peněz získaných jakoukoli cestou, se samozřejmě a udivující bezcítostí usilovali o dosažení životního standardu podle svých představ. Rozdíl lze vyjádřit takto - dříve mladistvý zcizil věc, protože se mu líbila - dnes proto, aby ji prodal. Zdá se být velmi pravděpodobné, že delinkventi výše uvedeného období byli spíše více výchovně zanedbaní, než vnitřně nedostačiví. Rozsah delinkvence mládeže byl v devadesátých letech nepoměrně vyšší, než na konci sedmdesátých i osmdesátých let, delinkventů bylo tedy mnohem více než v roce 1979; proto tehdejší vzorek ukázal spíše jedince „na okraji“, zatímco pozdější průzkumy ukázaly na jedince nikoli nesocializované, ale socializované odchylně. Zevně nebyli tak nápadní jako jejich předchůdci a mnohem více se podobali svým nedelinkventním vrstevníkům. Sociálně se podobali spíše běžné normě, než-li svým předchůdcům ze sedmdesátých let. Ani jejich postoje ke společnosti nebyly vyhraněně negativistické, spíše lhostejné, pragmatické, lehkovážné. Tito mladiství neanticipovali vzdálenější budoucnost, řídili se heslem „tady a teď“, byli sociálně protřelí a přitom nezralí. Bývali přístupní argumentům, avšak neřídili se jimi. Byli extravertovaní, o sobě příliš neuvažovali, ale vyznačovali se kritičností k ostatním lidem. Jejich chování bylo nadřazené, měli o sobě vesměs dobré mínění. Byli sobečtí, egocentričtí, bezohlední, luxusní v nárocích a s

konzumním systémem hodnot.

Současný vzorek 2005 počátku třetího tisíciletí se v řadě ohledů liší od předchozích vzorků a zároveň se jim v mnohém podobá. Paradoxně v některých věcech opět připomíná vnitřně nedostačivé outsidersy „na okraji“ z éry relativně nízké kriminality mládeže let sedmdesátých, současně si podržel některé charakteristiky vnějšími okolnostmi poznamenaných „odchylně socializovaných“ mladistvých konce osmdesátých a poloviny devadesátých let zachycených jako koncentrát široce rozšířené kriminality mládeže. Zdá se jakoby celkově vznikla nová kvalita v dimenzi zločinnosti mládeže, sjednocující v sobě znaky kriminality mládeže, a současně vykazující znaky kriminality dospělých. Tato kombinace faktorů dlouhodoběji se vyvíjejícího kvantitativního růstu kriminality dětí a mladistvých a změněných společenských podmínek, v nichž kriminalita kulminovala, přeměnila některé příčiny, charakter, podobu i vnější projevy delinkvence. Jejich syntézou vyústila do dnešní podoby první generace zločinců narozených a vyrůstajících v současné postkomunistické společnosti. Nový vzorek, jakožto „zhuštěný finální produkt“ dlouhodobého procesu geneze sociálně patologického fenoménu delinkvence mládeže se v celkovém obraze kriminality mladistvých liší četnějšími podmíněnými soudními tresty, zejména však složením kriminality, kdy poprvé výrazně převládla násilná trestná činnost (majetkově motivovaná) nad klasickou majetkovou trestnou činností. Způsob provedení trestného činu dnes postrádá dřívější průvodní rysy kriminality mladistvých spočívající v impulsivní, a většinou neplánované delinkvenci; agresivita se stala instrumentálním jednáním k dosažení cíle a převyšuje intenzitou útoku a brutalitou provedení dosahovaný zisk. Tím vzrostla jejich nebezpečnost. Častěji se vyskytuje provázání mladistvých a dospělých zločinců při páchání trestné činnosti. Většinou není provedena (prokázáno u loupeže) pod bezprostředním vlivem alkoholu ani psychotropních látek, je však nezřídka motivována snahou po získání prostředků k jejich zaopatření. Mladiství odsouzení zásadně změnili svůj postoj k psychotropním látkám ve smyslu jejich akceptace, přes polovinu mladistvých přiznává denní či téměř denní konzumaci. Pokud jde o alkohol, ubylo abúzu alkoholu ve prospěch příležitostné konzumace převážnou většinou mladistvých, ale mírně stoupl i počet abstinentů. Zato přibyl počet kuřáků. Z hlediska školní úspěšnosti si vedou relativně nejlépe ze všech předchozích vzorků, ubylo záškoláctví, zato ze všech nejvíce dosáhli přestupkovosti řešené policií ve volném času. Zhoršilo se sociální zázemí, neboť i přes nepříliš se lišící rodinné poměry v porovnání s ostatními vzorky, dnes polovina z nich prochází ústavní výchovou, provázenou útekou z ústavů a s tím související trestnou činností.

Psychopatologické fenomény výrazně vzrostly, přes 40 % prochází psychiatrickou léčbou, což je nejvíce ze všech vzorků, suicidalita není nejvyšší, ale dosti vysoká, výrazně vzrostla neurotická symptomatika, která je nejvyšší ze všech vzorků, velmi časný sexuální život je rovněž vyděluje nejvyšším procentuálním vyjádřením ze všech vzorků. V chování mezi sebou se interpersonální vztahy současných mladistvých vyznačují mimořádnou nesnášenlivostí, vulgárností, asociálností, agresivitou, absencí solidarity a sounáležitosti. Většina se vyznačuje výraznou emocionální labilitou, neurotickou tenzí, neklidem, nedostatečnou saturací citových potřeb. Jednají nezrale, impulsivně, reagují agresí verbální, nepřímou i fyzickou. Pokud jde o cíle, bývají neurčité, často nereálné, nezřídka počítají s další trestnou činností a eventuálním pobytem ve věznicích pro dospělé. Zajímavá je i proměna postoje mladistvých k dospělým vězňům v porovnání s minulostí osmdesátých let, kdy dospělými vězni mladiství dříve opovrhovali, zatímco dnes se s nimi identifikují. Možno říci, že dospělí vězni mladistvým imponují jako pseudopozitivní sociální vzory a referenční skupina. Poměrně často a nesrovnatelně více, než v době minulé vyžadují i potřebují psychologickou podporu a léčebně výchovný přístup je potřebný u většiny intervencí. Přesto však jsou obávanou skupinou i mezi dospělými odsouzenými, včetně recidivistů, kteří nejednou projevují obavy z bezohlednosti, chybění respektu, zábran, nezkrocenosti a agresivity současného kriminálního dorostu - mladistvých a mladých dospělých.

2.2.2 VÝSLEDKY ŠETŘENÍ U DOSPĚLÝCH ODSOUZENÝCH VE VTOS

Pro vypracování návrhu koncepce vnitřní diferenciacce byly kromě dalších podkladů využity výsledky jednorázové mapovací studie 469 odsouzených v ústavu pro výkon trestu Bělušice z roku 1992 (J. Ječná, 1992). Kromě toho byl počátkem roku 1994 proveden vlastní ověřovací sociodemografický průzkum u souboru 490 odsouzených přítomných ve věznici ke zjištění změn ve sledovaných ukazatelích. Zdrojem dat byly osobní spisy všech vězňů ve věznici k určitému datu. Obsahovou analýzou těchto materiálů si lze utvořit poměrně přesnou představu o složení odsouzených.

V roce 1992 bylo zjištěno, že průměrný věk odsouzených činil 24,9 let. Jejich věkové rozložení ukazuje tabulka:

Tabulka č. 16 Věková skladba odsouzených v roce 1992

Věk	Počet	Vyjádření v %
18 - 25 let	356	75,9
26 - 35 let	70	14,9
36 - 50 let	42	8,9
nad 50 let	1	0,3
Celkem	469	100,0

V roce 1994 byl zjištěn průměrný věk 29,03 let. Věkové rozložení ukazuje další tabulka:

Tabulka č. 17 Věková skladba odsouzených v roce 1994

Věk	Počet	Vyjádření v %
18 - 25 let	226	46,1
26 - 35 let	167	34,2
35 - 50 let	85	17,3
nad 50 let	12	2,4
Celkem	490	100,0

V obou souborech byly nejpočetnější skupinou osoby ve věku 18 - 25 let, tedy tzv. kategorie mladých dospělých. I když se ve druhém souboru věkový průměr zvýšil, přesto tvořily osoby do 30 let věku plných 68,4 % přítomných odsouzených. V obou souborech se nalézá mnoho odsouzených blízkých věku mladistvého. Tato závažná zjištění naznačují úzký vztah s problematikou mladistvých a potřebu

analogických resocializačních programů i výchovného zacházení.

Sociodemografická data odsouzených u souborů z let 1995 a 1997 jsou uvedena podle zjištění pozdější penitenciární studie provedené Píchou (1998) zaměřené k zjišťování účinnosti psychologické vnitřní diferenciaci ve věznici Bělušice.

Tabulka č. 18 Věková skladba odsouzených v roce 1995

Věk	Počet	Vyjádření v %
18 - 25 let	306	60,96
26 - 35 let	82	16,33
nad 35 let	114	22,71
Celkem	502	100,00

V souboru z roku 1995 představovala skupina mladých dospělých ve věku 18 - 25 let plných 60,96 % stavu odsouzených ve věznici Bělušice. Průměrný věk odsouzených činil 24,42 let.

Tabulka č. 19 Věková struktura odsouzených v roce 1997

Věk	Počet	Vyjádření v %
18 - 25 let	325	57,42
26 - 35 let	91	16,08
nad 35 let	150	26,50
Celkem	566	100,00

V souboru z roku 1997 představovala skupina mladých dospělých ve věku 18 - 25 let 57,42 % stavu odsouzených ve věznici Bělušice. Průměrný věk odsouzených činil 26,34 let.

Dalším důležitým ukazatelem je s k l a d b a trestné činnosti. Pro názornost a možnost srovnání s trestnou činností, které se dopouštějí mladiství ji opět lze ročlenit do 4 základních okruhů, což znázorňuje následující tabulka:

Tabulka č. 20 Skladba trestné činnosti dospělých odsouzených v roce 1994

	Četnost	Vyjádření v %
A/ Násilné delikty	203	43,2
B/ Majetkové delikty	214	45,6
C/ Sexuální delikty	30	6,4
D/ Delikty v souvislosti s toxikomanií	10	2,1

U trestných činů spáchaných v souvislosti s toxikomanií nutno poznamenat, že obecně jde o rozmanitou trestnou činnost. U některých deliktů jež, byly spáchaný pod vlivem psychotropních látek a bezprostředně spojeny s jinou trestnou činností, bývá někdy v těchto případech ukládána ústavní forma ochranného léčení. V této práci sledujeme primární drogové delikty v souvislosti s nealkoholovou i alkoholovou toxikomanií - § 201 ohrožení pod vlivem návykové látky, § 187, § 188 nedovolená výroba a držení omamných a psychotropních látek a jedů, § 188a šíření toxikomanie.

Definice drogových trestných činů, souhrnně označovaných jako primární drogová kriminalita, je relativně snadná a vychází z příslušné formulace trestního zákona. Poněkud složitější je však vymezení trestných činů, které s užíváním drog souvisejí. Za tímto účelem byl zaveden termín etiologický faktor. Etiologický faktor v kriminologii můžeme definovat jako desetinné číslo (vyjádřitelné v procentech) udávající míru, jíž je daný trestný čin přiřaditelný existenci drog. Jak výše uvedeno, můžeme bez velkých problémů určit trestné činy, pro něž je etiologický charakter roven 1. Těmito činy jsou (členěno podle paragrafů) všechny skutkové podstaty trestných činů spadajících do primární drogové kriminality (tj. 187, 187a, 188, 188a). U trestných činů, které nezahrnují nakládání s nezákonnou drogou, je situace nepoměrně složitější. V tomto případě tzv. sekundární drogové kriminality se jedná zejména o majetkovou kriminalitu a celý koncept vychází z hypotézy, podle níž je (problémový a /nebo závislý) uživatel drog nucen obstarávat si prostředky na drogy trestnou činností. (Zábranský 2001) Ještě na větší obtíže narážíme při popisu tzv. terciární drogové kriminality, o níž se v odborné literatuře u nás nehovoří, a často splývá spíše se sekundární drogovou kriminalitou. Uživatelé drog jsou často de facto v roli oběti trestné činnosti jiných osob. Přestože je koncept tohoto členění odbornou i laickou veřejností přijímán, nebyl zatím u nás nikdy podniknut pokus o kvantifikaci tohoto stavu (M. Miovský, H. Spirig, M. Havlíčková, 2003, s. 26).

Při pohledu na tabulku je na první pohled evidentní, že skladba trestné činnosti dospělých odsouzených se mnoho neliší od delinkvence mladistvých. Pokud jde o druhy trestných činů, nejfrekventovanější je § 247 krádež, na druhém místě § 234 loupež a pak následují delikty podle § 221 a § 222 ublížení na zdraví a těžké újmy na zdraví. Na rozdíl od mladistvých je zde častější § 155 útok na veřejného činitele a § 219 vražda.

Ze sexuálně motivovaných činů převažuje § 241 znásilnění a § 242 zneužívání (méně). Dospělí mají delší tresty, než mladiství, nejčastěji do 5 let (56,5 %) nebo do 2 let (25,2 %), obdobně u druhého souboru. Předcházející soudní stíhání

proběhlo u 71,4 %, předcházející výkon trestu odnětí svobody u 33 % vězňů prvního souboru z roku 1992, ale u 50,6 % vězňů z druhého souboru z roku 1994. přibýlo tedy recidivistů, přičemž u této kategorie 13,7 % je podruhé ve VTOS, 9,6 % potřetí, a 27,3 % bylo více, než třikrát ve výkonu trestu. Pokud jde o rodinný stav, 62,5 % byli svobodní, 7,9 % rozvedeni, 16,4 % ženatí a 12,6 % žilo s družkou. Mezi odsouzenými bylo 37,95 % romských občanů (u mladistvých 33,98 %). Pokud se jedná o dasažené vzdělání, dokončenou základní školu mělo 38,8 % a vyučeno v oboru bylo 29,4 %, tj. celkem 68,2 % s dokončeným základním vzděláním. Zvláštní školu mělo 16,2 %. Téměř 61 % odsouzených bylo před výkonem trestu bez pracovního poměru. U druhého souboru byly údaje podobné, rozdíl byl jen v tom, že do výkonu trestu přibýli absolventi středních škol - 2,5 %. Z hlediska vnitřní diference jsou významné také údaje o psychiatrické léčbě a suicidálních pokusech. Na psychiatrii bylo léčeno pouze 1,7 % odsouzených, suicidální pokusy byly před výkonem trestu zaznamenány jen u 2,13 %. Oproti kategorii mladistvých tedy podstatně méně.

Následující tabulky pocházejí z průzkumů provedených později v rámci ověřovací studie účinnosti psychologicky zaměřeného modelu vnitřní diference.

Tabulka č. 21 Skladba trestné činnosti dospělých odsouzených v roce 1995

n = 502	Četnost	Vyjádření v %
A/ Násilné delikty	183	36,45
B/ Majetkové delikty	258	51,39
C/ Sexuální delikty	39	7,76
D/ Delikty v souvislosti s toxikomanií	18	3,58

Tabulka č. 22 Skladba trestné činnosti dospělých odsouzených v roce 1997

n = 566	Četnost	Vyjádření v %
A/ Násilné delikty	231	43,81
B/ Majetkové delikty	214	37,81
C/ Sexuální delikty	43	7,59
D/ Delikty v souvislosti s toxikomanií	16	2,82

V obou výše uvedených tabulkách nevelké procento 0,82% u souboru z roku 1995 a 7,97% u souboru z roku 1997 byly zaznamenány **ostatní delikty**, tj. jiná trestná činnost pro níž byly uloženy nepodmíněné tresty, ale nespádají do výše

uvedeného rozdělení TČ. Nejsou proto uváděny v tabulkách. V prvním případě se jedná o § 202 výtržnictví, a § 171 maření výkonu úředního rozhodnutí. V druhém případě převažoval § 171 maření výkonu úředního rozhodnutí, po něm následoval § 202 výtržnictví.

V prvním souboru u násilných deliktů bylo toto pořadí: § 234, §§ 221 a 222, § 219. U majetkové trestné činnosti bylo pořadí nejčastějších trestných činů: § 247, § 250, § 213. V druhém souboru bylo u násilné trestné činnosti pořadí: § 234, §§ 221 a 222, § 155. O něco ubylo vražd (z 30 na 25), ale výrazně přibylo útoků na veřejného činitele (z 6 na 27), a vydírání podle § 235 (ze 7 na 22 případů).

Celkově ve druhém souboru v roce 1997 vzrostla násilná trestná činnost a poprvé ve sledovaných vzorcích a souborech předčila majetkové delikty, byť samozřejmě tato násilná trestná činnost obsahuje majetkový kontext, když se jedná především o loupeže podle § 234 tr.zák. U mladistvých odsouzených byl obdobný vývoj trestné činnosti zjištěn o osm let později v roce 2005, kdy rovněž prvně, ale dramatičtěji převážila násilná kriminalita nad majetkovou, v obdobných konotacích. Populace mladistvých v podstatě ve skladbě trestné činnosti kopíruje vývoj populace mladých dospělých, které se blíží svým věkem, a v posledních letech i motivací a způsobem provedení trestného činu. Zdá se, jakoby docházelo v jistém smyslu k jakési negativní sociálně patologické paralele „vývojové akcelerace mládeže“.

Celkově můžeme konstatovat, že problematika výkonu trestu u kategorie mladých dospělých je blízká kategorii mladistvých. Není však totožná, mladí dospělí jsou určitou meziskupinou dělicí dospělé od mladistvých.

Podle Kunce (1973,s.42-45), existuje mnoho důvodů pro zvláštní postavení této věkové kategorie. Prvním hlediskem je odlišná fyzická, psychická a sociální situace mladých dospělých. Ve věku okolo 25 let je ukončen fyziologický vývoj a vývoj mozku. Biologické nevyzrálosti mladých dospělých odpovídá často nedostatek psychické a intelektuální zralosti. Mladý dospělý nemá sice již typické rysy nezralosti mladistvého, nedosahuje však dosud stabilizace osobnosti vlastní zcela dospělému člověku. Je zde napětí, opozičnost, agresivita. Mezi dospělými i mladistvými jsou rušivým elementem. Ani ze sociálního hlediska nejsou zakotveni. Nejsou vyučení, nemají vlastní rodinu. Někteří odborníci považují tuto skupinu za nejvhodnější pro výchovné působení a ovlivňování. Duševní struktura není dosud upevněna, ochotněji se zapojují, učí a jsou přístupnější argumentu než starší dospělí. Tyto aspekty opravňují výkon trestu oddělený od dospělých. Jsou autoři, kteří považují mladé dospělé za příhodnější k výchovně zaměřenému trestu analogicky s

mladistvými. Podle Busche až do 25 let se za příznivých okolností zvyšuje naděje na výchovný výkon trestu (Kunc, 1973, s. 44). Dalším závažným důvodem pro zvláštní výkon trestu je skutečnost, že podíl této kategorie na kriminalitě je vysoký. Kromě toho víme, že v tomto věku existuje velké riziko recidivy a začíná také skutečná k r i m i n á l n í kariéra. Pokud jde o věkové ohraničení, mezinárodně se nejčastěji uvádí 18 - 25 let, někdy se doporučuje je zvýšit až na 28 - 30 let nebo naopak hranici snížit na 23 let. Náš právní řád kategorii mladý dospělý nezná. Také z tohoto důvodu neexistuje u nás oddělený samostatný výkon trestu ve zvláštních ústavech, jako je tomu např. v Německu i jinde ve světě.

Jediné, co je možné v našich podmínkách prosadit, je jejich oddělení od jiných odsouzených alespoň v r á m c i ústavů vnitřní diferenciací výkonu trestu. Což se v některých věznicích v současné době do jisté míry uskutečňovalo nebo uskutečňuje. Tak například ve Věznici Kuřim bylo zřízeno v rámci vnitřní diferenciaci oddělení pro výkon trestu mladých dospělých odsouzených mužů ve věku od 18 do 26 let, jak o tom v souvislosti s pracovní výchovou referuje Mezník (Kroměříž 2004). Rovněž ve Všehrdech byli a zčásti ještě jsou společně zařazováni v podstatě mladí dospělí zařazení do profesního vzdělávání, ale toto kritérium již není dodržováno vzhledem k nově zavedené koncepci vnitřní diferenciaci.

2.3 NĚKTERÉ PROBLÉMY SOUČASNÉHO VÝKONU TRESTU ODNĚTÍ SVOBODY

Vzhledem k velmi široké problematice související s výkonem trestu se omezíme jen na některé aspekty, které se bezprostředně týkají tématu vnitřní diferenciaci. Jak již bylo uvedeno, v rámci humanizace výkonu trestu je nutné jeho výkon individualizovat. Protože však u nás existuje hromadný skupinový výchovný systém a rychlý růst stavu odsouzených nedává naději na jeho rychlou přeměnu, lze za daných podmínek do jisté míry individualizovat výkon trestu pouze cestou vnější a především vnitřní diferenciaci.

Všeobecně je možno říci, že jedním z hlavních problémů je udržování kázně a pořádku ve vězeňských zařízeních. Výkon trestu v současnosti nastupují skutečně jen osoby s velmi závažnou trestnou činností. Vzhledem k tomu, že skupinový systém organizačně i jinak klade vysoké nároky na personál, je obtížné zajistit soustavnou kontrolu odsouzených. V důsledku toho ve věznicích existoval a existuje prakticky nekontrolovatelný tzv. druhý život odsouzených se všemi negativními jevy, jež s sebou přináší. Jedná se o latentní trestnou činnost během výkonu trestu, spočívající především v různých formách šikanování, vydírání, krádeží ap. Je velmi obtížné ji zachytit, zpravidla se to daří v případech, kdy dochází ke zjevným následkům, např. k poranění v důsledku fyzického napadení. Ale i tyto zjevné případy lze často jen obtížně dokázat. Kromě agresivity mezi vězni dochází běžně k verbálním a někdy i fyzickým útokům na vězeňský personál. Značné škody vznikají v důsledku ničení a poškozování inventáře, výstroje, atd. Za uvedené přestupky a způsobené škody jsou vězni téměř nepostižitelní. Kázeňské tresty věc neřeší, protože způsobenou škodu vězeň nemá z čeho uhradit, takže pohledávka je nedobytná.

Tím se dostáváme k problému pracovního zařazení odsouzených. Vězni sice ze zákona mají povinnost pracovat, problém je však v tom, že je obtížné zajistit pro odsouzené práci. Z toho důvodu je část odsouzených dlouhodobě bez vlastního zavinění pracovní nezařazena. Bezdůvodné odmítání práce však není nijak ojedinělým jevem. Vedle toho existuje legální způsob odmítání práce, odsouzený totiž nemusí souhlasit se zařazením u soukromého subjektu; uvede-li to jako důvod odmítnutí, není postižitelný. Nepochopitelnost tohoto ustanovení je zjevná, a je anachronismem v podmínkách zprivatizované společnosti. Určité řešení lze spatřovat v zařazení odsouzených, a to přednostně mladších věkových kategorií do odborného profesního vzdělávání nebo rekvalifikačních kurzů. Investice do profesně vzdělávací

výkonu trestu. Je to v podstatě organizační forma, výchovný skupinový systém, ovlivňující podmínky života odsouzených, metodika od níž se odvíjejí další dílčí metody práce s vězni. Znamená to zároveň, že je prostředkem výchovy, nikoli cílem. Rozdělování odsouzených do skupin je závislé na stanovených klasifikačních kritériích podle kterých se provádí vnitřní diferenciaci.

Volba k r i t é r i í záleží na tom, který převládne přístup, zda trestně právní, kriminologický, pedagogický nebo jiný. Kritéria se mohou velmi lišit, jak ukázal rozbor koncepcí vnitřní diferenciaci. Mohou to být příčiny trestné činnosti, prognóza vychovatelnosti, plnění povinností ap. V této práci je hlavní důraz kladen na prosazení p s y c h o l o g i c k é h o přístupu.

Analýzou a komparací rozmanitých přístupů, pojetí, koncepcí a modelů vnitřní diferenciaci i různých klasifikačních systémů osobnosti delinkventa jsme dospěli k přesvědčení, že jiné (nep psychologické) přístupy nemohou v plné šíři postihnout osobnost odsouzeného a ani v nich o to nejde. Proto ostatní přístupy nutno považovat za příliš úzké, resp. jednostranné, jež v konečném důsledku vedou víceméně k mechanickému a nahodilému utváření skupin, jak s odstupem můžeme pozorovat v současné době. V takovém případě se však vnitřní diferenciaci stává neúčinnou. V této práci je prvořadým východiskem o s o b n o s t delinkventa. Víme, že ve věznicích vzrostl počet prvovězných pachatelů. Je pravděpodobné, že pokud se nedaří udržet jejich sociální svazky, vybavit je znalostí nějaké profese, s tím, že se po propuštění budou mít kam vrátit, lze očekávat nevyhnutelnou recidivu. Je to bludný kruh, který jedinec zprvu nedovede a posléze ani nechce přerušit, nevyhnutelně vede k recidivě. Ve věku do 25 let začíná kriminální kariéra, vědomě přijatá jako životní dráha, někdy i dříve. V literatuře se uvádí, že nejdůležitějšími rysy charakterizujícími budoucí recidivisty ve skupině prvotrestaných byly tyto - nadměrné požívání alkoholu, častá změna zaměstnání, nízká kvalifikace, nedostatek kontaktů s rodinou nebo přáteli, brzký začátek kriminální kariéry, předchozí rozsudky za násilné delikty a činy proti majetku (A. Kunc, 1973, s.44, 51). Nově možno přidat nezaměstnanost. Tato charakteristika vcelku vystihuje soubor našich odsouzených. Znamená to zároveň, že kategorie prvovězných osob bude vyžadovat zvýšenou pozornost, a to tím spíše, že se velmi často jedná o pachatele násilné trestné činnosti.

Z výše uvedeného vyplývá, že diferenciaci je nutná i v rámci kategorie prvotrestaných, resp. prvovězných osob. Z pohledu legislativy, to znamená uplatněním trestně právních kritérií by žádné další rozlišování nebylo možné. Je však možné z hlediska psychologického. Stejně jako u prvotrestaných je možné a nutné

diferencovat i v rámci kategorie recidivistů. Kategorie recidivistů je právní členění. Z psychologického hlediska lze tuto kategorii dále členit podle Dupréela (A. Kunc, 1973, s. 10, 54). Ten rozlišoval recidivisty asociální a antisociální. Toto členění i empiricky vyhovuje a je zřejmé, že každá tato skupina vyžaduje odlišnou formu výkonu trestu. Z výkladu poznáváme, že kritérium recidivy je z hlediska diferenciaci nedostatečné, spíše jen pomocné. Vždy bude prvotní zvažovat osobnostní rysy.

Požadavky na kritéria vnitřní diferenciaci

Kritéria VD by měla v zásadě splňovat několik obecných požadavků. V první řadě musí vycházet z osobnosti delinkventa a vždy musí být psychologicky odůvodněná. Je třeba trvat na objektivitě při zařazování jedince do určité diferenciaci skupiny. To mimo jiné znamená, že kritériem nemá být to co může hypoteticky eventuelně nastat (např. prognóza vychovatelnosti), ale to, co se již stalo nebo právě aktuálně trvá. Tedy všechno, co lze objektivně zjistit, doložit, popsat a diagnostikovat. Kromě výsledků vlastního psychologického vyšetření včetně pečlivě provedené anamnézy musíme v penitenciární diagnóze brát v úvahu i další podklady. Jsou to zejména rozsudek, kde se nalézá podrobný popis druhu, způsobu a okolností a motivu provedení určitého trestného činu. Spáchaný delikt jakožto projev konkrétního chování a jednání v určité situaci má sám o sobě vysokou vypovídací hodnotu. V osobním spisu odsouzeného je rovněž k dispozici řada dalších údajů, jeho součástí jsou přílohy rozsudku, někdy to bývají expertizní posudky soudních znalců (psychiatrické, psychologické) v souvislosti s vyšetřováním nebo posuzováním otázek přičetnosti a odpovědnosti pachatele. Dále se dozvídáme ze spisu tzv. tvrdá data o odsouzeném, týkající se jeho kriminální kariéry, rodinných i osobních poměrů, nebo zprostředkované výpovědi o odsouzeném jiných na případu nějak zainteresovaných osob. V reedukační, resp. osobní kartě máme k dispozici (kromě základních dat) přehled o chování jedince jako obviněného z doby procesní fáze vazby, eventuelních přestupcích a uložených kázeňských opatřeních z vazebních věznic nebo později z výkonu trestu od pobytu na nástupním oddělení, popřípadě z jiných předchozích věznic. Osobní karty obsahují zejména psychologickou, pedagogickou a sociální charakteristiku včetně hodnocení vychovatele nástupního oddělení, jakož i zdravotní klasifikaci. Vyhodnocením uvedených údajů lze posléze dospět k závěru o zařazení jedince do odpovídající diferenciaci skupiny a stanovit povinné a zvolené programy zacházení (dřívější reedukační program, resocializační program).

Kromě požadavku objektivního vyšetření aktuálního duševního stavu osobnosti, musí kritéria splňovat ještě některé další požadavky. Především by měla být dobře diagnostikovatelná a relativně jednoduchá, aby se také „provozně“ osvědčila. Např. v bývalém NVÚ Libkovicе některá kritéria splývala, přestala být funkční a v důsledku toho dvě z pěti diferenciacních skupin se vlastně v praxi nerozlišovaly. Protože vnitřní diferenciacе má být prostředkem k zefektivnění práce, nemohou být kritéria vágní nebo nahodilá. Jednotlivé skupiny osob se od sebe musí lišit právě v závislosti na kritériích VD.

Dalším požadavkem na vnitřní diferenciaci je tzv. p r o s t u p n o s t skupin. To v praxi znamená, že jedinec po zařazení do určité diferenciacní skupiny může být časem přeřazen do jiné, výhodnější nebo nevýhodnější skupiny. S myšlenkou prostupnosti se zde uvažuje, takže by se na první pohled mohlo zdát, že i tato diferenciacе má progresivní, vzestupný (stupňový) charakter. Ve skutečnosti v progresivnosti skupin, a na něm založenému systému vnitřní diferenciacе, nelze spatřovat nejdůležitější cíl vnitřní diferenciacе. V psychologickém pojetí VD sice vězeň může být přeřazen může, ale nemusí. Nelze považovat za vhodné, aby se podle formálních, často účelových vnějších projevů jednání a chování odsouzených měnilo co chvíli složení skupin. Zakrátko by došlo k promíšení a paradoxně by znovu nastal stav faktické nediferencovanosti. Je tomu tak proto, že jakýkoli vzestupný (progresivní) systém je založen na hodnocení vnějších, formálních znaků (dodržování předpisů, řádů, povinností atd.) u odsouzených a snadno se stává, že nejnebezpečnější vězni jsou zakrátko považováni za vzorné. Je tomu všude tam, kde se mohou domoci nějakých forem výhod, třeba i zdánlivě nepatrných. Ve věznici mívá význam i zdánlivá maličkost. Lze vyslovit předpoklad, že stejně jako se osobnost odsouzeného nemění ze dne na den, tak není nutné ani vhodné rychle měnit závěry na jejichž základě byl dotyčný do určité skupiny zařazen - psychologické vyšetření osobnosti a další okolnosti rozhodnutí. Proto je zbytečné spěchat s přeřazováním, třeba jen proto, že vězeň plní své samozřejmé povinnosti a rychle se zorientuje v novém prostředí. Zvážení možnosti přeřazení je věcí dlouhodobějšího procesu, vždy by se mělo dít především na podkladě osobnostních změn. Je pravdou, že odsouzený, který je v této diferenciaci prvotně zařazen do určité skupiny v ní může zůstat během celého svého pobytu. Vzniká tak problém motivace odsouzeného. Je srozumitelné, že progresivní modely VD apelují na motivaci k plnění povinností. Tento účel se vcelku může dařit a přispět ke zklidnění situace ve věznici. Nemůže však oddělit méně deprivované jedince od silně deprivovaných a nechráni před kriminální infekcí. Pokud se jedná o motivační

aspekty, je na ně v rámci komplexního modelu VD pamatováno tím, že v rámci každé jednotlivé základní skupiny existuje ještě prostupná skupina, která představuje z v ý h o d ň o v a c í systém, upravující v závislosti na plnění určitých požadavků rozsah výhod nebo naopak znevýhodnění odsouzeného. Proto však není nutné, ani vhodné, měnit charakter skupin tím, že by se neustále měnilo jejich složení podle toho, jak se právě určitý jedinec projevuje.

Jednou z podmínek vnitřní diferenciací je univerzálnost kritérií, vzhledem k velké heterogenitě odsouzených. Tato kritéria se v této práci podařilo odvodit, vycházejí z klasifikace založené na psychologických kritériích ve vztahu k osobnosti. V psychologicky zaměřené koncepci vnitřní diferenciací jsou tak z hlediska prvotního rozdělení určující výchozí dvě klasifikační kritéria hlavní (intelekt a druh a stupeň deprivace osobnosti) a jedno pomocné, doplňující (psychopatologické projevy).

Kritéria vnitřní diferenciací

Zkoumáním našich i zahraničních klasifikací osobnosti delinkventa, minulých i současných koncepcí vnitřní diferenciací a na základě osobních zkušeností s jejím uplatňováním, a průzkumy vnitřní diferenciací u mladistvých lze formulovat volbu kritérií, které se jeví jako optimální pro psychologicky orientovanou koncepci. První dvě, jež jsou hlavní, se vztahují na všechny odsouzené, zbývající kritérium se týká jen malého okruhu osob a lze jej považovat za pomocné.

Jedná se o tato kritéria:

1) s c h o p n o s t i - úroveň inteligence měřené inteligenčními testy vajířřená inteligenčním kvociemem. Kritérium intelektu je běžnější ve slovenských koncepcích vnitřní diferenciací. U nás je jinde uplatňováno poze ve věznicí pro mladistvé v Opavě, kde převzali koncepci podle Havrlentové. Jeho výhodou je rychlá diagnostika a objektivní výpověď o osobnosti delinkventa. Kritérium postihuje hlavně vrozené aspekty osobnosti a má v rámci diferenciací význam při zařazování jednotlivce do výchovně vzdělávacího procesu, záučních nebo rekvalifikačních kurzů a také do zaměstnání.

Kromě toho je kritérium intelektu významné i z hlediska pokud možno neproblémového pobytu jedince mezi ostatními odsouzenými. I z těchto důvodů lze najít v různých minulých koncepcích skupinu mentálně retardovaných, což bylo činěno ve snaze zabránit a předejít jejich šikanování a možným konfliktům. Z praxe je dostatečně známo, že společný pobyt s ostatními vězni znamená u těchto jedinců

značné obtíže. Pro ně samotné, pro ostatní odsouzené rovněž. Tato minorita je problémová po stránce adaptace na režim ústavu, nedovede se přiměřeně vyrovnávat s požadavky organizovaného života a přiměřeně reagovat. Proto se stává předmětem nechuti a terčem pro ostatní odsouzené. Jejich reakce bývají nepředvídatelné, většinou však explozivní a masivně agresivní. Práce s nimi vyžaduje zcela odlišný režim, speciálně pedagogické postupy a celkově odlišnou metodiku výchovného zacházení.

Výše uvedené důvody ukazují na potřebnost zavedení tohoto kritéria pro jeho praktickou užitečnost, nezávisle na tom, že v jiných současných koncepcích vnitřní diferenciaci se vyskytuje málokdy.

2) *d e p r a v a c e* - (z lat. *depravatio* = zkřivení) - druh a stupeň deprivace osobnosti zjištěný psychologickým vyšetřením osobnosti a provedenou anamnézou v rámci strukturovaného schématu klinického rozhovoru (R.M.Cohen,2002,s.13). Pojem deprivace znamená především *z m ě n u o s o b n o s t i* ve smyslu jejího snížení (Janík 1983). Při zjišťování druhu a stupně deprivace se nejedná ani tolik o provádění měření, škálování, ale především o kvalitativní *d i a g n o s t i c k o u* úvahu, zda stupeň deprivace je nízký nebo značný. Dále se zjišťuje, zda se jedná o *p a r c i á l n í* deprivaci ve smyslu snížení určité oblasti osobnostní struktury, např. vyšších citů nebo o *g l o b á l n í* deprivaci osobnosti ve smyslu snížení ve všech složkách osobnosti. Přenesením pojmu deprivace z psychopatologie a psychiatrie (také defektologie a resocializační pedagogiky) do forenzní, resp. penitenciární psychologie a do penologie, usilujeme o přesnější vymezení používaného právního termínu „narušení osobnosti“. Zákon o výkonu trestu odnětí svobody sice ukládá oddělit méně narušené od více narušených, jakož i další požadavky, ale blíže pojem *n a r u š e n o s t* nijak nespecifikuje. Tato neurčitost se dlouhodobě negativně projevuje v penitenciární praxi, protože nelze objektivně rozhodnout, kterou osobu považovat za narušenou (a jak) a kterou nikoli. Nejsou upřesněna žádná kritéria, takže zbývá jen subjektivní odhad což je právně i jinak nevyhovující. Z klinického hlediska lze chápat deprivaci v souladu s Janíkem, Duškem (1987, s. 157-158) jako poruchu osobnosti psychogenní etiologie ve smyslu snížené úrovně, přičemž postížení se projevuje především v oblasti sociálních vztahů. Setkáváme se s ní u chronických alkoholiků, toxikomanů, u psychogenních poruch, u neuróz, zejména tzv. strukturálních, u charakteropatií a psychopatických osobností. Janík ještě rozlišuje regredientní typ deprivace, přičemž upozorňuje, že název deprivace se někdy používá v pejorativním smyslu, ale pak nevystihuje charakter těchto procesů. Pouze část deficientních procesů s přítomností asociálních, antisociálních

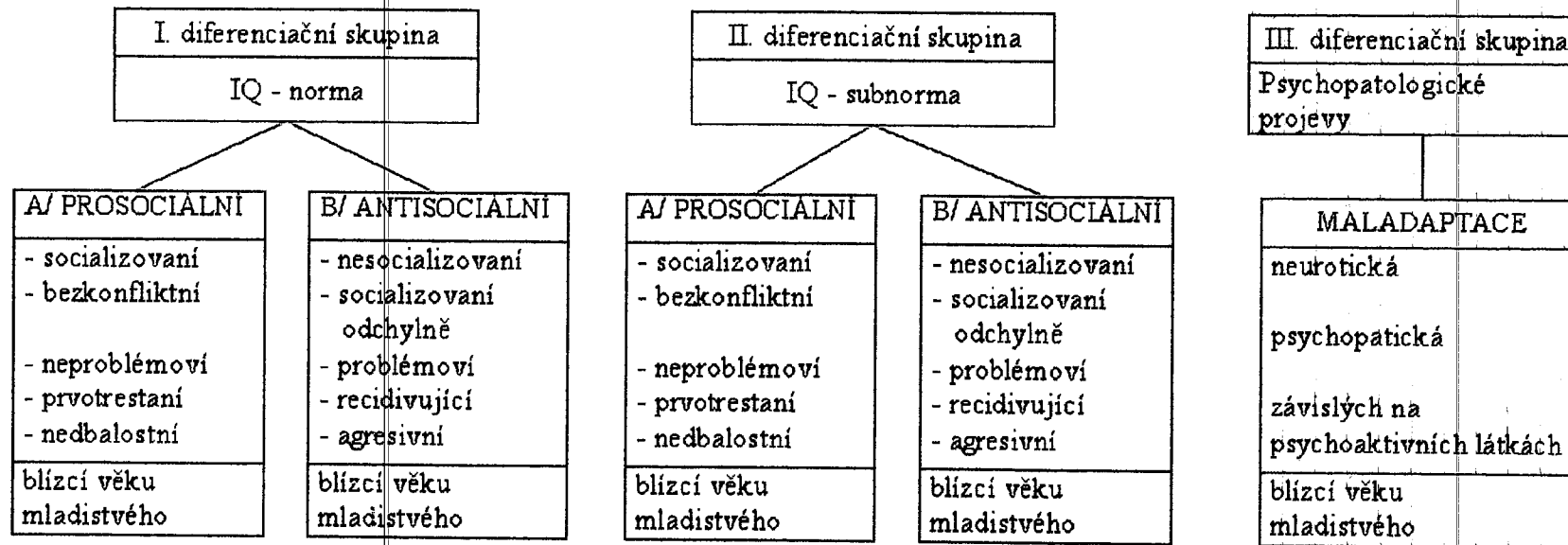
nebo kriminálních projevů se kryje s představou deprivace jako dissociality. Okolí se může jevit i jedinec extrémně sociálně izolovaný jako deprivovaný. Určující význam má struktura osobnosti a sociální pozadí. Psychopatologicky mají tyto obrazy pestrout symptomatiku. Rozlišuje se produktivní nebo neproduktivní varianta. Dochází k zúžení sociálního pole a redukci sociálních komunikací. Často je redukce původně široce zaměřené aktivity v rámci kompenzačních mechanismů (A. Janík, K. Dušek, 1987, s.157-158). Stavem deprivované osobnosti rozumíme především její změnu ve směru k delinkvenci. Změny se týkají hlavně struktury osobnosti a popis změn obsahuje všechny její složky - charakter, temperament, motivaci a prostřednictvím postojů (jejich kognitivní stránky) i schopnosti. Jak úroveň schopností, tak druh a stupeň deprivace se navenek projevují v chování a jednání člověka, které pro účely diferenciac označujeme jako prosociální nebo antisociální. Při vyšetření jdeme po jednotlivých složkách a zjišťujeme jejich intaktnost nebo změnu. Například v charakteru sledujeme vztahy k lidem, sobě samému, atd., v temperamentu např. labilitu, afektivitu, u motivace např. úroveň a kultivaci životních potřeb, zájmy, návyky, a konečně v postojové sféře systém hodnot, způsob vnímání sociálních podnětů (adekvátnost) aj. Právní termín narušení, narušení tak lze zpřesnit a definovat, dát mu obsah i formu, což má značný praktický význam. Vymezení pojmu má rovněž diferenciací diagnostický význam, neboť deprivaci jako stav dodatečně vzniklý je nutno odlišit od specifických poruch osobnosti (dříve psychopatií) jako stavů relativně fixních. Svou zevní formou se deprivace psychopatiím podobá, někdy se s nimi překrývá (M.Sovák a kol.,1984,s.75-76). Pogády, Guensberger (1987) z pohledu psychopatologie definují emotivní deprivaci jako poruchu vyšších citů, odpadnutí mravních zábran a stupňování pudového chování při celkovém úpadku osobnosti; např. u narkomanů je tento stav měřítkem pokročilosti postižení. Výhodou termínu je fakt, že pro jeho všeobecnou uznávanost jej netřeba validizovat. Pro svou výstižnost je vhodný k popisu osobnosti odsouzeného delinkventa a není důvod jej nepřenést z oblasti psychopatologie do forenzní psychologie a penologie. Čepelák ve své penitenciární psychologii uvádí druh a stupeň kriminální deprivace (J.Čepelák,1982,s.60), což koresponduje s dělením podle Clowarda, Ohlina (1981) rozlišujícím sociální deprivaci, jež má dvě formy - zločinu nebo morální. Podle Czapowa (1981) sociální deprivace je nejen specifickou soustavou negativních, ale i pozitivních postojů jejichž předmětem jsou osoby a skupiny představující vzory dysfunkčního chování ve vztahu k sociálním systémům podmiňujícím rozvoj společnosti a kultury. Negativní

reakce na normu poctivosti může tak být nejen funkcí motivace k získání určitého materiálního prospěchu za každou cenu, ale současně i funkcí pozitivního postoje k delinkventní skupině kam jedinec patří. Sociální deprivace chápaná z hlediska postojů je specifickým s t a v e m c h a r a k t e r u. Charakter je třeba chápat nejen z hlediska postojů vyznačujících relativně trvalé a vyvážené vztahy k prostředí, ale i z hlediska postoje vůči sobě samému, tj. vůči činům vykonaným v minulosti, v přítomnosti, či plánovaných v budoucnosti. V chování lidí lze odlišit nejen vlastnosti, jež jsou výrazem obecných sklonů (tendence k preferování určitého jednání, chování, činností vzniklých a motivovaných na podkladě zájmů během socializace, často na emoční bázi, jako součásti povahových vlastností), ale i ty, jež jsou výrazem obecných schopností. Osobnost tak lze popisovat buď z hlediska charakteru nebo z hlediska inteligence. Při zpracování penitenciárně psychologické diagnózy, jejímž hlavním cílem je určit druh a stupeň deprivace, čili sociálního nepřízpůsobení, chápaného jako výchozí stav výchovného působení přihlížíme k osobnostním proměnným, pojatým jako obecné sklony, inteligenci a úrovni psychického rozvoje schopností, a psychomotorické dráždivosti (vzrušivost). Zavedení pojmu deprivace není v rozporu s obecnou tendencí k integraci disciplín o člověku, a vzhledem k nedokonalosti stávající právní terminologie lze považovat jeho aplikaci za přínos forenzní praxi. Pro potřeby penitenciárně psychologické diagnostiky a pro účely vnitřní diferenciacce je nosný a dobře použitelný. Podrobnosti k pojmu deprivace jsou uvedeny v příloze.

3) psychopatologické projevy - jejich přítomnost (výrazně manifestovaná) zejména v podobě maladaptace neurotické, psychopatické, a maladaptivních projevů v důsledku závislosti na psychoaktivních látkách je rovněž posuzována psychologickým a v případě potřeby psychiatrickým vyšetřením. Kritérium psychopatologických projevů je vedlejším kritériem, jež se vztahuje pouze na malou část odsouzených, které je zpravidla zjistitelné spíše až v průběhu dalšího pobytu. V některých případech však může být zařazení do této skupiny provedeno při prvotním rozdělení, pokud je psychopatologická symptomatika zjevná.

Vlastní model vnitřní diferenciacce se tak skládá ze dvou skupin hlavních a jedné pomocné, přičemž každá z nich se člení na podskupiny. Schéma modelu uvedené na následující straně znázorňuje jednotlivé diferenciacní skupiny a podskupiny. Vedle původního psychologicky zaměřeného modelu vnitřní diferenciacce je na další straně zobrazen současně navrhovaný komplexní model vnitřní diferenciacce doplněný o motivačně dynamické aspekty.

MODEL VNITŘNÍ DIFERENCIACE

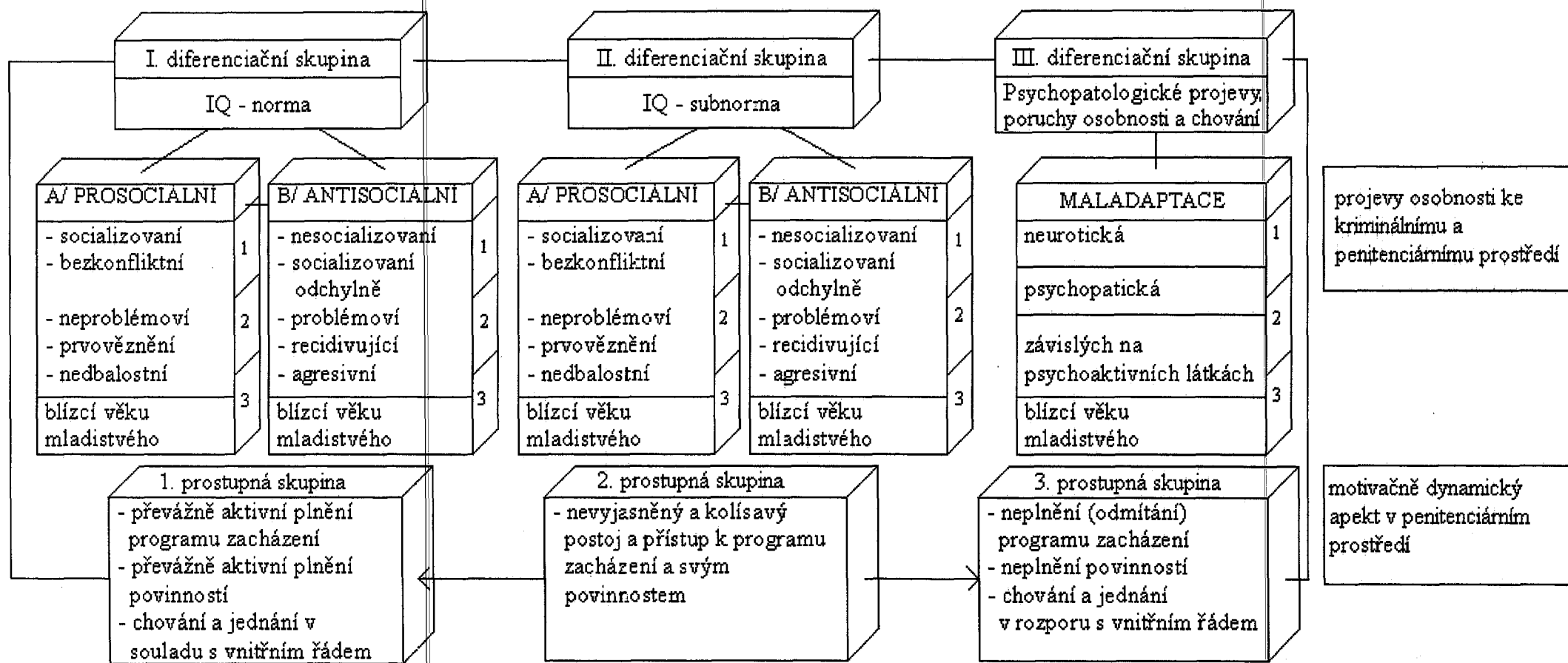
PSYCHOLOGICKÁ KRITÉRIA VE VZTAHU K OSOBNOSTI
(KLASIFIKACE)

INTELEKTOVÉ
SCHOPNOSTI

DEPRAVACE
OSOBNOSTI

PORUCHY
OSOBNOSTI

KOMPLEXNÍ MODEL VNITŘNÍ DIFERENCIACE

Charakteristika jednotlivých diferenciacních skupin

I. diferenciacní skupina

Všichni odsouzení zařazení do I. DS jsou intelektově v pásmu normy, popřípadě v pásmu nadprůměru. podle stupně deprivace jsou v rámci skupiny rozdělení do 2 kategorií na prosociální nebo antisociální.

A/ prosociální

Do diferenciacní skupiny I/A jsou zařazováni odsouzení bez mentálního defektu s relativně nízkým stupněm deprivace, který se u nich projevuje vcelku prosociálním chováním a jednáním.

Prosociální chování lze chápat v soulase s Reykowskim, jako pozitivní formy chování, tj. pomáhání, podílení se, kooperace, sympatizování a empatizování (J.Kotásková, 1987, s.76). Motivaci k prosociálnímu jednání rozdělujeme do 3 kategorií: a) vlastní prospěch (dávám, abys dal), což u vězňů jednoznačně převažuje; b) shoda se společenskými normativy a hodnotami interiorizací; c) empatická reakce na cizí potřeby a strádání (J. Kotásková, 1987, s. 74-82). Výskyt dvou posledních je u vězňů ojedinělý. Reykowski v této souvislosti zpochybňuje trvalost rysu či vlastnosti prosociálnosti s čímž lze, alespoň u vězňů zcela souhlasit.

V rámci této skupiny jsou různé kategorie odsouzených, které jsme označili takto: socializovaní, bezkonfliktní, neproblémoví, prvovězňeni, nedbalostní. Jsou to nejčastěji se vyskytující eventality. Tyto kategorie z empirického pohledu v podstatě vytvářejí celou skupinu tzv. prosociálních.

Socializovaný pachatel je jedinec, jehož osobnost se nerozchází úplně s normami a hodnotami společnosti, stupeň odcizení je malý, delikt prožívá vlivem sounaléžitosti se společností a dosud ne zcela zpřetrhaných svazků, rodinných i jiných. Bezkonfliktní jedinci se vyznačují tím, že se neztotožňují ani s hodnotami společnosti, ani s „hodnotami“ skupin delinkventů. Mohou být zařazení mezi asociální pachatele. Nebývají zjevně konfliktní ve vztahu k vězňům ani personálu. To, že nevyhledávají konflikty ještě neznámá, že jsou bez problémů. Jejich laxnost k dodržování povinností se může snadno odrazit v kázeňských přestupcích (A.M. Jakovlev, 1973, s.7, 35). Jinou kategorii odsouzených představují tzv. neproblémoví odsouzení. Tito jedinci se vyznačují důsledným zevním

dodržováním všech vnějšně kontrolovatelných formálních požadavků, ve vzstupných (progresivních) systémech výkonu trestu rychle dosahují hodnocení typu: "jedná se o vzorného odsouzeného s příkladným plněním základních povinností". Nebývají s nimi zjevné potíže, avšak jejich neformální vliv může být velký, což je vždy nežádoucí. ~~P r v o v ě z n ě n í~~ jsou kategorií, která má být vždy oddělena od recidivistů. Proto jejich prvotní zařazení by mělo směřovat mezi prosociální. Je-li však přesto u nich stupeň deprivace značný, je záhodno je rovněž umístit mezi skupinu antisociálních odsouzených. Také kategorie ~~n e d b a l o s t n í~~ odsouzení patří do skupiny prosociálních (zpravidla) z důvodů prevence před kriminální infekcí, jakož i důvodů bezpečnostních. Pokud jde o kategorii osob blízkých věku mladistvého, jsou zařazováni ve všech skupinách, avšak v rámci každé z nich by měli být umístováni odděleně, tak jak je znázorněno ve schématu vnitřní diferenciaci.

Podskupina prosociálních je relativně nejméně problémová. Musí být oddělena od ostatních odsouzených. Je zde zaveden volnější režim a jsou uplatňovány běžné pedagogické metody a postupy.

B/ antisociální

Do diferenciační skupiny I/B jsou zařazováni odsouzení bez mentálního defektu se značným stupněm deprivace, který se u nich projevuje antisociálním chováním a jednáním.

Chování delinkventa „antisociálního“ typu je pokusem uspořádat svou osobnost podle norem a hodnot, jež mají antisociální obsah. Tyto osoby uznávají strukturu hodnot, které mají antisociální obsah. Tyto osoby neuznávají strukturu hodnot společnosti jako celku a zaplňují (nebo se snaží zaplnit) vzniklé vakuum rovněž systémem či strukturou hodnot a norem, ale takových, které jsou v rozporu s normami a hodnotami společnosti. Při osvojování těchto norem napomáhají často malé, neformální skupiny (A.M. Jakovlev, 1973, s. 35-36). V rámci podskupiny antisociálních rozlišujeme empiricky dále uvedené kategorie vězňů volně tvořících její složení: nesocializovaní, socializovaní odchylně, problémoví, recidivisté, agresivní.

~~N e s o c i a l i z o v a n ý~~ jedinec nemá zvnitřněné normy chování, je egocentrický, s tendencí prosazovat se bez ohledu na potřeby okolí. Jeho osobnost lze charakterizovat do značné míry jako psychopatickou. Delinkvence je zakotvena spíše v osobnosti než v situačních proměnných (K. Netík, J. Neumann, K. Večerka, H. Válková, 1987, s. 60-61). Jiným možným typem odsouzených jsou jedinci, kteří

jsou socializovaní odchýlně - mají náležité zábrany zaručující socializované chování ke členům vlastní skupiny, avšak nedostává se jim brzd ve vztahu k jiným osobám. Hodnoty své skupiny akceptují, dodržují normy, avšak k jiným lidem jsou nepřátelští. Právě dodržováním subkulturových norem se dostávají do rozporu s obecně platnými normami a zákony. Někdy se u nich hovoří o pseudosocializaci, podle Bandury a Walterse (in. W. Sanocki) jsou označováni jako tzv. subkulturoví zločinci (A. Kunc, 1973). Další kategorií osob tvoří odsouzení, které můžeme označit jako tzv. p r o b l é m o v í . Jedná se o osoby s negativním postojem k výkonu trestu, kteří programově nedodržují předpisy, stanovený pořádek a kázeň, a jsou konfliktní ve vztahu k vězeňskému personálu spíše, než-li k spoluvězňům. Svými postoji se nijak netají a následky vlastního jednání jsou jim lhostejné. Velkou skupinu svého druhu tvoří kategorie vězňů r e c i d i v i s t ů . V praxi výkonu trestu byla přijata definice, která jako recidivisty označuje ty, kteří již vykonali alespoň jeden trest. Uznává se, že jde o velmi rozdílné typy pachatelů. H. Mayer z kriminologického pohledu považuje za recidivistu takového pachatele, jehož delikty mají značnou závažnost (A. Kunc, 1973, s. 10, 53). Kategorizace recidivistů podle Dupréela byla již citována, je jedním z mála pokusů o jejich detailnější rozlišování. Souhrnně lze konstatovat, že v odborné literatuře se nevyskytují pochybnosti o účelnosti klasifikace odsouzených na recidivisty a prvotrestané. Stále početnější se v současné době stává skupina odsouzených s a g r e s i v n í osobností. Agresivní osobnost podle Netíka je taková osobnost, pro kterou je příznačná relativní stabilita agresivních vzorců chování v určitých situacích. Jedná se o poruchy socializace v důsledku čehož je nedostatečně zformován systém inhibic (zábran) agrese. Agrese jako akt chování jedince pak vychází buďto z agresivity nebo z hostility. Kriminální agresi lze blíže rozlišit jako úmyslnou, cílesměrnou jakožto prostředek k dosažení cíle, která má všechny znaky motivovaného jednání. Anebo jako dysfunkční impulzivní kriminální agresi jako neprogramovanou, ne vždy cílesměrnou činnost, již lze chápat jako vybití tenze (napětí). Při její analýze nenalzáme všechny fáze motivačního procesu (K. Netík, 1991, s. 36-37). Toto rozdělení má velký význam z hlediska vnitřní diferenciacce při určování stupně deprivace jedince. Agresi lze totiž v souhlasu s Vondráčkem jinak chápat jako proces neutrální, do jisté míry přirozený, který podle okolností může být též aktem pozitivním (V. Vondráček, 1986, s. 162-163). O odděleném výkonu trestu, zvláště úmyslných, cílesměrných agresorů není pochyb. Ve většině porovnávaných koncepcí VD se agresori skutečně vyčleňují od ostatních vězňů.

II. diferenciační skupina

Všichni odsouzení zařazení do II. DS jsou intelektově deficitní, subnormní. Podle stupně deprivace jsou rovněž rozděleni na prosociální a antisociální.

A/ prosociální

Do diferenciační skupiny II/A jsou zařazováni odsouzení intelektově deficitní s relativně nízkým stupněm deprivace, který se u nich projevuje vcelku prosociálním chováním a jednáním. V rámci této skupiny jsou zařazovány kategorie vězňů analogicky s I/A diferenciační skupinou - socializovaní, bezkonfliktní, neproblémoví, prvovězňovní a nedbalostní.

B/ antisociální

Do diferenciační skupiny II/B jsou zařazováni odsouzení intelektově deficitní se značným stupněm deprivace, který se u nich projevuje v antisociálním chování a jednání. V rámci této skupiny jsou opět zařazeny kategorie vězňů jako u diferenciační skupiny I/B - nesocializovaní, socializovaní odchylně, problémoví, recidivující a agresivní.

U všech mentálně subnormních se projevuje nedostatek adaptability na podmínky výkonu trestu. Schopnost vhledu a porozumění novým situacím je nízká, jsou pomalí a těžkopádní. Vzhledem ke zvýšené sugestibilitě jsou náchylní ke spáchání deliktu nebo přestupku z návodu dominantních, intelektově normálních spoluvězňů. Ze stejných důvodů bývají předmětem šikan a zneužívání ve všech směrech, stávají se snadno ovladatelným nástrojem neformálních vůdců. Při zacházení s nimi je nezbytné vycházet ze speciálně pedagogických zásad a zkušeností ze zvláštních škol a výchovných zařízení. Režim u těchto odsouzených musí být jasně stanoven, musí být jednoduchý a vždy je nutná neustálá kontrola. Všechny požadavky na tyto jedince musí být konkrétní, je nutné počítat s větší časovou rezervou při jakékoli činnosti. Plnění pokynů a úkolů je třeba zpevňovat odměnami a tresty. Je třeba počítat s vyšší agresivitou a brachiálním způsobem agresivního jednání. Z těchto důvodů je zapotřebí zásadně vytvářet menší skupiny než u ostatních odsouzených. Na odděleních s těmito vězni by měl působit odborně vyškolený personál ovládající speciálně pedagogické postupy. Je potřebná a žádoucí spolupráce speciálního pedagoga, psychologa a psychiatra.

III. diferenciální skupina

Je určena pro jedince s výraznými psychopatologickými projevy, jejichž přítomnost mezi ostatními vězni by byla problematická. Potřebu této skupiny v rámci diferenciací potvrzuje podaný rozbor koncepcí VD v jiných věznicích. Některé teoretické klasifikace jsou primárně psychiatricky koncipovány, např. Mc Cordovo členění na neuroticky, psychopaty a socializované. Obdobně člení delinkventy Jenkins. Z našich autorů Netík vyčlenil v klasifikacích osobnosti mladistvých i dospělých (prvotrestaných i recidivistů) rovněž skupiny či typy neurotiků, agresorů atp. Víme, že procento abnormních jedinců, převážně psychopatů je mezi delinkventy podstatně vyšší, než mezi normální populací. Přesto většina těchto odsouzených bude zařazena v I. nebo II. DS. Ve III. DS se umísťují pouze osoby s výraznou symptomatologií, a to buď přímo po nástupu výkonu trestu, nebo častěji, až v průběhu pobytu ve věznicích z jiných diferenciací skupin. Skupina jedinců s masivními psychopatickými projevy chování musí být izolována od ostatních vězňů. Lze jen souhlasit s Horvaie, že jejich pobyt ve vězení je sérií konfliktů s personálem., spoluvězni, dalších trestných činů, že ve vězeňském kolektivu jsou těžce zvladatelní, nadto kolektiv rozleptávají a brání náležitě převýchově ostatních vězňů (I. Horvai, 1986, s. 230).

Samostatné oddělení v rámci III. DS musí mít rovněž osoby u kterých se projevuje výrazná neurotická maladaptace, jako závažnější a fixovaná forma nepřiměřeného způsobu chování (O.Kondáš, 1980, s. 229). V řadě případů sem mohou být umísťovány na přechodnou dobu taktéž osoby dysadaptované, které se nedovedly přiměřeně vyrovnat s prostředím a podmínkami výkonu trestu.

Odděleně od ostatních je nutné rozmísťovat odsouzené, kteří jsou závislí na psychoaktivních látkách a u nichž se projevují abstinenční příznaky. Je nutné zamezit jim přístup k drogám. U všech výše uvedených osob je nezbytný léčebně výchovný režim. Právě u nich je potřeba ve zvýšené míře individualizovat výkon trestu, zavést indikované programy a adekvátní terapii. Součinnost lékaře, psychologa, psychiatra je zde podmínkou. Také v rámci této skupiny je potřebné oddělovat osoby blízké věku mladistvého. Složení této skupiny vyžaduje kvalifikovaný výchovný personál, jelikož sestává z agresorů, útekářů, šikanovaných, sebepoškozočů, deviantů a dalších.

3.2 MOŽNOSTI A MEZE KOMPLEXNÍHO MODELU VNITŘNÍ DIFERENCIACE V ŠIRŠÍ PENITENCIÁRNÍ PRAXI

~~Tato koncepce vnitřní diference byla původně vypracována pro ústav výkonu trestu Bělušice v roce 1992. Koncem téhož roku byla na základě konzultací s odborem výkonu trestu a vazby aprobována Generálním ředitelstvím VS ČR a zavedena do praxe. Zkušenosti s realizací psychologické vnitřní diference ve Věznici Bělušice lze ve zkratce shrnout takto.~~

Před zavedením vnitřní diference se k osobnosti odsouzeného v podstatě nepřihlíželo a v tehdejších nápravně výchovných ústavech se až na výjimky (např. NVÚ Plzeň - oddělení psychopatů) žádná vnitřní diference neprováděla. Stav nediferencovanosti však nebyl, jak se později ukázalo, trvale únosný, vedl k všeobecné nekázi a nepokojům ve věznici a občasným nátlakovým akcím vězňů. Během zavádění koncepce VD bylo vzhledem k okolnosti, že ve věznici nebyl zaměstnán psycholog, nutné povolat dva psychology z plzeňské věznice, kteří postupně provedli nezbytná psychologická vyšetření a rozdělení odsouzených do jednotlivých diferenciacních skupin. Na základě toho byli vězni nově rozmístěni do jednotlivých ubytoven v souladu s kritérii vnitřní diference. Vznikla tak odlišně strukturovaná sociální situace ve srovnání s předchozím stavem, kdy si vězni vytvořili vlastní neformální strukturu vztahů a hierarchie. Rozptýlením odsouzených podle zcela jiného klíče se změnilo mikroklima ve věznici. Obava z reakcí vězňů na redislokaci se ukázala být zbytečná. Naopak mohlo být konstatováno, v souladu se zkušenostmi jiných ústavů se zaváděním VD u dospělých vězňů, že se celková situace v ústavu zklidnila. Došlo ke zlepšení organizace nápravně výchovné činnosti, zlepšila se kázeň a vysupování odsouzených ve vztahu k vězeňskému personálu, přestalo docházet k demonstrativním hromadným nátlakovým akcím. V roce 1994 tak po ročním fungování VD mohlo být konstatováno, že přes řadu nedostatků se situace stabilizovala a model psychologické VD byl úspěšně realizován u více, než 500 odsouzených ve Věznici Bělušice u Mostu.

Přesto nelze tvrdit, že byla realizována bez problémů. V ústavu byla (a je) vysoká fluktuace personálu, negativně se projevil odchod psychologa nedlouho po přijetí, neboť jeho nepřítomnost zkomplikovala zařazování vězňů. Negativně se projevil odchod účastkového lékaře psychiatra. Bez problémů nebylo zajišťování odděleného ubytování vězňů, jelikož tehdejší ubytovací možnosti počítaly s kapacitou okolo 100 vězňů na jedné ubytovně. Někde se diference nedodržovala,

avšak plánované stavební úpravy měly zmenšit prostory do malých oddělení. Mimoto existovaly další problémy související s již zmíněnými prioritami penitenciární činnosti.

Jednou z těchto nevyřešených priorit byla a je profesní příprava odsouzených. Vzhledem k tomu, že v ústavu byla z důvodu nezájmu hospodářských subjektů ve zdejšímu regionu o práci odsouzených značná nezaměstnanost, bylo optimálním řešením (z pohledu sekundární prevence) zřízení odborného učiliště s možnostmi rekvalifikačních kurzů. Bylo by to vhodné i vzhledem k nízkému věku odsouzených bez pracovní kvalifikace a tedy vhodných pro profesní vzdělávání. Tato myšlenka nebyla realizována.

Druhou z priorit penitenciární činnosti je oblast sociální práce s odsouzenými. Jelikož veškerá činnost vězňů (mimopracovní) je na základě dobrovolnosti, záleží na ochotě vězňů, zda se zúčastní nabízených resocializačních programů, dnes programů zacházení. Zájem je minimální. Pokud odsouzené ještě něco zajímá, pak je to problém jejich osobních vztahů, které v důsledku izolace mohou a často i bývají ohroženy. Víme, že právě ztrátou sociálních vazeb a zázemí se prohlubuje emocionální a sociální deprivace osobnosti odsouzeného. Z tohoto důvodu je žádoucí udržení těchto vztahů a jejich podporování. Zde se právě ukazuje důležitost sociální práce sociálních pracovníků, ale i psychologů. Věková kategorie vězňů (mladých dospělých) představuje nový základ recidivistů s nejméně třiceti lety aktivní kriminální kariéry před sebou, pokud dojde k definitivnímu zpretrhání zbývajících emocionálních a sociálních vazeb s rodinou a pokud nezískají pracovní kvalifikaci použitelnou k získání zaměstnání po propuštění.

Obě tyto podstatné oblasti penitenciární práce zůstávají ve vězeňství trvale nedoceny (malý počet sociálních pracovníků), nízký počet odsouzených, vzhledem k celkovému počtu, zařazených do ŠVS (Školské vzdělávací středisko) a z tohoto pohledu vězeňský systém své poslání stran cíle výkonu trestu podle zákona o výkonu trestu plní jen zčásti, a tedy nedostatečně. Z hlediska sekundární prevence vězeňský systém své poslání plní v tom, že přechodně izoluje nebezpečné jedince od společnosti. Obdobný stav existuje na úseku postpenitenciární péče, která je pokud jde o spolupráci s vězeňstvím a následným zabezpečením propuštěných vězňů rovněž nedostatečná. Tyto okolnosti mají vliv na další růst recidivy a zvyšování již tak vysoké kriminality. Pokud jedinec ztrácí poslední zbytek vztahů, tím nezdědka bydlení, jakož i vyhlídku na pracovní zařazení, udržení vlastní existence, hrazení dluhů, ocitá se v bezvýchodné situaci, a ztrácí zbytek zábrán dělicích jej od světa zločinu, a přijme již vědomé rozhodnutí i roli profesionálního zločince. V zájmu

předcházení tohoto stavu je i v rámci věznice možno usilovat o neformálnější práci s odsouzenými. Toto úsilí je reálně možné v několika rovinách, od psychologické práce, přes platformu sociální práce anebo přes profesní přípravu. Všude tam lze navázat neformálnější komunikaci, překonat bariéru „vězeň - dozorce“, a na tomto podkladě usilovat o korektivní terapeuticko - výchovné působení, což je to nejobtížnější. Musíme si být vědomi faktu, že jednou z hlavních zásad je skrytost, diskrétnost výchovného působení. Je tomu tak proto, že vězni projevují spontánní necht' a odpor všude tam, kde vycítí záměrné působení a ovlivňování, takže jeho účinnost je pak minimální nebo přesně opačná zamýšlenému efektu. Nelze ani dost zdůraznit platnost výroku, že neúčinněji vychováváme tehdy, když právě „nevychováváme“. Je tomu všude tam, kde dochází k normálnímu mezilidskému kontaktu obvyklému kdekoli mimo vězení; jako je tomu např. v rámci pracovního procesu, při sociální práci, při psychologických intervencích vyžádaných klientem, při řešení osobní situace a konkrétních problémů ať už rodinných či jiných, při profesním vzdělávání na nichž je dotyčný osobně zainteresován, a konečně i při skrytém působení aranžmá výchovného systému, utvářejícímu způsob života odsouzených ve věznici. Je to prostě všude tam, kde dochází ke smysluplné mezilidské komunikaci a smysluplné organizaci výchovného procesu.

Vezmeme-li v úvahu, že ve věznici, ať už v letech devadesátých, anebo v současnosti je minimální zaměstnanost a zcela nedostatečný počet sociálních pracovníků, zbývá výchovný systém jako nejpodstatnější prostředek resocializace. Výchovný systém je jedním ze skrytých, ze strany vězňů a často i zaměstnanců plně neuvědomovaných nástrojů výchovného vlivu, spočívajícího v racionální organizaci každodenních podmínek života odsouzených a režimu v dané věznici. Vnitřní diferenciacie jako skupinový výchovný systém vytváří prostor pomocí vytváření malých skupin odsouzených pro možnost neformálnější práci s nimi a případné uplatňování prvků komunitního systému. Takový systém umožňuje diferencovanější zacházení s vězni a může přispět k určitému snížení kriminální infekce. Je pravdou, že diferenciační skupiny tvořené antisociálními jedinci kladou vysoké nároky na profesionalitu personálu, zároveň je však zcela nepřijatelné ponechat tyto vězně s méně deprivovanými jedinci. Tuto homogenizaci skupin je třeba považovat za nezbytnou a proti námitce stran vytváření homogenizovaných skupin lze argumentovat faktem, že osobnostně jsou i homogenizované skupiny dostatečně diferencované. Někdy se v odborné literatuře objevuje názor, že lepší většina strhne za sebou horší menšinu (A.Kunc,1973,s.21). Takový názor je třeba na základě empirie odmítnout, ve světle osobních celoživotních zkušeností s prací ve vězeňství,

kteře vedou k názoru přesně opačnému. Silní, tzv. „uznávaní“ jedinci jsou s to zcela ovládnout většinu spoluvězňů a zdemoralizovat celý výchovný kolektiv. Stávají se opravdovým postrachem pro ostatní odsouzené, kteří se jim bezvýhradně podřizují, a těžce řešitelným problémem pro vězeňský personál. V této souvislosti se někdy hovoří o jisté „umělosti“ vytvářených skupin, což je pravda. Na druhé straně je jisté, že každé soustředění tak velkého množství lidí je umělé, stejně jako jsou umělé a tudíž nepřírozené podmínky věznic, jako sociálního prostředí. Protože je to však prostředí nevyhnutelně dané, lze alespoň usilovat, aby „mechanismy procesu mortifikace“ (Goffman) nepřevažovaly a aby jedinci nebyli za každou cenu „tvarováni do podoby objektů, které mohou být snadno vloženy do již připravené administrativní mašinerie“ (J. Keller, 2001, s. 131). Experimentování s heterogenním složením odsouzených také nelze považovat za vhodné řešení, protože vede ke snížení bezpečnosti věznic, projevujícím se v ohrožení života a zdraví nejenom některých vězňů, ale i personálu. K tomuto názoru opravňují zkušenosti z liberalizovaného vězeňství. Heterogenita vězeňských kolektivů příznačná pro americké věznice se nezdá být příliš následováníhodná; její důsledky bývají přecházeny a občas potlačovány prostředky, které by v našich podmínkách byly nemyslitelné.

Zastáváme názor, že koncepce vnitřní diferenciacie opírající se o psychologicky zdůvodněná kritéria k posouzení konkrétní osobnosti vězně, může mít obecnější platnost v penitenciární praxi i v podmínkách jiných věznic. Rozhodně vždy v těch ústavech, kde převažuje nižší věková struktura odsouzených a možnosti vzdělávání.

Koncept „depravace“ osobnosti popisované v dimenzích hlavních složek - charakteru, postojů, motivace, temperamentu a schopností, ve smyslu jejich změny (úpadku nebo inadekvátnosti) projevující se v chování a jednání jednotlivce, je podle našeho názoru účelným a dostatečně univerzálním konstruktem k výkladu právníckého pojmu „narušenosť“. Jelikož z tohoto pojmu a hlavně ze způsobu jeho výkladu plyne ze zákona mimo jiné povinnost oddělovat narušené vězně od méně narušených a způsob výchovného zacházení s nimi diferencovat, považujeme přijetí a široké uplatňování pojmu deprivace v penitenciární praxi za velmi potřebné. Jeho použitím v širší praxi by odpadlo nežádoucí často subjektivní a nahodilé hodnocení osobnosti jedince, které má však pro jeho další způsob výkonu trestu zásadní význam.

3.3 EFEKTIVITA MODELU PO PĚTI LETECH REALIZACE V PENITENCIÁRNÍ PRAXI

Uvedený model vnitřní diferenciacce byl z hlediska jeho účinnosti ve Věznici Bělušice po pěti letech její aplikace ověřován jedním z jejích zaměstnanců a to dvěma průzkumy, provedenými v roce 1995 a v roce 1997 v rámci jiné psychologicko penitenciární studie (I. Pícha, 1998).

Autor si vytkl jako hlavní cíl prověřit účinnost psychologicky koncipované vnitřní diferenciacce za dobu jejího fungování z hlediska vlastností agresivity v závislosti na věku odsouzených a v rámci jednotlivých diferenciacčních skupin.

Předmětem této práce byla též hypotéza, založená na předpokladu zvýšené hladiny agresivity u souboru odsouzených zařazených do diferenciacční skupiny „antisociální“ a u mladších věkových skupin a dále hypotéza, že hladina agresivity delinkventů ve výkonu trestu všeobecně roste. Současně se zabýval vztahem mezi agresivitou s věkem s předpokladem vyšší agresivity u mladších věkových skupin odsouzených. V empirické části své práce podává srovnání 3 základních DS, pracovníčně označovaných jako „prosociální“, „antisociální“, „psychopatie“ na dvou souborech.

První průzkum z roku 1995 (n= 180), druhý průzkum (n = 240), celkem 420 osob. Sociodemografická data byla zjišťována u všech odsouzených přítomných ve věznici v roce 1995 a v roce 1997. Po provedení náhodného výběru byli odsouzení zařazeni do zkoumaného souboru vždy vyšetřeni dotazníkovou metodou Inventářem zjišťování agresivity a hostility A.H. Busse a A. Durkee-ové (BDI) u nás uvedenou Čepelákem.

Pro účely průzkumu byly oba soubory rozděleny do 3 věkových skupin: 18 - 25 let, 26 - 35 let, nad 35 let věku. Jako nejpočetnější se v obou průzkumech ukázala být skupina ve věku 18 - 25 let. Na základě komparace obou souborů, vyhodnocení dotazníků BDI ve všech položkách (fyzická agrese, nepřímá agrese, iritabilita, negativismus, resentment, podezřívavost, verbální agrese, pocity viny) se potvrdily předkládané hypotézy.

Ukázalo se, že agresivita u druhého souboru vzrostla ve všech 3 diferenciacčních skupinách. Porovnání dle věkových skupin potvrdilo vyšší výskyt agrese u věkové kategorie mladých dospělých 18 - 25 let. Relativně nejnižší nárůst agrese při porovnávání jednotlivých diferenciacčních skupin byl zjištěn u tzv. „prosociálních“, a bylo také zjištěno, že výrazněji se projevila agrese rovněž v

diferenciační skupině - psychopatie. Tyto výsledky dokazují, že kritéria VD jsou dobře použitelná a dobře rozlišující, jak lze vidět z rozložení vězňů v jednotlivých skupinách, které z hlediska změřené míry agresivity korespondují s jednotlivými diferenciačními skupinami.

Z těchto empiricky ověřených faktů na příkladu vlastnosti agresivity vyplývá závěr, že psychologická koncepce VD má své o p o d s t a t n ě n í. Podrobnější rozbor jednotlivých složek agresivity celkově u obou souborů podle 3 základních diferenciačních skupin, a též podle věkových tříd přinesl některá zajímavá zjištění.

Ve faktoru fyzická agrese nejvyšší výskyt byl ve věkové kategorii 18 - 25 let ve 3. diferenciační skupině u souboru z roku 1997, a to o celých 80 %, což je o 36 % více, než u ve stejné DS této věkové kategorie v roce 1995. Nepřímá agrese byla doménou u 3. DS psychopatie (nejvíce u starších věkových kategorií nad 35 let umístěných ve 3. DS). Irritabilita mírně vzrostla u všech DS, zvláště u 2. a nejvíce u 3. DS. Negativismus se komparací obou souborů zvýšil nejvíce u 1. DS prosociální a u 3 DS psychopatie, přičemž u 3.DS dosáhl výše patognomity. Pokud jde o resentiment vzrostl nejvíce u 1.DS, ale vzrostl výrazně i u 2.DS, u kategorie nad 35 let vzrostl u všech DS, více zvýšen u 2. DS, a velmi výrazně u 3. DS. Ve druhém souboru dosáhly hranice patognomity všechny 3 DS. V prvním souboru prosociální ještě hranice patognomity u resentimentu - jako jediní - nedosahovali. Ve faktoru podezřavost pouze v prvním souboru 1. DS prosociální nedosahovala hranice patognomity, u druhého souboru již všichni a daleko nejvyšší nárůst byl zaznamenán u věkové kategorie nad 35 let ve 3. DS psychopatie. Verbální agrese se celkově o něco zvyšovala, avšak nejvíce u 3. DS, kde jako jediná signifikantně překročila hranici patognomity. Pocity viny, které ale nejsou složkou agresivity, nedosáhly hranice patognomity u žádné skupiny, byť zvýšenou měrou se blížila 3.DS psychopatie. Nejnižšími pocity viny se vyznačují prosociální jedinci z 1. DS.

Celkově míry, resp.hranice patognomity u jednotlivých složek agresivity dosáhli probandi pouze u dílčích složek vlastnosti agresivity - negativismus, ressentiment, podezřavost, a verbální agrese. U ostatních složek agresivity, kterými jsou fyzická agrese, nepřímá agrese, irritabilita potřebné hranice patognomity (60 % položek ze všech položek sledované té které jednotlivé složky celkové vlastnosti agresivity) dosaženo nebylo.

Z celkového rozboru obou souborů bez ohledu na věkové třídy je tedy zřejmé, že agresivita se u odsouzených manifestuje spíše jako hostilita, sycená ressentimentem a podezřavostí, která bývá charakteristická především pro populaci recidivistů. Pokud jde o 1. DS „p r o s o c i á l n í“, pak první soubor nedosahoval u

žádné z položek hranice patognomity, druhý soubor dosáhl hranice patognomity pouze, a paradoxně právě u hostility, která, jak již bylo řečeno je sycena ressentimentem a podezíravostí. Celkově v souladu s předpoklady vysoce skórovala 2. DS „antisociální“ v nejméně složkách agresivity. Byla však co do intenzity předstížena celkově nejvyššími skóry u 3. DS „psychopatie“, která dosáhla vůbec nejvyšší hladiny u obou složek sytících hostilitu, a to na velmi vysoké úrovni.

Nejmarkantněji u zkoumané populace odsouzených v obou průzkumech jednoznačně vystupuje do popředí jediný rys - hostilita. Hostilita je pravděpodobně jediným spolehlivým faktorem v rámci metody BDI odlišujícím delinkventy od nedelinkventů. Tomu nasvědčuje také zhruba desetiletá vlastní empirická zkušenost s aplikací metody v rámci testové baterie u uchazečů k městské policii (také PČR), soukromým bezpečnostním službám, i aplikace u populace dospělých odsouzených, méně u mladistvých. Což je závěr, který je přínosný nejen z hlediska výzkumu vnitřní diferenciací odsouzených ale i z hlediska psychodiagnostického pro další používání tohoto inventáře v testových bateriích. Vedle uvedených zjištění se znovu potvrdila využitelnost a platnost této diagnostické metody, a nutno dodat, že nejen u populace delinkventů.

3.4 DALŠÍ VÝVOJ A AKTUÁLNÍ STAV UPLATŇOVÁNÍ VNITŘNÍ DIFERENCIACE U DOSPĚLÝCH A MLADISTVÝCH

Vnitřní diference po změně zákona o výkonu trestu odnětí svobody č.169/1999 Sb. nebyla v současném zákonu o výkonu trestu přesněji definována, ale byla upravena prováděcími vyhláškami ministerstva spravedlnosti. V současné době platí Vyhláška MS č. 378/2004 Sb., ze dne 14. června 2004, kterou se mění vyhláška č. 345/1999 Sb. a vydává Řád výkonu trestu odnětí svobody. Metodickým listem č.25 ředitele odboru výkonu vazby a trestu GR VS ČR ze dne 30.11.2004, kterým se stanoví realizace vnitřní diference odsouzených s účinností od 1. ledna 2005, bylo rozpracováno dřívější Nařízení ministra spravedlnosti č.1/2002, kterým se vydává organizační řád Vězeňské služby ČR byla stanovena realizace vnitřní diference dospělých odsouzených.

Vnitřní diference dospělých odsouzených byla zavedena v nynější podobě od počátku roku 2005. Ve všech věznicích byla u dospělých odsouzených zřízena jednotná vnitřní diference, založená na principu zvýhodňovacích skupin, víceméně v podobě, která byla doposud uplatňována (dříve i nyní) pouze u mladistvých, jako pomocný instrument sloužící k jejich motivaci, a jako podklad pro potřeby hodnocení.

Současná vnitřní diference dospělých odsouzených

V současné době uplatňovaná vnitřní diference dospělých odsouzených byla výše uvedenou Vyhláškou MS č.378/2004 Sb. zakomponováno v návaznosti na programy zacházení do § 39,odst .5, 6 v rámci hodnocení úspěšnosti plnění programu zacházení. Přitom lze považovat za kritéria VD tyto ukazatele:

- Volba a způsob naplňování cíle programu zacházení je vedle
- chování,
- jednání,
- postojů ke spáchanému trestnému činu,

jednou z rozhodujících skutečností při zařazování odsouzeného do některé ze zpravidla 3 přístupných skupin vnitřní diference.

Do 1. prostupné skupiny VD se zařazují odsouzení, kteří převážně aktivně plní program zacházení i své další povinnosti a chovají se a jednají v souladu s vnitřním řádem.

~~Do 2. prostupné skupiny VD se zařazují odsouzení s nevyjasněným a kolísavým postojem a přístupem k programu zacházení a svým povinnostem.~~

Do 3. prostupné skupiny VD se zařazují odsouzení, kteří převážně:

- a) program zacházení neplní nebo jej odmítají;
- b) neplní své povinnosti;
- c) chovají se a jednají v rozporu s vnitřním řádem.

Prostupné skupiny VD tvoří ucelený systém pozitivní motivace odsouzených. Ve vnitřním řádu se stanoví podrobnější podmínky VD tak, aby odsouzený mohl během VTOS na základě změn v přístupu, plnění programu zacházení, plnění povinností a chování a jednání v souladu s vnitřním řádem postupně zařazován do jednotlivých skupin.

O zařazení a o změně zařazení odsouzeného do prostupné skupiny VD rozhoduje ředitel věznice nebo jeho zástupce na základě doporučení odborných zaměstnanců, zpravidla při hodnocení programu zacházení./Vyhláška MS č. 378/2004 Sb./

Jde ve své podstatě o klasický progresivní (stupňový) oboustranně prostupný model vnitřní diferenciaci na principu zásluhovosti v závislosti na chování a postojích odsouzeného v průběhu výkonu trestu. V podstatě vede ke znovunastolení a obnovení stavu *n e d i f e r e n c o v a n o s t i*, neboť nivelizuje způsob prvotního rozmístování, a to standardním formálním zařazením každého vězně zpravidla do 2 DS (v souladu s metodickým listem). Provádění vnitřní diferenciaci se tak redukuje na administrativní a subjektivní, tudíž v podstatě nahodilé zařazování vězňů v rámci věznice do jednotlivých kolektivů odsouzených. Tímto způsobem se kterýkoli jedinec po příchodu do věznice a absolvování nástupního oddělení může zařadit kamkoli a celkem libovolně - např. podle volných ubytovacích míst na jednotlivých ubytovnách, což je pravděpodobně nejčastější a hlavní kritérium. Diferenciaci v této podobě sama o sobě vlastně skutečnou diferenciací není, neboť vede místo k promyšlenému a zdůvodněnému vytváření skupin k nežádoucímu stavu již zmíněné faktické nediferencovanosti. Naprostá většina odsouzených končí totiž stejně ve 2. diferenciacní skupině.

V této souvislosti nutno připomenout, že z dlouhodobého procesu řešení problému vnitřní diferenciaci, které probíhalo původně pouze v rámci kategorie mladistvých, postupně vzešlo d v o j í pojetí chápání diferenciacních skupin.

První spočívá v uplatňování diferenciacních skupin z hlediska prvotního třídění mladistvých odsouzených podle různých kritérií a následném rozdělování jedinců do relativně homogenních, od sebe navzájem oddělených skupin v rámci určitého modelu vnitřní diferenciaci.

Druhé pojetí je chápání diferenciacních skupin jako motivačního, hodnotícího, bodového systému. Toto rozčlenění spočívalo ve vytvoření systému tzv. z v ý h o d ň o v a c í c h s k u p i n, jež byly tři a běžně se v praxi označovaly jako diferenciacní skupiny (nepřesně). Zvýhodňovací skupiny byly uvnitř jednotlivých skupin vnitřní diferenciaci navíc a sloužily jako prostředek motivace mladistvých. V podstatě byly b o d o v a c í m hodnotícím systémem (nezřídka poznamenaným subjektivitou) používaným vychovateli u mladistvých odsouzených. Na druhé straně existovaly i úspěšné pokusy o ucelenou metodiku s objektivními kritérii, jako součásti širší komplexní výchovné metodiky. Byly ale v každém případě něčím jiným, než vnitřní diferenciací jako takovou, protože vždy fungovaly sekundárně, p o p r v o t n í m zařazení mladistvého až uvnitř jednotlivých diferenciacních skupin do nichž byli mladiství rozmísťováni.

V současné době byl poněkud paradoxně tento původní hodnotící bodový systém zvýhodňovacích skupin použit a posléze stanoven v ŘVT jako jednotný model a metodika vnitřní diferenciaci ve všech typech věznic, a jako univerzální systém vnitřní diferenciaci u všech dospělých i mladistvých odsouzených. Tím ovšem došlo k záměně prostředků, a metodologickému pochybení, neboť zvýhodňovací systém má být pouze výchovným prostředkem stimulování motivace a metodikou hodnocení, nikoli však prostředkem prvotního třídění a rozdělování. Stalo se to, že systém sice osvědčený, avšak původně určený pro jiný účel byl chybně vztažen jako prostředek prvotního rozdělování vězňů - s progresivně uspořádaným odstupňováním rozsahu výhod nebo omezení.

Nastolený systém sice na první pohled vykazuje znaky vnitřní diferenciaci, ve skutečnosti však při podrobnějším pohledu se ukazuje, že s účinnou diferenciací nemá mnoho společného. Např. lze pozorovat rozpor již při prostudování Metodického listu č. 25 GR VS ČR, kterým se stanoví realizace vnitřní diferenciaci, včetně zařazování odsouzených do jednotlivých skupin vnitřní diferenciaci. V souladu s ním je totiž každý odsouzený po absolvování nástupního oddělení

zpravidla zařazen do druhé diferenciační skupiny. Přeražení je možné zpravidla o 1 stupeň, a to zpravidla nejméně po 2 hodnotících obdobích programu zacházení, za mimořádný čin či podstatnou změnu chování je možné přeražení o 2 skupiny.

V penitenciární praxi to ve skutečnosti znamená, že odsouzený je po absolvování nástupního oddělení libovolně zařazen v podstatě kamkoliv, kde je volné místo, neboť všichni jsou shodně zařazeni ve druhé diferenciační skupině. Vedle sebe pak žijí vězni, kteří by z dobrých důvodů měli být rozdělováni. Odkaz na tzv. specializovaná oddělení (která lze dle metodiky považovat za skupiny vnitřní diferenciace) není dostačujícím řešením, neboť specializovaná oddělení vzhledem k celkovému vysokému počtu odsouzených ve výkonu trestu nemohou už z technických důvodů zdaleka pokrýt skutečnou potřebu. Zpravidla v rámci jedné věznice určitý typ „specializovaného oddělení“ sice existuje, ale také zde nemusí být žádné takové oddělení, nehledě k tomu, že specializované oddělení stejně neřeší celkovou širší varietu potřeb stran rozmístování vězňů dle vnitřní diferenciace.

Konečným a skutečným kritériem vnitřní diferenciace jsou nakonec prostorové podmínky věznice, tedy ubytovací možnosti a nahodilé rozdělení odsouzených na jednotlivé ubytovny, kde nakonec vedle sebe žijí jedinci zařazení ve všech 3 diferenciačních skupinách, odlišených od sebe pouze rozsahem výhod. Nikoli však stupněm deprivace (narušenosti), tudíž vedle sebe vykonávají trest jedinci dosud veelku kriminálně nenarušení a naopak. Má-li věznice vhodné ubytovací podmínky, jsou odsouzení (v souladu s metodickým pokynem) umístěni do určité skupiny ubytování zpravidla odděleně. Nedomyšlenou vnitřní diferenciací a jejím zúženým, jednostranným a neodůvodněně zjednodušeným nastavením byla paradoxně zahájena systematická realizace „nediferencovaného rozmístování vězňů“, což je popřením smyslu vnitřní diferenciace samotné. Vnitřní diferenciace sice formálně i fakticky existuje, ale svůj účel neplní a ani plnit nemůže. Aby jej mohla účinně plnit, musela by být postavena na obecnějších, psychologicky zdůvodněných principech. Vhodným obecným modelem může být psychologický koncept vycházející z psychologie osobnosti, zprostředkovaný aplikovanou psychologií a obsahující vědecké psychologicko psychiatrické poznatky odpovídající dosažené úrovni poznání. Právě v rovině penitenciární praxe má forenzně psychologické modelování prvořadou a nezastupitelnou úlohu.

Škodlivost výše uvedeného stavu je evidentní, přináší problémy a dříve či později může zapříčinit masivnější průvodní projevy stavu nediferencovanosti, jak jej známe z nedávné minulosti. Negativní důsledky m e c h a n i c k é h o přístupu k rozdělování odsouzených do skupin nese ovšem od prvopočátku, a to i přes

skutečnost, že určitý motivační prvek obsahuje. V této podobě to sice motivační prostředek je, ale není to diferenciací v pravém slova smyslu. Na věci nic nemění ani to, že řešení bylo patrně přijato ve snaze po ujednocení kritérií i vnitřní diferenciací ve všech věznicích.

U mladistvých, kteří mají j i n o u vnitřní diferenciaci, než dospělí odsouzení, je využíván jako adekvátní d o p l ň u j í c í motivační systém uvnitř jednotlivých diferenciacních skupin, k čemuž nelze mít námitek. Obdobným a osvědčeným způsobem byl ostatně tento "dvojkolejný systém" aplikován již v minulosti 70. a 80. let a přetrvává u mladistvých dodnes, dnes již ale jako oficiální norma zakotvená v ŘVT, což dříve nebyla.

Pokud jde o současnou oficiální vnitřní diferenciaci mladistvých, platí následující zdařilejší model, který již nepostrádá ve srovnání s diferenciací dospělých nezbytnou míru komplexity.

Současná vnitřní diferenciací u mladistvých odsouzených

Na základě charakteristiky osobnosti mladistvého a spáchaného provinění se ve věznicích pro mladistvé rozdělují odsouzení mladiství do 4 z á k l a d n í c h diferenciacních skupin A, B, C, D :

- 1/ Do „základní skupiny A“ se zařazují odsouzení se základní charakteristikou osobnosti v normálu, u nichž poruchy chování vyplývají z nevhodného sociálního prostředí, emocionální a sociální nevyzrálosti, popřípadě špatného zacházení.
- 2/ Do „základní skupiny B“ se zařazují odsouzení s naznačeným disharmonickým vývojem osobnosti.
- 3/ Do „základní skupiny C“ se zařazují odsouzení s poruchami chování včetně poruch chování způsobených užíváním návykových látek , kteří vyžadují specializovaný výkon (trestu) trestního opatření.
- 4/ Do „základní skupiny D“ se zařazují odsouzení s mentální retardací.

O zařazení mladistvého odsouzeného do základní diferenciacní skupiny rozhoduje ředitel věznice na základě doporučení odborných zaměstnanců.

„Základní skupiny vnitřní diferenciací mladistvých“ jsou od počátku platnosti nového zákona o VTOS č. 169/1999 Sb. a nové prováděcí vyhlášky k tomuto zákonu (vyhláška MS 345/1999 Sb.) doplněny o „p o m o c n é“ členění které v novele vyhlášky MS č. 378/2004 Sb. zůstalo sice nezměněno, ale n a o p a k

Proto jsou i velmi časté krizové intervence krizová opatření, poměrně častá spolupráce s lékaři a jejich prostřednictvím psychiatrická péče, jako nezbytný předpoklad pro terapeutickou práci, čímž alespoň do jisté omezené míry lze uplatňovat léčebně výchovný režim.

Zbývající z výše vyjmenovaných hlavních problémových okruhů, jež samozřejmě nejsou zdaleka všechny jsou některé metodologické problémy stávající vnitřní diferenciací. Přestože ve srovnání s vnitřní diferenciací u dospělých je komplexnější povahy, má v některých ohledech komplikující aspekty. Pro prvotní zařazování mladistvých do základních skupin (A,B,C,D) se jednak toto třídění jeví jako dosti hrubé a mechanické, a jednak málo akcentuje aktuální stav osobnosti v její úplnosti. Je druhou věcí, že ani toto třídění v praxi není příliš účelné. Je tomu tak mimo jiné důvody i proto, že vyčleňuje mladistvé s mentální retardací jako samostatnou skupinu. Přestože intelektové schopnosti jsou bezesporu jedním z podstatných kritérií, nelze je oddělovat od druhu a stupně deprivace (emocionální, sociální - morální či zločinná, anebo deprivace v důsledku abúzu alkoholu či drog) a toto rozlišení stávají diferenciací neobsahuje. Kromě toho se uvedená kategorie „mentálně retardovaní“ v minulosti dlouhodobě prakticky uplatňovala u mladistvých odsouzených ještě v podmínkách centralizovaného výkonu trestu mladistvých a přinášela mnohé obtíže právě pro nerozlišování kritéria deprivace hlavně v podobě výrazně zvýšené hladiny agrese a šikanování subtilnějších jedinců. V současnosti se v čisté podobě tato kategorie stejně neuplatňuje, protože z hlediska ubytovacích možností nelze technicky zajistit, ale i tak v případě nerozlišení kritéria deprivace u mentálně retardovaných jsou důsledky obdobné jako tomu bylo v minulosti sedmdesátých a osmdesátých let. Rovněž základní diferenciací skupina C předpokládající společné zařazení mladistvých, kde jsou přítomny „poruchy chování“ s mladistvými, kde jsou přítomny „poruchy chování způsobených užíváním návykových látek“ přináší obtíže. Psychopatologická symptomatika obou skupin sice implikuje specializovaný výkon trestního opatření, ale u každé skupiny jinak a hlavně odděleně. Mladistvý toxikoman, třeba i s násilnou trestnou činností může být sice správně zařazen i s přihlédnutím k druhu a způsobu spáchání deliktu do této diferenciací skupiny, ale z hlediska nevýrazného stupně deprivace jen těžko může být zařazen společně ve stejné skupině, například s mladistvým toxikomanem s taktéž násilnou trestnou činností, ale výrazným stupněm deprivace emocionální, zločinné. Oba jedinci vyžadují odlišné přístupy a hlavně oddělené ubytování. Jejich umístění ve stejné diferenciací skupině není odůvodněné a vzhledem k zásadní odlišnosti osobnosti obou jedinců škodlivé nebo nemožné. Pokud k němu dojde,

dochází zpravidla k výrazným problémům a nutnosti jejich dodatečného rozdělení. Vzniklé problémy však vzhledem k nemožnosti mladistvé adekvátně třídít a rozdělit tak, aby nemohlo dojít k žádné formě dalších kontaktů tím však nekončí a přináší řadu obtíží. Tyto obtíže mohou přetrvávat např. u jedince, jenž se jednou stal obětí násilí, po celou dobu pobytu v ústavu, v důsledku ztráty pozice. Případné pochybení při prvotním zařazení se proto rychle projeví a „vrátí“ v protrahovaných obtížích uvnitř vytvářených kolektivů. Právě proto je správně koncipovaná vnitřní diferenciací tak důležitá, protože vytváří předpoklady pro nerušenou výchovnou práci a je v tomto smyslu nezbytným nástrojem a prostředkem, jak tohoto stavu prakticky dosahovat. Je možné, že se během pobytu v souvislosti s pozitivními nebo negativními změnami u jedince či z důvodů bezpečnostních prvotní zařazení mění, ale tato propustnost je umožněna pohyblivou prostupnou diferenciací skupinou v rámci komplementárních zvýhodňovacích skupin. Pokud jde o tuto současnou zvýhodňovací stupňovou diferenciací, prostupné skupiny, pak je situace u mladistvých obdobná jako u dospělých. Tak například k 16.9. 2005 byl počet mladistvých ve věznici již o něco vyšší - 66 mladistvých. Jejich rozložení podle diferenciací skupin bylo následující:

Prostupné skupiny	1. DS - 8	Základní skupiny	A - 23
	2. DS - 52		B - 6
	3. DS - 6		C - 25
			D - 12

Z výše uvedeného rozložení se ukazuje, že vnitřní diferenciací je obtížně realizovatelná, neboť ve svých kritériích je příliš mechanická a dostatečně nepřihlíží k osobnostní charakteristice jedince, jeho chování i aktuálnímu stavu. Předpokládá to tedy důsledně vycházet z „osobnosti mladistvého“, a podle tohoto klíče provádět rozdělování do skupin. Jak původní psychologicky zaměřený model VD, tak i navrhovaný v podobě „Komplexního modelu VD“ je aplikovatelný nejenom u dospělých odsouzených, ale v současných podmínkách také u mladistvých.

Komplexní model VD umožňuje celkem univerzálně popisovat, třídít a rozdělovat jedince podle psychologických kritérií a vycházet důsledně z individuálního posouzení osobnosti jedince, jeho minulého a současného chování a jednání a dalších projevů, jakož i následující promyšlené vytváření diferenciací skupin jako nezbytného předpokladu pro realizaci návazných programů zacházení.

Vnitřní diferenciací dospělých odsouzených je upravena Vyhláškou MS 378/2004 v § 39 (zák.č.169/1999 Sb.se o ní přímo nezmiňuje) ve všech základních 4 typech věznic a to u všech všech odsouzených j e d n o t n ě,

formou zpravidla 3 přístupných skupin vnitřní diferenciacie koncipovaných shodně jako u mladistvých odsouzených. Snaha po univerzálnosti a srovnatelnosti kritérií vnitřní diferenciacie tak našla výraz v tomto progresivním (stupňovém) modelu, který se postupně vyvinul z dřívějších zkušeností se „zvýhodňovacími skupinami“ dlouhodobě uplatňovanými v minulosti i současnosti u mladistvých rámci vnitřní diferenciacie. Později v souvislosti se zrušením nápravně výchovných skupin také u dospělých odsouzených v rámci vznikajících vnitřních diferenciací v jednotlivých věznicích, až do této její současné podoby.

Závěrem kapitoly lze shrnout. U dospělých odsouzených v současné době chybí psychologicky zdůvodněná koncepce prvotní vnitřní diferenciacie, jež by byla doplněna o přístupný zvýhodňovací systém, s nímž by tvořila logicky skloubený kompaktní celek. Obdobný, jako je tomu u mladistvých odsouzených, a to i při určitých výhradách k jejich základní vnitřní diferenciaci. Samostatný zvýhodňovací systém považovaný v současnosti za samostatnou koncepci vnitřní diferenciacie je třeba považovat za odtržený, izolovaný, neúplný, a tedy ve svých důsledcích nedostačující. Proto je otázkou, nakolik v této podobě může plnit účel zákona o výkonu trestu, když není s to zajistit potřebnou individualizaci výkonu trestu. Vnitřní diferenciacie by měla napomoci k omezení škodlivých účinků zbavení svobody a umožňovat v duchu zákona o výkonu trestu takové postoje a dovednosti, které odsouzeným umožní vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákony. V podmínkách nediferencovanosti a dlouhodobého pobytu ve společnosti výrazněji depravovaných odsouzených si může původně méně narušený odsouzený jedinec pozitivnější postoje udržet jenom stěží a předpoklady pro reintegraci do civilního života mohou být spíše nižší, než byly před nástupem výkonu trestu.

3.5 PROBLEMATIKA VĚZEŇSKÉHO PERSONÁLU V KONTEXTU SYSTÉMOVÝCH ZMĚN VE VĚZEŇSTVÍ

Obecně lze konstatovat, že problematika vězeňského personálu je nejméně stejně složitá jako problematika výkonu trestu odsouzených. Lze bez nadsázky uvést, že úspěšnost reforem vězeňského systému do značné míry závisí především na personálu, a na tom, do jaké míry se s nimi ztotožňuje. Proto jsou velmi důležité podmínky pracovního procesu a motivace zaměstnanců.

Můžeme říci, že *m o t i v a c e* k práci je podstatným činitelem výkonnosti organizace a zároveň zdrojem uspokojení pracovníka. Pracovní spokojenost je nepochybně důležitý faktor z hlediska psychohygieny. V souhlasu s Franklem lze konstatovat, že subjektivní potřeba práce dává smysl lidské existenci (S. Kratochvíl, 1987, s.63-64). Motivace k práci je podmíněna buď ekonomicky, hedonicky či sociálně, ale vždy je determinována vnějším systémem v jehož rámci se sama uskutečňuje. To znamená pracovní organizací, která je sama součástí širších společenských vztahů.

Problémem pracovních *p o d m í n e k* vězeňského personálu se zabýval koncem 70. let Čepelák (1978). První poukázal na silně zátěžové faktory negativně ovlivňující tělesný a duševní stav vychovatelů. Výsledky výzkumu (většina vychovatelů SNV) ukázaly vysokou hladinu neuroticismu v důsledku dlouhodobého přetížení. Zprávu a doporučení adresoval Správě SNV ČSR, avšak zůstala bez odezvy. Jiný výzkum ke zdravotnímu stavu příslušníků s cílem posoudit vliv výkonu služby na něj, provedl odbor Zdravotní služby VS ČR v roce 1993. Bylo zjištěno, že 50 % příslušníků výkonné služby vykazuje změny zdravotního stavu, jasně dokumentující výrazně negativní vliv prostředí a výkonu služby (M. Šlik, 1993), s. 9-10). Bohužel opětovně zůstalo pouze u konstatování, bez vyvození v oblasti psychohygieny práce odpovídajících programů prevence.

Stresující podmínky práce nejsou dány jen důvodem neustálého osobního rizika, ale především každodenním kontaktem s vězni, komunikací s nimi, permanentním stavem napětí a očekávání ohrožení a konfliktních situací. Jen stěží je u pracovníků saturována potřeba smyslu vlastní práce, činnosti, což je negativní z hlediska motivace i duševní hygieny. Samotná práce ve vězeňství je neatraktivní, proto hlavním motivem přijímaných pracovníků jsou existenční, finanční důvody. Nicméně je faktem, že materiální motivace převažuje v současnosti i u uchazečů k Policii ČR, která je po profesní stránce na společenském žebříčku všeobecně řazena

nepoměrně výše. Je pravdou, že v rámci profesního zařazení ve vězeňství lze sice uspokojovat potřebu sociálních interakcí, téměř však nelze prožívat pocit radosti z úspěchu, z dokončenosti díla. Ze zkušenosti však je možno říci, že pokud si jedinec již profesi zvolil, zpravidla má tendenci vykonávat ji dobře. Silně demotivující je nízká prestiž až odpor k tomuto povolání. Tu ještě prohloubilo znevažování a jednostranný pohled některých sdělovacích prostředků, zvláště v tisku, jak bylo možno se přesvědčit hlavně v období po změně společenských poměrů u nás. Pejorativní příděch v médiích je ostatně setrvalým stavem, v nejlepším případě je vězeňství předmětem zájmu v honbě za senzacími v podobě různých detailů ze života vězňených celebrit.

Velmi negativním faktem je nedostatek pracovníků, z valné části podmíněný fenoménem vysoké míry fluktuace v důsledku nedostatečné motivace k další službě nebo pracovní činnosti. Tento jev má dlouhodobý a trvalý charakter a je typický pro tuto složku. Nedostatečný je však i celkový plánovaný počet funkčních míst zaměstnanců VS ČR.

Vězeňský personál byl v uplynulých patnácti letech téměř zcela obměněn. Jen v roce 1990 odešlo v důsledku prověrek způsobilosti k další službě okolo 1.500 příslušníků a určitá část v důsledku lustračního zákona. Z ročenky VS ČR 1995 vyplývá, že podle kritéria délky trvání služebního a pracovního poměru bylo po roce 1990 během období 5 let (1990 - 1995) plných 53,74 % zaměstnanců do 5 let trvání služby nebo pracovního poměru, což znamená, že se obměnil stav zaměstnanců zhruba z poloviny (Ročenka VS ČR 1995, vydaná r. 1996, s. 52). Podle ročenky VS ČR z roku 2003 vyplývá, že podle stejného kritéria je více než 70 % zaměstnanců ve Vězeňské službě v pásmu do 10 let. Pro srovnání, údaj z ročenky Slovenska za stejné období uvádí těchto zaměstnanců (do 10 let) 50 % (O. Horna, 2004, s. 245). Podle informací Institutu vzdělávání VS ČR z roku 2004 si lze míru fluktuace také přiblížit na následujících údajích. Výcvikovým střediskem prošlo za 10 let více než 6.500 uniformovaných pracovníků - příslušníků, přičemž celkový počet tabulkových funkčních míst uniformovaných příslušníků je zhruba 7.500 tabulek. Uvedené číslo znamená, že se za 10 let obměnilo 85 % stavu uniformovaných příslušníků Vězeňské služby. Každý nově přijatý zaměstnanec se stává profesně plnohodnotným až po určité době. Obecně panuje názor, že je to po 4 - 5 letech. Když k tomu ovšem dojde, odchází ze služby. Na jeho místo přichází další nezkušený pracovník (O. Horna, 2004, s. 238). Důvodů vysoké fluktuace je celá řada. Nedostatečné finanční ocenění, neustálé odkládání zákona o státní službě (Slovensko již tento zákon zavedlo), nízká společenská prestiž, pracovní prostředí, ocenění práce uvnitř

systemu. Důvodem pokračujícího odchodu zaměstnanců je nedostatek sociální jistoty, obava ze ztráty náležitostí nárokových ze zákona o služebním poměru, které vznikají už po 10 letech služby, ale někdy nabytých též po celoživotní práci ve vězeňství. Tyto obavy zakládají časté změny ve služebním poměru, některé zásahy v mzdové oblasti, samotný zdlouhavý proces zcivilňování, který se protáhl prakticky do roku 2003, kdy byl v podstatě završen (České vězeňství, č. 3, roč.10, 2002, s. 9). Je také pravdou, že koncepce zcivilňování zkomplikovalo přijímání kvalitních odborníků, vzhledem k nízkému finančnímu ocenění práce v rámci pracovního poměru. Vznikla paradoxní situace, kdy příslušník na funkci strážný (nejnižší funkce ve VS) s požadovaným středním vzděláním, který téměř nepřichází do přímého kontaktu s vězni, má vyšší nástupní plat, než nastupující pracovníci s vysokoškolským vzděláním a praxí v oboru. Tato platová nivelizace představovala jednu z anomálií minulého režimu, kdy vzdělání nebylo nijak zvlášť ceněno, nicméně „rovnostářský“ trend přetrvává. Dlouhodobě přetrvávala asymetrická situace, kdy vedle sebe pracovali např. vychovatel, dosud ve služebním poměru, vedle vychovatele, který nastoupil již do pracovního poměru jako občanský pracovník. Při stejné míře rizika a stejné náplni práce byl druhý hůře placen a neměl nárok na zvýhodnění plynoucí ze služebního poměru. Stav přetrvává dodnes v otázce poskytování rehabilitace pracovníkům, bezprostředně pracujícím s vězni a tedy nejvíce vystaveným zátěžovým situacím a stresogenním podmínkám a z toho vyplývajícího psychosomatického a jiného ohrožení. To se bezprostředně týká zejména civilních zaměstnanců na funkcích - vychovatel, psycholog, pedagog, sociální pracovník, kteří jsou bez nároku na tuto péči. Mimo rozlišení kategorií o nichž byla právě řeč, se zaměstnanci stratifikovali i jinak. Vedle sebe koexistují dva soubory osob; jednak jsou to děsloužící příslušníci nebo zcivilnění občanskí pracovníci s bohatými profesními zkušenostmi, nabytými však v odlišném systému, jednak nově přijatí zaměstnanci bez jakýchkoli zkušeností. Starší příslušníci se museli sami nelehce vyrovnávat s novou situací a zvykat si na jiný styl práce a to za těžkých podmínek. Je otázkou, nakolik mohli nebo mohou, v minulosti i současnosti představovat optimální vzory pro nově přijaté a nakolik byli anebo jsou s to je pozitivně motivovat, když vzhledem k stále se snižujícímu věku přijímaných vzniká ještě rozdíl generační. V podstatě došlo k fenoménu absence střední generace zaměstnanců, jež by adjustovala nově přijaté do systému a předala nashromážděné zkušenosti. Tento jev je analogický s problematikou Policie ČR, kde rovněž byl tento výpadek střední generace citelný. Často velmi nízký věk přijímaných pracovníků není příznivý ani vzhledem k populaci vězňů, jimž nemohou stačit životní zkušenosti.

Nepříznivý je fakt, že přicházející pracovníci musí být zaškolení v nástupních kurzech, aniž by získali předchozí systematictější odborné vzdělání na střední škole zaměřené k profesi - policie střední školy má a připravuje si profesionální dorost. Z hlediska motivace personálu nepřispívá ani vybavenost pracovišť zaměstnanců pracujících v podmínkách psychické zátěže. Pro pracovníky vězeňství je stěží motivující stav neúměrného zdůrazňování práv vězňů na straně jedné a nepřilíš jisté postavení zaměstnance Vězeňské služby na straně druhé. Tuto situaci mnozí zaměstnanci chápou jako nepřiměřenou, častými stížnostmi vězňů, ostatně v naprosté většině vyhodnocených jako neoprávněné, jsou unaveni a znechuceni. Je tomu mimo jiné i proto, že zmíněné nejisté postavení je dáno faktem, že za své jednání spočívající v útoku na pracovníka nenásleduje pro vězně citelný postih.

Daný stav a celkové sociální klima ve vězeňství je některými zaměstnanci vnímáno jako nedůvěra, strach z nedostatku zastání a garance a tento základní pocit přetrvává. Vede často k ztrátě iniciativy, postupné demotivaci a z hlediska duševní hygieny k fenoménu „emoční únavy“ (L. Míček, 1982, s. 167). Uvedené okolnosti jsou jednou z mnoha příčin znechucenosti a skepse personálu a permanentní s tím související vysoké fluktuace.

Pro VS je přetrvávající konstantou charakteristické a příznačné tradiční nechápání nebo snižování významu skutečné p e r s o n á l n í práce. Personální oddělení jsou reprezentována nevelkými personálně mzdovými a evidenčními pracovišti, vesměs nepřekračujícími úroveň osobního oddělení v kterémkoli jiném provozním subjektu. Skutečná personální práce není v těchto složkách obvyklá a konec konců ani vyžadovaná. Za podmínek nekončícího procesu plošného obměňování veškerého vězeňského personálu, permanentních systémových, koncepčních, organizačních změn, vedle zvyšující se administrativní náročnosti na všech úsecích pracovní činnosti, ostatně ani mnoho prostoru pro personální práci nezbyvá. To vše se zpětně negativně projevuje v nedostatečné úrovni personální práce, a následně po linii v oblastech metodické, řídicí a sociální práce ve vztahu k personálu na všech stupních a úrovních řízení.

Po patnácti letech od zahájení transformace českého vězeňství i nadále přetrvává tradiční direktivní styl řízení převzatý z minulosti, kdy vězeňství stálo plně na vojenských principech a služební subordinaci. Extrémní formy tohoto stylu řízení (lze-li to tak nazvat) rozkazováním, rozkřikováním dokonce i v podmínkách tohoto již v podstatě zcivilněného, nikoli však dosud plně zcivilizovaného korpusu, není ani v současnosti žádnou výjimkou. Bývá tomu někdy vůči vězňům, kde je však zábranou obava ze stížností, více však vůči zaměstnancům, kde riziko stížnosti z

existenčních obav není tak velké. Voluntaristické obsazování funkčních míst bez nezbytného ohledu na osobnostní a odborné zřetele a předpoklady pro řízení a vedení lidí, tj. vedoucí schopnosti, schopnosti organizace, plánování a zajišťování součinnosti a kontroly, interpersonální dovednosti, komunikační schopnosti, morálně volní vlastnosti jsou hlavní slabiny této složky. Právě nedostatky na úseku personalistiky svou podstatou zakládají v konečných důsledcích některé výše uvedené chronické interpersonální obtíže. Tyto nezbytné předpoklady pro výkon řídicích funkcí nejsou systematicky zkoumány a zjišťovány, natož ověřovány.

Inspirativní v tomto ohledu je odlišná personální praxe Správy Svě Policie ČR, kde vyšší články řízení se doplňují formou assessmentu a střední články (vedoucí oddělení a zástupci) formou nabídkových řízení s přesně definovanými pravidly. V zájmu objektivity a rovných šancí se obsazování těchto funkcí děje standardizovaným způsobem. Jednak na základě komisionálního posouzení aspirantů na funkci „metodou strukturovaného rozhovoru“, (Kadlec, J., MV ČR) realizovanou proškolenými odborníky z řad policejních funkcionářů za účasti a garance psychologa, jednak odpovídajícím psychologickým vyšetřením v rámci personálních rezerv. Tato praxe vedla ke zprůhlednění obsazování funkčních míst a ke zkvalitnění jejich obsazování.

Ve světle zkušeností z policejní praxe stojí za pozornost způsob dvoukolejného personálního řízení, kdy vedoucí personálních pracovišť ORP podléhají mimo svého okresního ředitele personálnímu řediteli nadřízené správy krajského ředitelství. Personálně psychologická pracoviště jsou v policii organizována rovněž na úrovni kraje. Tím je zajištěn propracovanější systém výběru, obsazování funkcí a kontrolní činnosti ve vztahu k personálu. Také ve vězeňství by se personální práce v jednotlivých věznicích snad mohla stát nezávislejší, kvalitnější, transparentnější, pokud by vedoucí personálních oddělení jednotlivých věznic souběžně přímo podléhali řediteli personálního odboru generálního ředitelství.

System personální práce by měl být celkově výrazněji posílen a zprofesionalizován adekvátně své důležitosti a významu. Z hlediska zvýšení odborné kvality personální práce se v porovnání se současnou praxí jeví jako vhodnější vytvořit rovněž nevelkou sítí specializovaných personálně psychologických pracovišť na existujícím stávajícím regionálním principu. Psychologická pracoviště by se pak v plné míře mohla soustředit na problematiku personálního managementu, především realizaci psychologických vyšetření v rámci výběru uchazečů, podílet se na vytváření personálních rezerv a zajišťování regulérnosti výběrových řízení, otázkami přezkumu osobnostní způsobilosti, popřípadě realizaci sociopsychologických průzkumů

problémových oddělení ve věznicích příslušného regionu. Také výběrová řízení na pozice vedoucích oddělení a zástupců by mohla probíhat formou nabídkových řízení na základě rovných šancí před nezávislými nestrannými komisemi složenými z pracovníků několika věznic, vyškolenými v metodě strukturovaného rozhovoru, v zájmu zajištění objektivitu a rovných šancí při obsazování pozic nejschopnějšími kandidáty. Na každou pozici by měla být zpracována funkční analýza práce (J. Kadlec, 1992). Na jejím základě zpracované okruhy a z nich odvozené otázky ve strukturovaných rozhovorech při výběrových řízeních by měly být podkladem pro vyhodnocení a stanovení pořadí nejlepe hodnocených kandidátů na příslušnou funkci. Takováto organizace personální práce by rovněž lépe odpovídala budoucí uvažované propustnosti jednotlivých služebních poměrů mezi různými resorty. Naproti tomu psychologové ve věznicích by se mohli soustředit na práci s odsouzenými a zabývat se systematicky forenzní psychologií v podmínkách penitenciární praxe a psychologickým poradenstvím u zaměstnanců. Vnesení pozitivních zkušeností z blízkého resortu může nesporně přispět k inovaci a příznivě ovlivnit chod organizace.

Personální práce je tradiční slabinou vězeňského systému a pokud v této oblasti nedojde k zásadnějším změnám, jenom stěží se kdy docílí potřebné demokratizace poměrů, odbourání neproniknutelnosti i nadále zakonzervovaného vězeňského systému. Zkvalitnění personální práce je přímo podmínkou jeho kvalitnějšího fungování, vývoje a stabilizace. Humanizaci vězeňského systému zde tedy chápeme komplexněji, jelikož si naléhavě uvědomujeme skutečnost, že právě vězeňský personál, který je jeho nedílnou součástí, je rozhodujícím činitelem výsledné podoby reformních snah v konkrétních podmínkách penitenciární praxe. Změna přístupu k personálu byla velmi potřebná hned v prvním období zahájení reformy, zvláště po dokončení plošných prověrek způsobilosti pro další výkon služby, namísto proklamování jeho „převýchovy“. Právě přehodnocení přístupu k zaměstnancům ve smyslu „human relations“ mohlo nejspíše ovlivnit jeho postoje k humanizaci vězeňství v praxi, což se příliš nezdařilo. V důsledku toho jsme dnes svědky nejméně stejného exodu již nově přijatých, jako před nimi zaměstnanců původních.

V této souvislosti je třeba znovu zdůraznit velmi důležitou negativní okolnost, že totiž personálně psychologická práce je všeobecně ve vězeňství i v rámci věznic samotných trvale podceněna. Psychologové nejsou ve vztahu k personálu ve věznicích oslovováni (vyjma psychologického vyšetření uchazečů daného zákonem) a ve srovnání s resortem vnitra je jejich postavení v tomto směru

bezvýznamné. Jejich služby nejsou vyžadovány (mimo povinné lektorské činnosti v rámci odborně zdokonalovacího školení) a psychologická doporučení stran rozmísťování personálu, v podmínkách věznic zejména dozorců a vychovatelů, nejsou požadována ani připouštěna. O těchto změnách se psychologové dozvídají náhodou a dodatečně. Nic na tom nemění skutečnost, že poměrně velká část konfliktních situací s vězni bývá nezdídko zapříčiněna postupem samotných zaměstnanců. Proto otázka rozmísťování pracovníků v přímém výkonu služby s odsouzenými by měla být s psychology konzultována. Také tato okolnost je na překážku racionálnímu řízení a vedení lidí a vytváření týmů. Za zmínku stojí, že na Slovensku se naopak modelem převzatým z resortu vnitra inspirovali a podle informace z konference o vězeňství (Kroměříž 2004) jsou psychologická pracoviště organizačně koncipována na obdobné bázi, alespoň pokud se personálně psychologické problematiky týče, analogicky s policejními pracovišti. Střední články řízení jsou rovněž slabinou systému řízení a organizace ve vězeňství. Nedostatečná průprava a kvalifikace v oblasti řízení, jakož i nízká úroveň kontroly, přestávající na vnější kontrole plnění stanovených úkolů a povinností, analogicky s vězni, nevalná profesionální úroveň zvláště na středních člancích řízení je vedle jiných okolností rovněž jednou z podstatných příčin vysoké fluktuace. Kontrolní činnost, která je založena především na vnější kontrole nemůže dostatečně plnit svůj účel, stejně jako jej nemůže (ani nemá) plnit systém zprostředkovaných informací z druhé ruky od spolupracovníků. Účinná může být pouze taková kontrolní činnost, která je založena na neformálním přístupu k zaměstnancům na bázi vytváření týmové spolupráce, místo atmosféry rivality a nezdravého soupeření, a jediné jako taková může přinést očekávaný pozitivní efekt. V praxi existují různé způsoby kontrolních mechanismů, například v nedávné době se řadu let uplatňoval v jedné z městských policií kvantitativní způsob bodování výkonů městských strážníků (čárkovací výkaznický systém) ale ukázalo se, že z hlediska motivace byl efekt sporný a celkově v podstatě nevedl k výrazně vyšší efektivitě práce. Obdobné přístupy jsou ale zaváděny i v Policii ČR a VS ČR, i když na poněkud odlišné bázi, ale přesto nejsou dostatečnou motivací, protože ani zde nejsou zbaveny subjektivních přístupů. Zájem o pracovníka redukován na plnění úkolů, a nezájem o problémy lidí je nejčastějším znakem nesprávně pojatého řízení a vedení lidí. Nejúčinnější kontrola se děje tehdy, je-li pracovník pro svou práci ziskán, protože v takovém případě je založena na sebekontrolo plynoucí z pocitů vlastní zodpovědnosti a kompetence, jakož i pocitů odpovědnosti a sounáležitosti s nejbližším i širším týmem spolupracovníků a celé organizace. V podmínkách výběru uchazečů na funkční místa zaměstnanců určených

k přímé práci s vězni je v první řadě zapotřebí dovednost zaměstnance kvalifikovaně vybrat, a v tom záleží odpovědnost práce personalisty a psychologa. V podmínkách neustálého nedostatku pracovníků se však setkáváme s pouhým „nábořem“ namísto „výběrem“, kde hledisko kvantity převažuje nad hlediskem kvality. Pokud je však již uchazeč přijat, má být, jak již bylo zdůrazněno, pro svou práci získán, což ovšem znamená mít a projevovat o jeho názory a práci zájem. Předpokládá to však nutnost s pracovníkem od počátku individuálně a systematicky pracovat a také mu věřit. Práce s podřízenými je především v kompetenci vedoucích pracovníků na střední úrovni řízení. Současný trend projevované nedůvěry vůči vlastním zaměstnancům či dokonce boj s podřízenými, jsou politováníhodná selhání na úrovni řízení. Stav zamlčování nebo neposkytování informací před zaměstnanci, kdy nejsou dostatečně seznamováni s událostmi uvnitř vězeňské služby a dokonce ani uvnitř vlastního pracoviště, nejsou jistě tou pravou cestou. Schopnost a dovednost motivovat zaměstnance pro svoji práci patří k stěžejním a neoddiskutovatelným osobnostním vlastnostem řídicího pracovníka, a pokud z tohoto pohledu nejsou vybaveni, nemají tyto funkce zastávat. Nedostatečná týmová práce, přehlížení a podceňování jejího významu, vedle důrazu kladeného na subordinaci, poslušnost vede rovněž k ignorování podnětů a také oprávněných požadavků či připomínek z řad personálu, což mívá za následek problémy hned v několika směrech.

Jedním z nich v takto autoritativně řízených organizacích je fenomén uměle navozené „apatie zaměstnanců“ (J.Keller, 2001, s. 44). V důsledku jejich nadbytečné manipulace a zacházení jako s objektem řízení, vedení, přehnaně zvýšené kontrolní činnosti, a nevhodným formám vytýkání skutečných i domělých nedostatků, nezřídka před odsouzenými anebo i jinými pracovníky, hraničící někdy s mobbingem, resp. bossingem (H. J.Kratz, 2005, s.16). Zaměstnanci se tak sami ocitají v nezáviděníhodné situaci, kdy jsou pod trvalým dvojím tlakem - jednak vlastních nadřízených, jednak odsouzených, které mají ovlivňovat, vést, řídit, kontrolovat, a jímž mají být pozitivním modelem chování a jednání. Nemožnost „profesionální identifikace“ za uvedených okolností je zřejmá a je také nikoli ojedinělou příčinou postupné rezignace, a posléze i odchodu tvořivějších jedinců. Důsledkem nezájmu o potřeby lidí, a s tím spjaté nízké motivovanosti personálu je nedostatečná komunikace a nedostatečná zpětná vazba vedoucí k hrubým pracovním chybám i přehmatům. V těchto souvislostech nezbyvá, než plně souhlasit s Marešovou, že: „Jedině funkční systém, nezávislý na libovůli jedinců, zaštitěný předpisy, které podporují existenci hierarchie řízení, která upřednostňuje kvalitní profesionální výkon, jehož základní znaky jsou všeobecně známé a kontrolovatelné a zpětně

prokazatelné, je tou nejlepší prevencí proti služebním pochybením a individuálním selháním policistů a proti latentní kriminalitě obecně“ (Marešová, 2001, s. 87). Pochybení na úrovni řídicí práce vedou k rostoucímu a stále častějšímu výskytu selhání lidského faktoru vůbec. Všechny výše uvedené okolnosti a nedostatky zakládají nepříznivé sociální klima na pracovištích, čímž napomáhají ve svém souhrnu k ohrožení nezbytné profesionální kolegiality, soudržnosti a zdravého jádra organizace. Zároveň tak nepřímo zakládají podmínky pro podhoubí takových jevů, jako jsou lhostejnost k porušování norem, jež v důsledcích mohou vést posléze i k různým formám a projevům skryté i odhalené kriminality samotných zaměstnanců a tím i ohrožení spoluzaměstnanců, potažmo ohrožení vnitřní bezpečnosti věznic. Zdá se, že proklamovaná humanizace vězeňství široce uplatněná u vězňů na vězeňský personál teprve čeká.

Podstatnou složkou personální práce je přijímací řízení, přičemž lze ve zkratce konstatovat, že kritéria pro přijetí splňuje zhruba každý čtvrtý až pátý uchazeč. V následující tabulce je dokumentován stav fluktuace personálu ve věznicí Bělušice. Tyto údaje mohou v detailu posloužit k pochopení a názorné ilustraci stavu, který nově vznikl po roce 1990, od něhož se odvíjí další vývoj českého vězeňství jako celku.

Tabulka č. 22 Fluktuace zaměstnanců v období let 1990 - 1994

	1990	1991	1992	1993	1994	Celkem
odešlo	53	20	19	40	4	136
přišlo	1	29	27	36	8	101

Příslušníci končící služební poměr v roce 1990 většinou odešli pro nezpůsobilost na základě prověrek. Data za rok 1994 vyjadřují stav k 1.4. 1994. Z celkového počtu odcházejících jen nepatrný počet odešel ve zkušební době. Znamená to tedy fluktuaci délesloužících příslušníků.

Personální situaci v tomto období ve Věznicí Bělušice ukazuje následující tabulka vyjadřující skladbu zaměstnanců podle počtu odsloužených let a podle doby nástupu služby. Zobrazuje celkové složení zaměstnanců a složení řídicích pracovníků. Kromě toho i skladbu na oddělení výkonu trestu, tj. pracovníků, kteří vykonávají přímou výchovnou práci s odsouzenými.

Tabulka č. 23 Přehled personálu podle doby nástupu služby a počtu odsloužených let

Období nástupu služby (odsloužené roky)	Personál věznice celkem		Vedoucí pracovníci věznice		Oddělení výkonu trestu		Vedoucí pracovníci oddělení VT	
	stav	%	stav	%	stav	%	stav	%
1961 - 1970 (nad 24 let)	7	3,6	1	7,1	1	1,9	-	-
1971 - 1980 (nad 14 let)	52	27,2	5	35,7	10	18,9	-	-
1981 - 1990 (nad 4 roky)	42	21,8	2	14,3	15	28,3	1	50
1991 - 1994 (do 3 let)	91	47,7	6	42,6	27	50,9	1	50
Skutečný stav celkem	192	100	14	100	53	100	2	100
Plánovaný stav celkem	231		14		58		2	

Z tabulky je zřejmé, že personál byl bezmála z poloviny obměněn a téměř polovinu řídicích pracovníků tvořili nově přijatí. Vedoucí pracovníci (vedení sestávající z ředitele, zástupce, správce) a další (odborní radové) tj. vedoucí jednotlivých oddělení a referátů tvořili 6 % stavu zaměstnanců. Aktuálně se nedostávalo ve sledovaném období téměř 17 % zaměstnanců, z toho na oddělení výkonu trestu 8,6 % zaměstnanců. Následující tabulka ukazuje složení zaměstnanců podle pohlaví a to celkově ve věznici a zvlášť na OVT.

Tabulka č. 24 Skladba personálu podle pohlaví

	Věznice celkem		Oddělení výkonu trestu	
	stav	%	stav	%
Muži	160	83,3	47	88,7
Ženy	32	16,7	6	11,3

Na oddělení výkonu trestu v přímé práci s vězni pracovalo 6 žen - pedagog, psycholog, sociální pracovníce, vychovatelka. Mimoto byla na oddělení výkonu trestu 1 administrativní referentka. Původní záměr zvýšit počet vychovatelek byl z bezpečnostních důvodů opuštěn. Ostatní ženy ve věznici byly zařazeny v administrativě nebo jako zdravotní personál. Další tabulka zobrazuje strukturu oddělení výkonu trestu.

Tabuľka č. 25 Struktúra oddelení výkonu trestu

	Plán	Skutečnosť
Odborný rada - vedúci oddelení	1	1
Rada - zástupce vedúciho oddelení	1	1
Psycholog	2	1
Pedagog	2	2
Sociálny pracovník	3	3
Vychovateľ	18	13
Dozorci I. a II. triedy	30	31
Administratívny referent	1	1
Celkom	58	53

Pracovníci oddelení výkonu trestu predstavujú základnú výkonný personál, ktorý bezprostredne pracuje s odsouzenými. Byl tvorený pouhými 25,1 % celkového stavu zamestnanců, což bylo velmi málo. Ostatní zamestnanci zabezpečovali predovšetím ostrahu a eskortní činnost, hospodárské a ekonomické úseky ap. Vekový průměr na oddelení výkonu trestu byl 32 let, celkový u všech zamestnanců 35 let. Většina pracovníků splňovala požadovanou kvalifikaci nebo ci vzdělání doplňovala studiem na středních a vysokých školách.

Z hlediska výkonu trestu odsouzených a vnitřní diferenciacie nebylo možno považovat strukturu oddelení výkonu trestu za optimální. Naopak za optimální byl považován stav týmovej práce výchovných pracovníků ve stálých stabilních tímoch. Tyto tímy bylo třeba postupně vytvářet, avšak předpokládalo to přehodnotit a změnit stávající nevyhovující strukturu systemizace oddelení výkonu trestu. Optimalizovaná struktura oddelení předpokládala změnu systemizace a doplnění stavu na 6 pedagogů, pričemž 4 pedagogové by měli mít vysokoškolské špeciálne pedagogické vzdělání, (po jednom v každej diferenciacnej skupine mimo skupiny intelektově v normě - prosociálnych), a 1 pedagog by měl mít vysokoškolské vzdělání se zaměřením na jednooborovou pedagogiku pro koncepční pedagogickú činnosť. Špeciálny pedagog by měl řídit práci jednotlivých výchovných tímov složených z vychovateľů, sociálnych pracovníků a dozorců po metodické stránce a sám by měl aktivně pracovat s odsouzenými. Počet sociálnych pracovníků byl rovněž sledován jako nepostačující a aby bylo možno zajistit systém komplexního výchovného zacházení s vězňi z hlediska přijaté koncepce vnitřní diferenciacie, bylo žádoucí zvýšit jejich počet na 8 pracovníků (1 v každom výchovném tímu, tzn. 5 v tímoch, 2 na nástupním oddelení, 1 na předpropouštěcím oddelení, které bylo předpokládáno v budoucnu zřídit). Stejně tak bylo považováno zvýšit počet psychologů o 1 psychologa, který by trvale působil v tímu na oddelení

maladaptovaných vězňů ve 3. diferenční skupině. Bylo tedy zapotřebí navýšit stavy zaměstnanců o 10 dalších odborných pracovníků. Stávající systemizace byla z tohoto pohledu považována za provizorní a perspektivně neudržitelnou. Na tomto podkladě se odvíjely personální požadavky na změny systemizace a požadavky věznice do systemizační komise GR VS ČR.

S časovým odstupem více než 10 let je možno na příkladu jiné věznice, a to Věznice Všechny srovnatelně velké co do počtu odsouzených i co do tabulkového počtu personálu, byť jiného typu věznice (Věznice Všechny - typ s dozorem, s dohledem, mladiství; a Věznice Běloušice - typ s ostrahou) a jinou metodikou vnitřní diferenciace a následných programů, lze na příkladu personálního složení oddělení výkonu trestu, dokumentovat aktuální stav. Vedoucí a jeden zástupce který řídí dozorce, 1 referentka, psychologové tabulkově 3, skutečnost 2, pedagogové tabulkově 6, skutečný stav 6, sociální pracovníci tabulkově 3, skutečný stav 3 (z toho 1 u mladistvých), vychovatelé tabulkově 27, ale od ledna 2006 v důsledku organizačních změn byla 3 místa zrušena, na současných 24 z toho jsou 4 vychovatelé terapeuti (tato funkce byla zřízena později). Kladně lze hodnotit navýšený počet pedagogů, který odpovídá koncepci navržené a schválené před deseti lety. Pokud jde o vychovatele, je jejich celkový počet nedostatečný, stejně jako tomu bylo dříve ve srovnávané věznici. Pokud se jedná o dozorce, existuje v současné době citelný podstav umožňující pouze elementární zajištění chodu ústavu, nicméně organizační problémy byly i za okolností naplněného stavu dozorců. Specialisté jsou nuceni veškeré režimové činnosti s odsouzenými vykonávat sami, to znamená vyhledat je na ubytovně a skupiny či jednotlivce předvádět k aktivitám či psychoterapeutickým pohovorům a dokonce i ke krizovým intervencím nebo psychologickým vyšetřením a po skončení je odvádět zpět na ubytovnu. Zdržování se a časové prodlevy nepřislusnými a nepodstatnými činnostmi jsou značné a vyčerpávající, stejně jako jsou zbytečné. Nesmyslná organizace práce a organizační nemohoucnost v podmínkách práce s odsouzenými o počtu více než pěti set osob je evidentní a souvisí s nedostatky v oblasti řízení. Tento čas jinde chybí pro potřebnou specializovanou odbornou činnost. U mladistvých je stav vychovatelů pouze 4 vychovatelé, z toho 1 na funkci vychovatel terapeut, což je nedostatečné. Problém je i v tom, že se vychovatelé poměrně často u mladistvých mění, takže podmínka stálých stabilních výchovných týmů, která je u věkové kategorie mladistvých mimořádně důležitá není plněna. Celkově lze konstatovat, že problémy konstatované před deseti lety trvají i nadále a výrazný posun k zásadnějším pozitivním změnám v personální oblasti v podstatě nenastal.

3.6 KAZUISTIKY

Všech 7 předložených kazuistik pochází z posledního vzorku mladistvých z roku 2005. Byly vypracovány na podkladě vlastních vstupních psychologických vyšetření a zpracovaných psychologických charakteristik a jedná se o část klientely problémových mladistvých, vyžadující buď občasnou intervenci nebo dlouhodobou individuální podporu v rámci individuálního psychologického poradenství.

Na příkladu anamnéz a výsledků vstupních vyšetření u těchto mladistvých je kromě průběhu resocializace zároveň patrný postup a úskalí při zařazování nebo přefazování do jednotlivých diferenciacních skupin podle stávající platné vnitřní diferenciacce u mladistvých odsouzených do základních (A,B,C,D) a prostupných (1. až 3.) diferenciacních skupin.

K a z u i s t i k a 1

David Ch., 17 let, odsouzen k výkonu trestního opatření odnětí svobody v délce 2 let do věznice pro mladistvé pro spáchaná provinění podle §§ 234/1, 247/1a,b tr.zákona. Stíhán vazebně, výkon vazby v období 2.12.2004-15.6. 2005 pak následně přemístěn k výkonu trestního opatření odnětí svobody. Aktuální delikt spočíval v sérii šesti přepadení obsluhy heren a barů, kdy ozbrojen nožem a pod pohrůžkou násilí uzamkl obsluhu na WC, kradl hotovost a mobilní telefony. Trestné činnosti se dopouštěl vždy se společníkem. Prvotrestaný, tedy dosud soudně netrestán; prvovězněný.

Proband vychováván rodiči, po rozpadu rozpadu rodiny byl ve věku 6 let svěřen do výchovy matce, která se po druhé vdala a pak zase rozvedla. Má 2 bratry, (2, 12 let). Výchova byla disproportivní, rozmazlující, s nevlastcem nevycházel, dvakrát se poprali, avšak vztah již upraven. Po dokončení povinné školní docházky (ukončil osmou třídou) se učil oboru zedník, nedokončeno, po půl roce skončil pro nezájem, záškoláctví a problémy s chováním. Od 12 let nařízena ústavní výchova, odtud časté útky, „stále na útěku“ (i devět měsíců), zdržoval se doma. Dle sdělení četné zkušenosti s psychotropními látkami, od 15 let pervitin, marihuana denně, taktéž gambling. Alkohol nepije vůbec, „můj otec je alkoholik, moje matka je žena, kterou mám moc rád“. Je kuřák, vykouří 15 cigaret denně. V minulosti psychiatricky vyšetřen pro poruchy chování, neléčen, bez suicidálních tendencí. Zájmy zaměřeny jednak na sport - fotbal, florbal, nohejbal, jednak na „fety a automaty“. Je svobodný,

bezdětný, naposledy žil u matky se svou přítelkyní, na níž je citově vázán. Zevně vyšší, atletický, fyzicky zdatný. Kontakt navazuje snadno, komunikativní, hovorný, sdílný. Motorika celkově zvýšená, psychomotorický neklid, občasné tiky v obličejí při rozrušení, mimika živá, expresivní. Chování během vyšetření se známkami tenze, neklidný, ležerní, srdečný, spontánní až familiární. Jeví odpor k testovým vyšetřením všeho druhu a sděluje, že nemá dobré zkušenosti s psychologem. Je svéhlavý, nesoustavný, pohodlný, zdráhavý, také snadno unavitelný, nevydrží soustavnější činnost. Když se mu však věci vysvětlí, pak je spolupracující a přístupný argumentu, „pro vás to tedy udělám“. Psychologické vstupní vyšetření a doporučení jsou následující.

Testovým vyšetřením schopností zjištěna intelektová kapacita ve složce nonverbální v pásmu mírného podprůměru.

Osobnostně se jeví jako výrazně extrovertně zaměřen. Typologicky sangvinické rysy, tedy aktivní, družný, spontánní, nenucený, živě reaguje a je vznětlivý a impulsivní. Je emocionálně stabilní, celkové emoční ladění je v zásadě optimistické. Vůči autoritám vcelku respektující, avšak vyžaduje pozornost a vedení, rád se předvede před ostatními. V kolektivu se může zvýšeně prosazovat, nelze vyloučit ani agresivní projevy. Jeví se jako egocentrický, sebeprosazující, ukvapený, málo zvažuje důsledky. Výrazně psychopatologické fenomény nezjištěny. Celkově se však projevuje výchovná zanedbanost jakož i ústavní zácvek a citová deprivace.

Přístup doporučeno volit individuální, nelze vyloučit adaptační obtíže, bude vyžadovat pozornost, vedení, racionální argumentaci. Vhodné by bylo jeho začlenění do aktivit, např. sportovních, profesní vzdělávání je potřebné.

V průběhu pobytu ve věznici byl zařazen do výchovného kolektivu v rámci diferenciační skupiny C/2 (kam se zařazují mladiství odsouzení s poruchami chování včetně poruch chování způsobených užíváním návykových látek, kteří vyžadují specializovaný výkon trestního opatření). Od září 2005 byl zařazen do učiliště na obor malíř, zakrátko přeřazen na obor zahradník, a na konci měsíce vyřazen na vlastní žádost. Právým důvodem bylo fyzické násilí ze strany silnějších jedinců ve škole. Mladistvý vyžadoval občasnou psychologickou intervenci a podporu. Pro zhoršený psychický stav v důsledku obtíží v kolektivu, kdy se stal obětí šikan a fyzického násilí, byl přemístěn do jiného kolektivu do diferenciační skupiny A/2 (mladiství odsouzení se základní charakteristikou v normálu, u nichž poruchy chování vyplývají z nevhodného sociálního prostředí, emocionální a sociální nevyzrálosti, popřípadě špatného zacházení). Stav se upravil, mladistvý se zapojil do běžné činnosti na ubytovně a výchovnými pracovníky je kladně hodnocen.

Celkově lze uzavřít, že v tomto případě poruchy chování a utváření osobnosti mladistvého nepříznivě ovlivnilo rozhárané rodinné prostředí, poznamenané zvláště alkoholismem otce. Mladistvý sice manifestně alkohol odmítá, avšak zdá se, že abúzem drog nahradil mimoděk negativní vzor prezentovaný v rodině alkoholismem otce. Tato okolnost dobře koresponduje se zjištěními, že utváření zájmů a hodnot ovlivňuje v období dospívání u synů hlavně otec, přičemž se tyto preference zájmů liší pouze co do „specializace“ v rámci celkové, v podstatě shodné či obdobné oblasti zájmů a hodnot. Zde ovšem v negativním slova smyslu. Obdobně lze pohlížet na fakt fyzických střetů s nevlastním otcem, kde agresivní chování v rodině jakoby předznamenávalo násilný ráz trestných činů mladistvého se zbraní v ruce. Nicméně zůstává faktem, že v podmínkách výkonu trestního opatření se sám agresivně neprojevuje, naopak je objektem násilí ze strany druhých a to i přes vysokou míru společenské nebezpečnosti jím spáchaných deliktů.

Uvedený případ ukazuje na některá úskalí stávající vnitřní diferenciaci a potřebu jejího zpřesnění, a sice podle důsledně psychologických kritérií, více vycházejících z aktuálního stavu osobnosti pachatele. To by pak umožnilo odsouzené lépe třídít a zlepšit podmínky pro efektivnější uskutečňování programů zacházení, mimo jiné i většího zajištění bezpečnosti jedinců.

K a z u i s t i k a 2

Ladislav Ž., 15 let, odsouzen k výkonu trestního opatření odnětí svobody v délce 15 měsíců do věznice pro mladistvé pro spáchaná provinění podle § 234/1 tr.zákona. Byl stíhán vazebně, vazba trvala od 21. 10. 2004 do 5.5. 2005, zhruba půl roku. Je prvotrestaný, aktuální delikt spočíval v řadě loupežných přepadení s jinými i sám, pod pohrůžkou zabitím. Trestnou činnost měl za zábavu „já ty lidi zbil, náhodně, kdo se mi nelíbil nebo jen tak, z nudy, přepadení bylo přes 40, jen 5 mi dokázali“.

Proband je bez sourozenců, byl vychováván matkou, otec od rodiny odešel. Ve dvou letech umístěn do kojeneckého ústavu, matce odebrán pro její drogovou závislost a opakovaný výkon trestu, jakož i psychiatrickou léčbu, vše v souvislosti s drogami. Následně svěřen do výchovy babičce (matka jeho otce). Mladistvý absolvoval 2 ročníky ZŠ, poté byl přeřazen do ZVLŠ, kterou nedokončil, chybí mu půl roku v 8. třídě. Výukové obtíže neměl, učení mu šlo dobře. V 9 letech umístěn do DVÚ, během ústavní výchovy útěky, naposledy žil u straší přítelkyně, kde byl zadržen. Od 13 let asi dva roky pobýval v Ženevě, kam jej odvezl jeho strýc, sám si

údajně přivydělával jako diskžokej. S otcem se stýkal sporadicky (prý je Arab), žije v Praze, kde má hernu, kontakt s ním udržuje. Všichni rodinní příslušníci byli ve VTOS, matka 3x, otec 1x, babička 1x výkon vazby pro krádeže, dědeček je ve výkonu trestu pro podvody. Dle sdělení zkušenosti s psychotropními látkami od 8 let věku, marihuana, pervitin, také hašiš, extáze, heroin. Alkohol nepožíval nebo jen málo. V minulosti psychické obtíže pro výbušnost, agresivitu, problémy s autoritami, psychiatricky neléčen, v jednom případě sebepoškození pořezáním na předloktí kvůli dívce a ze stejného důvodu suicidální pokus skokem z mostu. Zájmy zaměřeny na tanec, hudbu, diskotéky, sex, malování, sport. Kontakt udržuje s přítelkyní, s matkou odmítá jakýkoli kontakt, nestarala se o něj, s babičkou rovněž, nemají se rádi a chce být samostatný. Zevně vyššího vzrůstu, štíhlý, fyzicky zdatný, tetováz prstů. Kontakt navazuje snadno, komunikativní, sdílný, Motorika živější, chování klidné, zdvořilé, spolupracující, hovorný, zběhlý, ústavní zácvik. V současnosti medikován léky na zklidnění a hypnotiky. Po výkonu trestu nařízena ústavní výchova.

Testovým vyšetřením schopností zjištěna intelektová kapacita ve složce nonverbální v pásmu slabšího průměru.

Osobnostně je extrovertně zaměřen. Typologicky cholericke rysy, tedy aktivní, netrpělivý, impulsivní, sebesposazující. Zjištěna emocionální labilita, celkové emoční ladění je snížené. Vůči autoritám respektující, v kolektivu se bude umět prosadit. Zjištěna výraznější psychopatologická symptomatika, neurotické příznaky ve směru k anxietě, fobiím, obsesím, somatoizaci, hysteroidním reakcím, nelze vyloučit příležitostné depresivní rozlady. Výrazně se projevuje sklon k agresii, fyzické i verbální, taktéž hostilita, tedy resentment a podezíravost, jakož i negativismus. Celkově se jedná o jedince výrazně ovlivněného absencí základního zázemí, předčasně vyspělého, tíhnoucího k samostatnosti a nechuti, respektive obav na kohokoliv se citově vázat. Je cílevědomý, hlavní cíl aktuálně spatřuje ve zvládnutí učebního oboru, který by dokončil následně v rámci ústavní výchovy, i když plánuje návrat do Švýcarska za strýcem i se svou družkou. Přístup byl doporučen individuální, dokončení povinné školní docházky je nezbytné, následné zařazení do učebního oboru by bylo potřebné. Rovněž sociální práce bude zapotřebí, včetně koordinátora sociální péče. Při obtížích dle potřeby umožnit kontakt s psychologem eventuálně psychiatrem.

Během výkonu trestního opatření byl mladistvý zařazen do výchovného kolektivu v rámci diferenciační skupiny C/2, kam se zařazují odsouzení s poruchami chování včetně poruch chování způsobených užíváním návykových látek, kteří vyžadují specializovaný výkon trestního opatření. Po doplnění povinného školní

vzdělání byl zařazen do učiliště na obor stavební výroba, nyní vyřazen na vlastní žádost. Nastaly výchovné obtíže, byl několikrát kázeňsky řešen, z toho 2x pro agresivní jednání vůči spoluvězni. Pro agresivní projevy byl ubytován odděleně od ostatních odsouzených, byla mu změněna diferenční skupina na C/3, což je nejhorší (3) prostupná skupina. V kolektivu si s nikým nerozumí, mladistvými opovrhuje, neboť „jsou pod úrovní, nemám s kým promluvit“. Písemný kontakt udržuje sporadicky s otcem, přítelkyní, o návštěvy nestojí „nezvládl bych to a pak bych dělal problémy“. Vyžadoval občasnou psychologickou intervenci. Projevuje se jako egocentrický, prchlivý, výbušný, agresivní, nesebekritický, explozivních reakcí, krajně nerad se podřizuje autoritám. Je oslaben systém zábran a autoregulace, chybí pocity viny, na svou trestnou činnost a způsob provedení je pyšný, vůči obětem výsměšný a svých činů nelituje.

Základním problémem mladistvého je v tomto případě nevytvoření náležitých emočních vazeb a emoční oploštělost v důsledku nevhodného, nedostatečného a nepokrytě patologického sociálního prostředí, které ani neumožňovalo identifikaci se sociálními normami a hodnotami, a když, pak s normami a hodnotami odchylnými, deviantními, antisociálními. Tím se též vysvětluje disociální jednání, tedy nápadná bezcitnost k oběti, surovost útoků, anetičnost, potěšení z agrese, úhrnem patologická agrese. Citová oblast zůstala nerozvinuta, v důsledku nedostatečné saturace citových potřeb, potřeb lásky a bezpečí v dětství i dospívání. Trvalým problémem je konflikt s autoritami, jenž je však psychologicky srozumitelný, když jako pozitivní vzory selhaly nejbližší osoby, tedy právě ty osoby, jež měly imponovat jako sociální vzory a které tak fungovat nedovedly ani nemohly a vlastně ani nechtěly. Výchovná zanedbanost koresponduje i se zanedbaností schopností, které jsou nepochybně vyšší, ale zůstaly nerozvinuty. Po propuštění z výkonu trestního opatření by v rámci ústavní výchovy chtěl nastoupit učební obor kuchař, což by ho bavilo, zároveň však pomýšlí na útěk (budu tam jeden den), pokud nebude zařazen do ústavu dle vlastních představ. Má zájem po spolupráci s koordinátorkou sociální péče v místě trvalého pobytu a s níž je dlouhodobě v kontaktu.

Kazuistika 3

Jan K., 17 let, odsouzen k výkonu trestního opatření odnětí soboty v délce 18 měsíců pro spáchané provinění podle §§ 234/1 d, 247 tr. zákona. Byl stíhán vazebně, ve výkonu vazby byl 5 měsíců. Je podruhé soudně trestán, ve výkonu trestního opatření poprvé. Probíhá další trestní stíhání opětovně pro §§ 234, 247 tr. zákona. Aktuální delikt spočívá v sérii krádeží a loupeží mobilních telefonů a kabelek, obětí byly většinou ženy. Trestné činnosti se dopouštěl od 16 let věku většinou s partou vrstevníků.

Proband byl vychováván oběma rodiči, po jeho narození rozvod, do 6 let vychováván matkou, která se podruhé vdala, ale v 16 letech věku probanda se opět rozvedla. Vlastního otce nezná, s nevlastním si rozuměl, problémy nastaly v období puberty, kladl si za vinu rozvod rodičů. Má ještě 3 sourozence (2 sestry, 1 bratr; 14,5,16 let). Po dokončení povinné školní docházky nastoupil do ZOU, výuky se zúčastnil jeden den. Soudně bylo rozhodnuto o svěření mladistvého do péče důvěryhodné osoby - tety, žijící ve vzdáleném lázeňském městě, opatření ale selhalo. Pracoval jako prodavač v strýcově zlatnictví, odtud odešel za svou 20 letou přítelkyní „táhlo mě to do Plzně a tak jsem utekl a žil tam“. Dle sdělení asi 1,5 roku zkušeností s psychotropními látkami, marihuana, pervitin, heroin, ale závislý nebyl, alkohol úzus, mírný kuřák asi 10 cigaret denně. Opakovaně vyšetřován v PPP, rovněž docházel do SVP. Psychiatricky léčen, půl roku PL Opařany pro poruchy chování (odcizil spolužákovi mobil), hrubé chování ke spolužákům, záškoláctví, konflikty s autoritami), výbušnost, LMD. Později v ambulantní psychiatrické péči, bez automutilací a suicidálních pokusů. Zájmy zaměřeny na sport, míčové hry, práci s dřevem, golf, jízda na koni, poslech vážné hudby. Zevně vysoký, vytáhlý, astenický, nedbalý, ležerní. Kontakt navazuje snadno, komunikativní, hovorný, hlas výrazný, řeč rychlejšího tempa. Motorika celkově méně koordinovaná, pantomimika zvýšená, živější gestika, hraje si s rukama, mimiká výrazně prožitková, expresivní. Chování vcelku klidné, vcelku zdvořilý, ale i familiární, nenucený, ležerní. Přítomny známky tenze, netrpělivosti, únavy. Vyjadřuje obavy ze zařazení do kolektivu mezi mladistvé. Požaduje individuální psychoterapii, protože je zvyklý z dřívější psychiatrické péče.

Vyšetřením schopností zjištěna intelektová kapacita ve složce nonverbální v pásmu mírného nadprůměru, ve složce verbální slabší průměr.

Z hlediska osobnosti se jeví jako extrovertně zaměřen. Osobnost je sociálně nezralá, je psychicky labilní, méně si věří. Typologicky choleric, tedy aktivní, značně

impulsivní, nepokojný, neklidný. Je emočně labilní, celkové emocionální ladění je snižené. Vůči autoritám se zvýrazňuje, netrpělivý, manipulující, kritický, zároveň nejistý, respektující, vyžaduje vedení. V kolektivu mladistvých bude zastávat submisivní pozici, nelze vyloučit v tomto směru obtíže. Své nedostatky se snaží kompenzovat předváděním před druhými, snahami po upoutání pozornosti. Jeví se jako ovlivnitelný, nestálý, povrchní, měnlivých nálad i postojů. Celkově se jedná o jedince tíhnoucího k změnám, dynamičnosti, proměnlivému prostředí. Projevuje se jako nejistý, závislý, adaptabilní. Typ struktury psychické variability osobnosti je prožívající, předvídavý. Byla zjištěna výraznější psychopatologická symptomatika ve směru k neurotickým obtížím, anxiety, fobie, somatizace, depresivní rozlady, hysteroidní rysy, také iritabilita, naznačen negativismus. Výraznější paranoidní rysy, podezřavost, pocity pronásledovanosti, nespravedlnosti, jakož i hypochondrické sklony taktéž přítomny. Přestože suicidální tendence nebyly zjištěny, nelze je při akutní dekompenzaci stavu zcela vyloučit. Přístup lze doporučit individuální, provádět častější pohovory, prověřovat utváření interpersonálních vztahů v kolektivu, zvláště na počátku adaptace, zapojit do aktivit, relaxačních technik, autogenního tréninku je vhodný. Zařazení do profesního vzdělávání je potřebné vzhledem k faktu, že je bez kvalifikace. Při obtížích umožnit kontakt s psychologem, event. psychiatrem.

Během výkonu trestního opatření byl zařazen do diferenční skupiny C/2, přičemž do této základní diferenční skupiny se zařazují odsouzení s poruchami chování, včetně poruch chování způsobených užíváním návykových látek, kteří vyžadují specializovaný výkon trestního opatření. Po 3 měsících pro nepřetržité obtíže v kolektivu a zhoršený duševní stav v důsledku interpersonálních problémů s mladistvými byl krátce izolován od ostatních a pak přeřazen do diferenční skupiny A/2, tj. mezi mladistvé se základní poruchou osobnosti v normálu, u nichž poruchy chování vyplývají z nevhodného sociálního prostředí, emocionální a sociální nevyzrálosti, popřípadě špatného zacházení. Byly nutné časté psychologické intervence, posléze byl zařazen do individuálního psychologického poradenství a autogenního tréninku. Jeho obtíže v kolektivu pokračovaly, šikany, verbální útoky, pohrůžky násilím i fyzické napadení. Od září 2005 zařazen do učiliště do učebního oboru zahradnické práce. Posléze se jeho stav poněkud stabilizoval, s občasnými dekompenzacemi a přetrvávajícími obtížemi s kázní, udržováním pořádku, chováním k personálu. S mladistvými aktuálně vychází celkem dobře, ale napadl fyzicky mladistvého a byl kázeňsky potrestán. Pravidelně dochází na autogenního tréninku, který znal z předchozího pobytu v léčebně a protože ho otec kvůli hyperaktivitě v

dětství vozil do soukromé psychologické poradny k sezení ambulantní formou; zde spolupracuje s mimořádným zájmem a s velmi dobrým efektem.

V uvedeném případě se v osobnosti mladistvého dlouhodobě projevuje neuspokojená potřeba být středem pozornosti, kterou se snaží upoutávat okolí, činit se zajímavým, předvést se a ukázat před druhými. Testovým vyšetřením, pozorováním během pobytu v ústavu se potvrzují hysteroidní tendence. Motorická neobratnost, nekoordinovanost pohybová, špatná soustředivost, pozornost, odpovídá nálezů MLD, a na tomto podkladě může být vysvětlitelná snadná rozrušitelnost, emoční labilita, únavnost, nevypravnost. Tyto okolnosti mohou zakládat nejistotu v chování i nižší sebedůvěru a snahu o její pozvednutí. Pocity vlastní nedostačivosti mohou být a také jsou kompenzovány snahou na sebe upozornit negativním jednáním. Účast v partě a společná skupinová trestná činnost, zvláště násilného charakteru tak umožňovala kompenzovat vlastní negativní pocity a naplnit potřebu uznání. Tak je současně satureována i potřeba hysteroidně laděné osobnosti, kdy vystupuje do popředí zvýšený sebecit, egocentričnost, předvádění, hraní, okázalost, povrchnost a předstírání. Způsob páchaní trestné činnosti ukazuje i na malou odvahu, když byla páchána převážně na ženách, tedy obětech slabých, a ve skupině. V psychologických testech kromě nešikovnosti a nemotornosti při zacházení s věcmi je zvláště výrazně i vysoce sycené paranoidní nastavení, a symptomy schizofrenie. Byť se nemusí jednat o diagnostikovanou schizofrenii, nelze vyloučit podezření na suspektní poruchu schizofrenního okruhu. V každém případě jde o osobnost výrazně akcentovanou, jejímž ústředním problémem však není, jak by se mohlo na první pohled jevit, její agresivní komponenta, a to i přes nepochybné její projevy včetně charakteru spáchané trestné činnosti.

K a z u i s t i k a 4

Marian P., 19 let, odsouzen k výkonu trestu odnětí svobody v délce 23 měsíců pro trestné činy podle §§ 234, 247, 238, 171 tr. zákona do věznice pro mladistvé. Stíhán vazebně, ve výkonu vazby byl 4 měsíce. V minulosti dvakrát soudně trestán pro jinou trestnou činnost, rovněž podle § 234 tr.zák., z toho jednou nepodmíněně do výkonu trestu ve věznici pro mladistvé v Opavě; trest však vykonán na vazbě. Aktuální delikt spočíval v loupežném přepadení poškozeného, jemuž po fyzickém útoku odebral mobilní telefon a peněženku. Trestný čin byl spáchán ve skupině spolupachatelů.

Proband byl vychováván rodiči, má jednoho mladšího sourozence (bratr).

Nerozuměl si s otcem, jako dítě se ho bál. Po dokončení povinné školní docházky studoval na Obchodní akademii, výukové problémy neměl, po půl roce dohodou odešel; začli si známost se začínající mladou učitelkou a přistihla je třídní. Zde přibližně začíná gradovat již dříve započatý vývoj ve směru k delinkvenci. V 15 letech nařízena ústavní výchova, která mu byla změněna na ochramou, pro útky z domova, při nichž se dopouštěl trestné činnosti, při posledním zadržen a dodán do vazby. Ve VÚM se učil jeden rok zedníkem, nedokončeno. Dle sdělení zkušenosti s psychotropními látkami, toluen, marihuana, alkohol abúzus, preferuje pivo, kuřák. Psychiatricky neléčen, bez suicidálních tendencí. Zájmy zaměřeny na sport, fotbal závodně, basketbal, sportovní střelba ze vzduchovky, kytara, také skládal básně a rád kreslí. Má vztah k náboženství a projevil zájem o pastoraci. Zevně fyzicky zdatný, prostředního vzrůstu. Kontakt navazuje dobře, komunikativní, sdílný, hlas tlumený, řeč rychlá, překotná, přerývaná, dobré vyjadřovací schopnosti. Motorika lehce zvýšená, koordinovaná. Chování klidné, zdvořilý, otevřený, spolupracující, bez negativismu, dílčí neurotickáá symptomatika přítomna. Má zájem se ve výkonu trestu dokončit výuční obor zedník, a až poté, třeba s odkladem požádat o podmíněné propuštění. Problém je v kontaktu s rodiči, kteří neodpovídají na dopisy a odmítají komunikovat.

Vyšetřením schopností byla zjištěna intelektová kapacita ve složce nonverbální v pásmu mírného nadprůměru.

Z hlediska osobnosti je spíše introvertně zaměřen. Je psychicky méně vyrovnaný, ukazuje se prožívání tenzí, přecitlivělost, avšak dovede být cílevědomý. Jeví se jako emočně stabilní, celkové emocionální ladění je v zásadě optimistické. Typologicky melancholické rysy temperamentu, tedy sklon zabývat se vlastními pocity, prožitky, introspekci. trpí pocity nedostačivosti, je citlivý na sebe, hůře přizpůsobivý, snadno dotčený, impulsivní. Pocity nedostačivosti může kompenzovat agresí. Zřejmý je ústavní zácvik, nedostatečné zázemí. Přístup volit individuální, podporovat zájem o vzdělávání, a pomoci před skončením trestu prostřednictvím sociálního koordinátora s řešením bydlení (nemá jasno, kde bude, kontakt s rodinou přerušen).

Během pobytu ve věznici byl zprvu umístěn do do výchovného kolektivu v rámci diferenciacní skupiny C/2, kam se zařazují mladiství s poruchami chování včetně poruch chování způsobených užíváním návykových látek, kteří vyžadují specializovaný výkon trestního opatření. Byl zařazen do učebního oboru stavební výroba, po skončení kurzu (půl roku), do oboru elektrovýroba, po jeho dokončení přechodně zařazen na pracoviště, posléze vyřazen a trvale pracovní nezařazen. Po

roce mu byla vzhledem k problémům v chování změněna diferenciační skupina na **B/2**, což je základní diferenciační skupina určená pro jedince s naznačeným disharmonickým vývojem osobnosti. Z vyhlídky podmíněného propuštění posléze zcela sešlo, od počátku se projevovaly adaptační obtíže. Krátce po přijetí a zařazení do kolektivu se sebepoškodil pořezáním na předloktí, vyžadoval častější psychologické intervence a byl i přechodně umístován na krizové oddělení mimo kolektiv pro zhoršený psychický stav a depresivní rozlady v důsledku obtíží v kolektivu i pocitů zavržení ze strany rodičů. Častěji se projevoval negativisticky a vznětlivě. Obtíže se projevovaly zvláště ve vztahu k autoritám, nesnesl příkazy, reagoval dotčeně, svéhlavě, vzdorovitě, příležitostně i nezvladatelnými explozivními afekty. Fyzicky se pokusil napadnout dozorce za to, že jej nutil ráno vstát, „ačkoli mu nebylo dobře a bolela ho hlava“. Předchozí den spolu hráli šachy a vztah byl přátelský, vycházeli dobře. Za incident i přes jeho závažnost nebyl kázeňsky potrestán, exces si však vyžádal okamžitou psychologickou intervenci, kdy po delší době byl zklidněn a přístupný argumentaci. V kolektivu osciloval mezi různými neformálními skupinami, marně se snažil získat uznání, a nechyběly fyzické střety, kde napadal nebo byl napadán. Proto byl častěji kázeňsky řešen, odměněn byl pouze ve dvou případech. Přesto velmi spontánně a se zájmem se snažil zapojovat do různých aktivit, sportovních i jiných akcí a snažil se pro ně získat ostatní, vesměs však bezúspěšně. Po dvou letech pobytu se podařilo přes koordinátora obnovit kontakt zprvu s matkou, pak i otcem a docílit souhlasu návratu do rodiny. Chování mladistvého se nápadně změnilo, stal se vyrovnanějším, klidnějším, uvolněnějším. Přesto přetrvávají ambivalentní postoje i chování, např. se vyhýbá účasti na aktivitách u nově přijaté vychovatelky, bývalé učitelky.

Uvedený případ je typickou ukázkou konfliktu s autoritami. Mladistvý snad oprávněně žárlil na postavení mladšího bratra, který byl dle jeho mínění nedůvodně zvýhodňován a jehož měl po nějaký čas na starosti. Sám musel studovat na škole na přání otce, aby později převzal administrativu a účetnictví otcovy firmy, sestávající z řeznictví a několika obchodů, což mladší bratr nemusel a mohl si vybírat. Mladistvý choval k otci ambivalentní postoj složený ze strachu „v dětství se otce bál“ a obdivu „skvělý podnikatel, zatímco „matka je opravdu velmi hodná“. Ve vztahu k sobě v Doplnění vět vypovídá, že „občas se bojím sám sebe“. Po debaklu na střední škole, kdy „všechno vzal na sebe“ a odchod ze školy doma zdůvodnil nekázní se stal členem závadové skupiny vrstevníků i starších osob. Posléze rozpory a konflikty s otcem přerostly v zášť, kterou projevil tím, že dal svým známým tip na otcův obchod, aby se mu pomstil. Ten byl skutečně vyloupen a vznikla škoda velkého

rozsahu, a samozřejmě pověst rodiny v nevelkém městě utrpěla. Mladistvý se stal svévolným, paličatým a zarytým ve vztahu k otci a naopak, jak se později ukázalo v průběhu individuálního poradenství. Zavržení otcem, který nicméně u soudu netrval ani na úhradě škody, měl devastující účinky. Proto byly podniknuty pokusy prostřednictvím sociální pracovníce a místně příslušného sociálního koordinátora o obnovení vztahu s rodinou, když mladistvý již na ni rezignoval, což se posléze zdařilo. V červnu 2005 mladistvý vyprovokoval záminku ke kázeňskému trestu, aby byl potrestán izolací, přitom byla zjištěna akutní dekompenzace stavu. Důvodem bylo to, že mu otec přes daný slib, že mu napíše (mladistvému bylo umožněno pravidelně telefonicky hovořit s rodiči) opět žádný dopis neposlal - po rok a půl trvajícím mlčení. Po intervenci sociálního koordinátora navázán opětovně telefonní kontakt s matkou, a psychický stav mladistvého se velmi zlepšil. Dalších intervencí již nebylo zapotřebí. Jeho mladší bratr mezitím odešel ve svých 18 letech do Prahy, kde si našel zaměstnání. Otec nyní se starším synem opět počítá ve firmě, ale možná bude opět zklamán. Mladistvý se těší domů, ale kolísá mezi rozhodnutím vystudovat původní střední školu nebo pedagogickou školu, aby se stal vychovatelem a pomáhal druhým, pod dojmem prožitého v ústavech. Aktuálně je kompenzován, klidný, šťastný ze zlepšení vztahu s rodiči, nicméně vůči autoritám nadále reaguje s despektem a je velmi pravděpodobné, že tomu tak zůstane trvale. V současnosti má těsně před propuštěním a pozitivně hodnotí i okolnost, že nedošlo na jeho eventuelní podmíněné propuštění, protože „za tak krátkou dobu by se nezměnil“, zatímco teď si všechno uvědomuje, tedy své činy i jejich důsledky.

Vývoj v dětství a dospívání postupně vyústil až do současné podoby obrazu emočně nestabilní poruchy osobnosti s nekončící řadou krizí a dekompenzací, ale i období náhledu a realistického sebehodnocení.

K a z u i s t i k a 5

Lukáš H., 18 let, odsouzen k výkonu trestního opatření odnětí svobody v délce 2,5 roku do věznice pro mladistvé pro spáchaná provinění podle §§ 234, 247 tr. zákona. Stíhán vazebně, ve výkonu vazby byl 6 měsíců. Aktuální delikt spočívá v loupežném přepadení a následném odcizení mobilního telefonu a osobního vozidla. Trestné činnosti se dopustil se spolupachatelem. Ve výkonu trestního opatření je podruhé pro §§ 247, 249 tr. zákona. V současnosti probíhá další soudní řízení k proměně podmíněně uloženého trestu rovněž pro § 234 tr. zákona.

Proband byl do 14 let vychováván oběma rodiči, má jednoho sourozence

(bratr 11 let), poté ústavní výchova, postupně prošel DVÚ, VÚM Žlutice, naposledy Pšov. Během ústavní výchovy dokončil povinnou školní docházku 9. třídou ZŠ. Jeden týden se učil oboru instalatér, než utekl za starší přítelkyní s níž se později rozešel. S rodiči nevychází, nestýkají se, cítí se být odstrčen kvůli mladšímu bratru. Vzhledem k nezájmu rodičů udržuje kontakt s pracovníky ústavu, kde byl naposledy umístěn a také s novou přítelkyní, sestrou spoluvobviněného z vazby, kterou zná „podle fotky“. Kontakt s rodiči neudržuje žádný, psal sice matce, ale doma ho nechťejí. Ve výkonu trestního opatření je ve zdejší věznici podruhé. Dle sdělení četnější zkušenosti s psychotropními látkami, asi od 16 let pervitin, alkohol abúzus (tvrdý alkohol, pivo), nařizena ambulantní PAL, ale nedocházel, silný kuřák 40 cigaret denně. Zajímá se údajně o sport. Psychiatricky léčen, dvouměsíční pobyt ve vězeňské nemocnici v Brně Bohunicích pro suicidální pokus oběšením na prostěradle během první vazby, během druhého pobytu ve vazbě pořezáním na předloktí. Zevně vytáhlý, astenický. Kontaktibilní, komunikativní, nikoli řečný, spíše lakonický projev. Motorika celkově nevýrazná, až snížená. chování vcelku klidné, zdvořilý, spolupráce dobrá, působí však apaticky až depresivně.

Testovým vyšetřením schopností zjištěna intelektová kapacita ve složce nonverbální v pásmu slabšího průměru.

Z hlediska osobnosti se jeví jako výrazně introvertně zaměřen. Je psychicky labilní, má nízkou sebedůvěru a sebejistotu, celkově se ukazuje méně vyvážená osobnostní struktura. Typologicky melancholické rysy, tedy nejistý, sebezpytný, nadměrně se zabývá vlastními pocity a prožitky, snadno rozrušitelný, sebelitující. Je emočně labilní, celkové emocionální ladění je snížené, pesimistické. Vůči autoritám respektující, v kolektivu nelze vyloučit i přes ústavní zácvik a zkušenost z prvního trestu opětovné interpersonální obtíže v kolektivu, zejména pro nadměrnou introverzi a submisi. V zátěži může jednat impulsivně, agresí, spíše však autoagresí, suicidální úvahy trvale přítomny. Byla zjištěna výrazná psychopatologická symptomatika neurotického rázu, anxieta, fobie, obsese, somatizace, silně depresivní ladění, jakož i hysteroidní příznaky, celkově extrémní neurotická tenze. Projevují se rovněž výraznější pocity viny, iritabilita, jakož i podezřívavost v kombinaci s resentimentem, tedy hostilita. Nelze vyloučit příležitostnou agresí, ale pro něj není primárně typickým projevem, a to i přes násilný charakter jeho trestné činnosti. Celkově se jedná o silně akcentovanou osobnost poznamenanou především výchovnou zanedbaností a absencí sociálního zázemí. Přístup doporučeno volit individuální, věnovat zvýšenou pozornost utváření interpersonálních vztahů zvláště na počátku adaptace, brát v úvahu fakt ústavního zácviku, jakož i výrazně suicidální tendence.

Vhodné by bylo zařazení do profesního vzdělávání a před propuštěním bude nezbytná sociální pomoc prostřednictvím sociálního koordinátora.

V průběhu pobytu ve věznici byl mladistvý zařazen do diferenciacní skupiny C/2, do níž se zařazují odsouzení s poruchami chování včetně poruch chování způsobených užíváním návykových látek, kteří vyžadují specializovaný výkon trestního opatření. Po dvou týdnech strávených v kolektivu mladistvých požil Chloramin a musel být hospitalizován ve vězeňské nemocnici v Praze. Bezprostředním důvodem byl dopis od rodičů, kde se dozvěděl o smrti své prababičky, která ho „měla ze všech nejradši“ a na níž citově lpěl. Po návratu byl vzhledem k nepříliš dobrému psychickému stavu umístěn na vlastní žádost na pokoj v rámci ubytovny odděleně od mladistvých, kde byl se spolubydlícím, avšak nevycházeli v dobrém - „neustále mě uráží, i do rodiny, nenechá mě na pokoji ani na jídelně, a pořád se o mě zajímá a nedá mi pokoj“. Přetrvávaly i obtíže ve vztahu k blízkým příbuzným - „jednou mi máma napíše, že mě chce, podruhé se o mě nezajímá, nevím proč; vlastní děda taky sedí“. Mrzí ho také, že se s ním rozešla přítelkyně. Medikamentozně léčen antidepresivy, přesto depresivní myšlenky přetrvávají. Pokud jde o aktivity, dochází do posilovny. Psychologicky intervenován, doporučeno nové ambulantní psychiatrické vyšetření. Než se mohlo uskutečnit, došlo zakrátko k dalšímu sebepoškození požitím tekutého lepidla (Klovatina). V polovině září 2005 byl pro zhoršený psychický stav v důsledku protrahovaných interpersonálních obtíží umístěn na krizové oddělení mimo dosah mladistvých, kde pobyt skončen až eskortou k soudu (zde se poprvé setkal s rodiči a bratrem) po jejímž absolvování se vrátil zpět do kolektivu. Po návratu byl na vlastní žádost znovu umístěn mimo mladistvé, dokud nenastoupil výkon kázeňského trestu na oddělení výkonu kázeňských trestů. Po návratu byl ubytován individuálně na pokoji a posléze přeřazen do jiného kolektivu do diferenciacní skupiny A/2, kam se zařazují mladiství se základní charakteristikou osobnosti v normálu, u nichž poruchy chování vyplývají z nevhodného sociálního prostředí, emocionální a sociální nevyzrálosti, popřípadě špatného zacházení. Zde došlo k určitému zklidnění a ústupu interpersonálních obtíží. Byl zařazen do profesního vzdělávání na učební obor dřevovýroba. Mladistvý vykazuje po celou dobu pobytu výrazně maladaptivní chování, projevuje se depresivní nálada, suicidální myšlenky „mám skoro pořád; ráno sednu na postel a koukám do zdi a přemýšlím o způsobech, jak to udělat“. Mladistvý sám uvádí, že se nyní, před nástupem vlastního výkonu trestu „podstatně změnil ve všem, je prchlivější, málomluvný, trvale pesimistický“. Což ve srovnání s předchozím pobytem odpovídá skutečnosti. Po propuštění z věznice chce odejít do

Domu na půl cestě v Litoměřicích, kde se zná s farářem této charity. Je skutečností, že mladistvý během prvního výkonu trestu byl v individuální terapeutické péči pro rozpory s mladistvými, ačkoli po přijetí strach z kolektivu neměl „nikdy se nebojím, je to pionýrský tábor“. Posléze však pro obavy z fyzického napadení, výhrůžek a šikan požádal o umístění na krizové oddělení. K tomu přistupovaly obavy o sebe, „aby si něco neudělal“ a depresivní rozlady provázely mladistvého po celou dobu pobytu.

Z uvedeného případu vyplývají některé skutečnosti. Předně vskutku došlo k určité změně osobnosti mladistvého, způsobu jeho prožívání a výrazněji maladaptivním vzorcům chování, než-li tomu bylo za prvního pobytu. Skutečně došlo k pozměnění emotivity, stal se odtažitějším, mlčenlivějším, uzavřenějším. Dříve se v Doplnování vět styděl za to, jaké má rodiče, dnes se stydí za to jaký je sám a zaobírá se sebevražednými úvahami - „moc toužím umřít“. Výrok je leitmotivem v obou protokolech (podle Doležala) provedených s odstupem roku při vstupních vyšetřeních. Ukazuje se vývoj ve směru k emočně nestabilní poruše osobnosti hraničního typu, vzhledem k setrvalým emočním krizím, přetrvávajícím pocitům prázdnoty, únikovým tendencím projevujícím se snahami vyhnout se odmítnutí, neschopností vyrovnávání se se zátěží, opakovanou realizací suicidálních a sebepoškozovacích pokusů. Podstatný podíl mohou mít chybějící rodinné zázemí a podpora, jakož i abúzus drog ale především alkoholu, jakož i osobnostní dispozice dané introverzí s výrazně zdůrazněnou nejistotou, submisivností a pasivním přístupem k životu.

K a z u i s t i k a 6

František P., 18 let, odsouzen k výkonu trestního opatření odnětí svobody v délce 4,5 roku pro § 234/1, 2 b) tr. zákona do věznice pro mladistvé. Stíhán vazebně, ve výkonu vazby byl 6 měsíců. Dříve netrestán ve výkonu trestního opatření poprvé, probíhá další trestní stíhání pro § 251. Aktuální delikt spočívá v tom, že při zkoušení oblečení v obchodě zaútočil na prodejce nožem a třikrát jej bodl do břicha, způsobil mu těžké zranění, z kasy odcizil 2000 Kč. Trestný čin spáchal sám, bez účasti jiné osoby.

Proband vychováván oběma rodiči ve spořádaném prostředí, má ještě 2 straší bratry. Výchova byla spravedlivá, fyzicky netrestán, citové vztahy v rodině dobré. Povinnou školní docházku zakončil 9. třídou bez výraznějších výukových či výchovných obtíží. Nastoupil do učebního oboru nábytkový truhlář, nedokončeno

pro výukové obtíže. Dle sdělení ojedinělá zkušenost s marihuanou a pervitinem, bez návyku, alkohol úzus, „občas pivo na zábavě“, mírný kuřák. Psychiatricky neléčen, suicidální tendence nezjištěny. Zájmy zaměřeny převážně na sport, fotbal závodně. Volný čas trávil ve společnosti vrstevníků, mezi nimi běžná pozice, rozuměl si s nimi. Je svobodný, bezdětný, žije u rodičů s nimiž udržuje pravidelný kontakt. Je bez zaměstnání, občas vypomáhal v drůbežárně, kde je zaměstnána jeho matka. Zevně drobnější konstituce. Kontakt navazuje dobře, odpovědi rychlé, přiléhavé, samostatný projev, vede řeč, hlas tlumený. Motorika celkově lehce zvýšená, živější gestika, mimika prožitková, expresivní. Chování klidné, pohotové, spolupráce dobrá, známky tenze nezjištěny, zdvořilý.

Testovým vyšetřením schopností zjištěna intelektová kapacita ve složce nonverbální v pásmu slabšího průměru.

Z hlediska osobnosti se jeví jako extrovertně zaměřen. Je družný, sebevědomý, dovede se prosazovat. Typologicky sangvinik, tedy družný, nestálý, aktivní, nenucený, smělý; rád se uplatní v kolektivu. Projevují se však i tendence k emocionální labilitě, věci více prožívá, celkové emoční ladění je aktuálně snižené. Typ struktury psychické variabilnosti osobnosti je prožívající, obezřetný. V zátěži může jednat zkratově, prožitkově, ve vyhrocených situacích nelze vyloučit agresi. Vůči autoritám respektující, obezřetný, zdrženlivější, v kolektivu se může zvýšeně prosazovat. Byla zjištěna dílčí psychopatologická symptomatika ve směru k podezřavosti. Přístup doporučeno volit standardní, posilovat rodinné vazby. Vzhledem k okolnosti, že je bez kvalifikace a také dlouhému trestu se zařazení do učebního oboru jeví jako potřebné.

V průběhu pobytu ve věznici byl zařazen do kolektivu v rámci diferenciační skupiny A/2, kam jsou zařazováni odsouzení se základní charakteristikou osobnosti v normálu, u nichž poruchy chování vyplývají z nevhodného sociálního prostředí, emocionální a sociální nevyzrálosti, popřípadě špatného zacházení. Byl zařazen do učebního oboru zahradník, což ho sice baví, ale raději by se učil kuchařem. V prvních měsících psychologicky intervenován pro psychické obtíže, pocity viny, vzdálení od rodičů, neklid, děsivé sny, tremor prstů, zvláště při narážkách mladistvých, tedy dílčí neurotické obtíže v souvislosti s adaptací na prostředí a kolektiv. V průběhu individuální terapie zklidněn, nadále doporučeno mladistvému věnovat zvýšenou péči, individuální přístup, častější rozhovory a prověřování vztahů v kolektivu. Zakrátko se adaptoval, jednou fyzicky napadl jiného mladistvého, byl za to kázeňsky potrestán a pak ještě dvakrát pro jiné přestupky, takže po půl roce mohl vychovatel ve svém průběžném hodnocení konstatovat - „příkazy a nařízení

plní, ovšem pouze pod dohledem, je u každé špatnosti a zároveň vše udává; typický parazit s účelovým chováním“. Během další doby zhruba 1,5 roku se zapojil do různých aktivit, zájmových, pracovních, a také ve škole si vede dobře. Stanovený program zacházení plní aktivně a bez větších obtíží, za což byl také několikrát odměněn. Mladistvý se po psychické stránce zcela stabilizoval, je optimistický, nenucený, občas nevázaný a familiární, celkově bez emočně labilních výkyvů. Další psychologické intervence nebylo zapotřebí ani ji nevyžadoval.

V uvedeném případě se jedná o obraz mladistvého pachatele násilné trestné činnosti s poruchami socializace, jež se prvotně výrazněji projeví v selhání v učilišti nezvládnutím učiva. Z celkového pohledu se jedná o jedince s oslabeným, resp. nedostatečně zvnitřněným systémem zábran a autoregulace. sociální normy a hodnoty nebyly dostatečně interiorizovány, emočně přijaty, zvnitřněny a zakomponovány do systému osobnosti. V podmínkách zátěže nebo vyhrocených situacích v daném případě vzniklé přistižením při krádeži jedná pudově, impulsivně. Reaguje způsobem sobě vlastním, primitivně a agresivně. Zvýšené puzení k odreagování agresivních impulsů je v běžných situacích brzděno tendencemi k sociální kooperaci, což však neplatí v podmínkách zátěže. Mladistvý uvádí v poloprojektivním Doplnění vět - „nejsem tak tvrdý, umím taky brečet“. Je bez výraznějších neurotických obtíží, spokojený sám se sebou, nedostatečně sebekritický, sebekprosazující, řečný, vždy chce mít poslední slovo. O svém trestném činu „nevím co si má myslet, v tuto chvíli asi nepřemýšlel“, vinu přiznává a „mrzí jej to, protože ví, že si zkazil život“. Trest považuje za spravedlivý, ale příliš vysoký. Agresivní trestná činnost byla v tomto případě situačně podmíněna, má spíše epizodický charakter. Hlavním motivem byla touha po obohacení a stejně byl motivován i další delikt pro nějž je stíhán. Potvrzuje se v kriminologii ověřený fakt, že pachatelé krádeží mohou vykazovat agresi při přistižení vyšší, než mnozí pachatelé čistě násilných deliktů. Spouštěčem agresivního jednání bylo v daném případě přistižení při krádeži. Celkově jde o osobnost s výraznou tendencí jednat impulsivně, výrazně dominantně, výsměšně, s přezíravým postojem k druhým, jak lze pozorovat při komunitách či nahodilém pozorování v interakcích s ostatními mladistvými či výchovnými pracovníky. Málo zvažuje důsledky svého jednání, vyznačuje se nízkou sebekontrolou a autoregulací, jakož i sklonem k agresi fyzické, nepřímé i verbální. Takové jednání následuje v těch situacích, kdy je kritizováno nebo je mu kladen odpor. Celkově se ukazuje, že vývoj delinkventního chování a jednání mladistvého směřuje vzhledem k zřetelné nezdrženlivosti k impulsivnímu typu emočně nestabilní poruchy osobnosti.

Kazistika 7

Arpád L., 15 let, odsouzen k výkonu trestního opatření odnětí svobody v délce 2 let pro spáchané provinění podle § 234 tr. zákona do věznice pro mladistvé. Stíhán vazebně, ve výkonu vazby 6 měsíců. Aktuální delikt spočíval v loupežném přepadení, kdy ozbrojen nožem náhodné oběti vzal pod pohružkou násilí mobilní telefony a peníze. Trestné činnosti se dopouštěli se spolupachatelem. Je prvotrestaný, prvovězněný.

Proband byl vychováván rodiči, má ještě 4 sourozence. Poprvé byl umístěn do ústavní výchovy v 8 letech do dětského domova, pak vrácen rodičům, poté kdy otec nastoupil výkon trestu, matka sama nezvládala výchovu dětí a proto byl umístěn do DVÚ, později do VÚM, naposledy v Pšově, kam se bude vracet. Během ústavní výchovy časté útěky, další plánuje po návratu; nechce tam být. Z toho důvodu ani nepožádá o podmíněné propuštění. Absolvoval 5 tříd ZVLŠ, nesplňuje povinnou školní docházku, tuto si doplní během pobytu ve zdejší věznici. Dle sdělení má četné zkušenosti s psychotropními látkami, pervitin asi 5 let, marihuana o něco méně, jinak zkusil všechno včetně heroinu, gambling rovněž, alkohol nepožíval vůbec. Je kuřák 10 - 20 cigaret denně. Psychiatricky léčen, asi 3,5 měsíce trvající hospitalizace v PL Bohnice pro drogovou závislost. Je bez suicidálních tendencí, avšak sklon k automutilacím ano, je-li v tenzi; pořezáním na předloktí během vazby. Medikován Tisercinem, později mu byla medikace vysazena. Zájmy zaměřeny na sport - fotbal, florbal. Zevně drobný, astenický, infantilní, simplexní. Kontaktibilní, komunikativní zprvu lakoničtější, posléze sdílný, výřečný. Motorika celkově výrazně zvýšená, zjevná instabilita, výrazný psychomotorický neklid. Chování neklidné, v klidu nevydrží ani na okamžik, sebeprosazující, netrpělivý, nesoustředěný, nesoustavný irritable, spolupráce horší, musí být veden a soustavné práce vyžadující volního zaměření je schopen jen velmi obtížně.

Testovým vyšetřením schopností zjištěna intelektová kapacita ve složce nonverbální v dolním pásmu mentální subnormy.

Osobnostně se jeví jako extrovertně zaměřen. Typologicky cholerické rysy temperamentu, tedy impulsivní, výbušný, snadno rozrušitelný, také družný a sebeprosazující. Nelze vyloučit agresivní jednání při zátěži či v konfliktní situaci. Rád je středem pozornosti druhých, rád se předvede, ukáže; zjevný sociální exhibicionismus. Vůči autoritám kritický, nedůtklivý, manipulativní, požadující, musí být veden a usměrňován. V kolektivu se pravděpodobně bude výrazněji prosazovat. Je emočně labilní, celkové emocionální ladění je aktuálně snižené.

Celkově se jedná o dosud nevyzrálou osobnost, výrazně sociálně zanedbanou a poznačenou citovou deprivací i ústavním zácvikem. Výrazně je oslaben systém zábran a autoregulace, obtížně zvažuje důsledky, nelze vyloučit zkratové explosivně agresivní jednání. Přístup lze doporučit individuální, brát v úvahu mentální úroveň mladistvého, věci vysvětlit, zároveň je nutné pevné vedení, častější pohovory, zapojit do aktivit k odtlumení tenze, nejlépe sportovních, posilovat kontakty s matkou. Zařazení do vzdělávacích aktivit je nutné, po doplnění povinné školní docházky zapojení do jednoduchých záúčních kurzů vhodné. Dle potřeby umožnit kontakt s psychologem, ev. psychiatrem; vhodné by bylo provedení ambulantního psychiaatrického vyšetření vzhledem k výrazným projevům neklidu a abúzu drog v anamnéze.

V průběhu trestu byl zařazen do diferenční skupiny C/2, kam se zařazují mladiství odsouzení s poruchami chování včetně poruch chování způsobených užíváním návykových látek, kteří vyžadují specializovaný výkon trestního oaptření. Během pobytu ve věznici dokončuje povinnou školní docházkou individuální formou. Projevuje se jako výrazně neklidný, nerad se podřizuje autoritám, ve dvou případech potrestán pro kázeňské přestupky umístěním do uzavřeného oddělení v mimopracovní době. Mladistvý vyžaduje neustále pozornost, má problémy v kolektivu s ostatními mladistvými jimiž se cítí být provokován, neboť jsou všichni na něj zaměřeni. Opakovaně psychologicky intervenován, byl fyzicky napaden jiným mladistvým „na pokyn druhých, co mu to poručili, protože s ním má dobré vztahy“. Jeví se jako hyperaktivní, výbušný, impulsivní, měnlivých nálad a bouřlivých afektů s paranoidním nastavením a hysteroidními projevy. Bylo znovu doporučeno psychiatrické vyšetření, medikován, léky však bral i dostával nepravidelně, nyní již pravidelně léky dostává. Mladistvý si denně stěžuje na ostatní, nechce s nimi být a žádá o izolování nebo přemístění do jiné věznice pro mladistvé, tedy do Opavy. Pro soustavné obtíže a konflikty s mladistvými byl přeřazen do jiného kolektivu na základě změny diferenční skupiny na D/2, kam se zařazují mladiství mentálně retardovaní. Také zde přetrvávají soustavné interpersonální obtíže v kolektivu i obtíže kázeňského rázu ve vztahu k výchovným pracovníkům a dozorcům. Naproti tomu se spontánně zapojil do sportovní reprezentace v rámci akce sportovní olympiády mladistvých. S rodiči udržuje kontakt a v jednom případě měl návštěvu.

Celkově lze shrnout, že se jedná o polymorfně zobrazený disociální vývoj nedostatečně vyzrálé mentálně insuficientní osobnosti, s nízkou tolerancí k zátěži a nízkým prahem pro agresivní projevy, s abúzem psychotropních látek v anamnéze a nepříznivou sociální situací podmíněnou dysfunkční rodinou a ústavním zácvikem.

4 SHRNUTÍ A ZÁVĚRY

Problematika výkonu trestu a v jeho rámci řešení otázek vnitřní diferenciaci je mimořádně obtížný a velmi složitý problém s dlouhodobou historií. V minulosti i současnosti byla v penitenciární praxi vytvářena a po různou dobu používána řada pojetí, koncepcí a modelů zdůrazňujících v různé době a v nesporné míře některé hledisko jako hlavní pro stanovení kritérií rozdělování vězňů do skupin. Potřeba vnitřní diferenciaci v rámci ústavů byla dána nutností prakticky se vypořádat s úkolem bezproblémového rozmístování vězňů do výchovných kolektivů v podmínkách hromadného kolektivního systému výkonu trestu. Protože u dospělých odsouzených bylo v minulosti prvotní rozdělování odsouzených v podstatě řešeno vnější diferenciací soudy určených nápravně výchovných skupin, vznikl problém rozdělování od prvopočátku u mladistvých, kde žádné takové členění neexistovalo. Proto také byla zprvu problematika vnitřní diferenciaci řešena pouze v rámci výkonu trestu u mladistvých. U dospělých odsouzených se problematika vnitřní diferenciaci stala aktuální až v posledních patnácti letech z příčin nepříliš odlišných od příčin na počátku vzniku vnitřní diferenciaci mladistvých. Hlavním důvodem jejího vzniku však byly vedle nepokojů ve věznicích především legislativní změny, které u dospělých odsouzených zrušily systém nápravně výchovných skupin. Protože se zároveň rovněž změnila filozofie výkonu trestu ve směru k humanizaci a tedy individualizaci výkonu trestu, avšak nadále v hromadných, kolektivních podmínkách, stala se vnitřní diferenciaci východiskem a vhodnou organizační formou skupinového pojetí výkonu trestu. Vytváření skupin odsouzených na základě vnitřní diferenciaci uvnitř věznic se stalo nezbytnou součástí vnější diferenciaci určené soudy v rámci 4 typového systému věznic. Problematika utváření podoby vnitřní diferenciaci a kritérií optimálního rozdělování vězňů, jakož i navazujících resocializačních programů či pozdějších programů zacházení se stala důležitým předpokladem zabezpečení požadavku humanizace, ale také účinnosti výkonu trestu. Právě řešení výše uvedených otázek v širších souvislostech je zde věnována hlavní pozornost.

Rozsáhlost námětu neumožňuje z důvodu přehlednosti, konciznosti a úspornosti jej postihnout detailněji. Metodologicky se nepříznivě projevoval fakt, že penologie u nás v rámci vězeňského systému nebyla dlouhodoběji systematicky rozvíjena. Tento nepříznivý stav pak neumožňuje v potřebné míře ani z hlediska forenzní psychologie zásadněji ovlivňovat penitenciární praxi. V důsledku

toho do zákonných norem v rámci jejich novelizace nebo při tvorbě zákonů nových do nich jen obtížně pronikají oprávněná doporučení odborníků z jiných, než právních oborů, například z oblastí psychiatrie, psychologie, pedagogiky, penologie, kriminologie. Uvedený nepříliš povzbudivý fakt do určité míry zmírňuje existence a působení Institutu pro kriminologii a sociální prevenci v jehož rámci je možné rozvíjet alespoň dílčí spolupráci na úseku řešení některých problémů dotýkajících se vězeňství. V této souvislosti je na místě poznamenat, že penologické projekty, včetně koncepce vnitřní diferenciacce by měl zpracovávat vědecký tým odborníků z různých oborů úzce spolupracující s odborníky působícími v penitenciární praxi. Tento příspěvek k vnitřní diferenciaci ve snaze být jen rámcově postihnout šíři tématu, tak přesahuje prostorové limity rigorózní práce. Při řešení problému vnitřní diferenciacce se dotýká širších otázek souvisejících především s účinností výkonu trestu odnětí svobody, jeho účelem a cílem, jakož i etickými aspekty humanizace vězeňského systému. Vzhledem k dlouhodobějším kontinuálně probíhajícím změnám ve vězeňství je nejdůležitější zabývat se problémy koncepční povahy.

Protože vězeňský systém je institucí řídicí se řadou vlastních zvyklostí, interních norem vyznačujících se tendencí k setrvačnosti, tradičně direktivním stylem myšlení a řízení, považujeme v naší práci za hlavní cíl opakovaně prosazovat psychologický přístup při řešení aktuální problematiky ve vězeňství jako celku. V minulosti tomu bylo připomínkováním zásad nově připravovaného a dnes již dávno přijatého zákona o výkonu trestu odnětí svobody. Z těchto důvodů se v rigorózní práci blíže nezabýváme čistě psychologickými metodami, diagnostikou a testy, psychoterapií a dalšími, jelikož je v našem pojetí máme za samozřejmé. Jedná se hlavně o to prosazovat psychologické přístupy jak na úrovni vězeňství jako celku, tak i v podmínkách penitenciární praxe.

Proto je potřebné, aby psychologie měla možnost účinněji proniknout do personalistiky, tedy do oblasti personálního řízení a personální práce, kde by mohla napomoci ke změnám postojů k vězeňskému personálu. Myšlenka humanizace vězeňského systému by tedy neměla zahrnovat pouze humanizaci výkonu trestu odsouzených, ale v rovině řízení i změnu přístupu k vězeňskému personálu, který ji uskutečňuje. Prostřednictvím psychologických přístupů by se tedy měla uplatnit v rovině řízení i změna přístupu k vězeňskému personálu ve smyslu „human relations“ i přes některé výhrady k tomuto pojetí.

Jedním z hlavních koncepčních opatření k prohloubení účinnosti výkonu trestu je psychologicky koncipovaný model vnitřní diferenciacce. Je střední cestou mezi stavem nediferencovanosti na jedné straně a stavem úplné individualizace na

straně druhé. Z forenzně psychologického hlediska je třeba první možnost zcela odmítnout z důvodu kriminální infekce a zvýšení negativních účinků vězení. Pokud jde o stav úplné individualizace, je podmíněn hlavně individuálním ubytováním odsouzených. Nejsme však přesvědčeni o jeho skutečné humánnosti. Snižuje sice rizika kriminální infekce, může však podle našeho názoru i přes aplikaci resocializačních programů či programů zacházení vést k nezamýšlené a nežádoucí deprivaci osobnosti, zvláště u dlouhých trestů. Je výhodnější pro personál z hlediska zmírnění přetíženosti a bezpečnostního. Snižuje však schopnost jedince postarat se sám o sebe a samostatně se rozhodovat. Spíše se zdá, že vede k pasivitě a očekávání zabezpečení zvenčí, cizí pomoci a řízení. Je sporné, nakolik zvyšuje účinnost trestu ve smyslu sekundární prevence, protože po propuštění nemusí být jedinec pro život na svobodě dostatečně připraven. Vzhledem k nepřilíživě rozvinuté postpenitenciární péči může rychle docházet k recidivě a návratu do výkonu trestu.

Z těchto důvodů se koncepce vnitřní diferenciacce jeví jako vyváženější řešení, kdy se zachovávají sociální interakce, a život odsouzeného v umělém a nepřirozeném prostředí věznice je přece jen poněkud přirozenější a méně řízený. Jestliže lze spatřovat v tomto skupinovém výchovném systému určité přednosti, pak pouze za předpokladu dodržení některých podmínek. Jednou z nich je podmínka psychologických k r i t é r i í při rozdělování vězňů do skupin a odpovídajících způsobů či programů výchovného zacházení. Zkoumáním klasifikací osobnosti delinkventa a různých koncepcí vnitřní diferenciacce vyplynul závěr, že kritéria mají vycházet z aktuálního stavu o s o b n o s t i jedince. V tomto smyslu jsou optimální psychologická kritéria, která umožňují postihnout osobnost delinkventa v její mnohotvárnosti. Kromě kritéria intelektu a kritéria psychopatologických projevů osobnosti bylo z psychopatologie a psychiatrie aplikováno kritérium d e p r a v a c e . Přenesení tohoto pojmu je vedeno úsilím o přesnější vymezení blíže neurčeného, ale v zákonu široce používaného právního termínu n a r u š e n o s t i , který má pro penitenciární praxi značný praktický význam. Stavem deprivované osobnosti rozumíme poruchu osobnosti ve smyslu její změny k delinkvenci. Změny se týkají struktury osobnosti a popis změn obsahuje všechny její složky, jako charakter, temperament, motivace, postoje. Úroveň schopností, druh a stupeň deprivace i psychopatologické fenomény se navenek projevují v chování odsouzeného, které pro účely diferenciacce označujeme jako prosociální nebo antisociální. Vyšetřením osobnosti po jednotlivých složkách lze dospět k psychologické penitenciární diagnóze a závěru o stavu osobnosti a rozhodnout o zařazení do příslušné diferenciacní skupiny, jakož i resocializačních postupech v rámci programu

zacházení. Tato kritéria umožňují kvalifikovaně a systematicky realizovat vnitřní diferenciaci odsouzených. Kritérium deprivace je třeba i nadále rozpracovávat a zpřesňovat. Pokud jde o následné resocializační programy, pak lze uvést že vyplývají z rozdělení do jednotlivých skupin. Blíže se jimi v této práci nezabýváme, neboť již dříve byly rozpracovány a dlouhodobě realizovány ve Věznici Bělušice. Kromě toho se jedná o další obsáhlé téma, které samo o sobě představuje samostatnou oblast zasluhující stát se předmětem jiného výzkumu.

V současné době byla do penitenciární praxe plošně zavedena jiná koncepce vnitřní diferenciaci, založená na zvýhodňovacím trojstupňovém *p r o g r e s i v n í m* principu v závislosti na chování a postojích k programům zacházení a plnění povinností. Tato vnitřní diferenciaci se stala normativním závazným dokumentem zakotveným v prováděcí ministerské vyhlášce a řádu výkonu trestu, čímž ujednotila a nahradila dosavadní rozmanité koncepce vnitřní diferenciaci u dospělých odsouzených v jednotlivých věznicích, včetně původního psychologicky zaměřeného modelu vnitřní diferenciaci. Přestože se tento model v praxi osvědčil, nebyl plošně zaveden.

Domníváme se, že současně platný progresivní model není v rozporu s psychologicky zaměřeným modelem vnitřní diferenciaci, ale naopak je jeho komplementární součástí, tvořící oboustranně neoddělitelný *k o m p l e x n í* model vnitřní diferenciaci. Oba modely ve skutečnosti představují dvě strany téže mince. Zatímco psychologické hledisko zdůrazňuje nezbytný jakoby statický aspekt systému *p r v o t n í h o* horizontálního rozčlenění jedinců do skupin, pak progresivní hledisko zdůrazňující motivaci, změny chování a prostupnost skupin představuje motivačně dynamický vertikální aspekt dalšího *p r ů b ě h u* trestu, přičemž oba aspekty tvoří vzájemnou jednotu. Tato teze je také podstatou nově navrhované ucelené koncepce vnitřní diferenciaci, zbavené některých jednostranností, jakožto syntézy obou modelů. Sjednocení obou empiricky osvědčených přístupů k vnitřní diferenciaci v jediný, na kvalitativně vyšší úrovni uspořádaný celek je kritickým přehodnocením a výsledným zobecněním dosavadních východisek, poznatků a dlouhodobých zkušeností z koncipování, zavádění a realizace různých forem vnitřní diferenciaci odsouzených. Zároveň představuje závěrečný výstup rigorózní práce a současně námět k širšímu využití v rámci stávajícího skupinového vězeňského systému pro zkvalitnění jeho účinnosti a v souladu s potřebami penitenciární praxe.

K o m p l e x n í m o d e l vnitřní diferenciaci tak zohledňuje jak moderní teoretická východiska, tak praktické možnosti jeho využitelnosti. Domníváme se, že v této předkládané podobě může sloužit jako *u n i v e r z á l n í* jednotný model

široce využitelný u všech kategorií odsouzených. Jeho zakomponováním do stávajících norem by se zároveň odstranila určitá asymetrie až nelogičnost v uplatňování vnitřní diferenciaci u mladistvých a dospělých odsouzených; kdy u dospělých funguje jako celek to, co u mladistvých je pouze částí. Doplněním o psychologické aspekty by se tento současně platný koncept vnitřní diferenciaci stal vnitřně jednotným uceleným modelem, lépe využitelným v podmínkách skupinového výkonu trestu, než v jeho současné podobě. Stal by se účelným a účinným prostředkem i nástrojem zabezpečení podmínek realizace programů zacházení.

Z výzkumů osobnosti delinkventa, statistik a vlastních opakovaných průzkumů vidíme, že delinkvence je záležitostí především mladších věkových skupin, přičemž se zdá, že se zvyšuje význam exogenních faktorů při spáchání deliktu. Závažný je i vysoký podíl prvovězněných, jenž v období let 1998-2003 osciloval kolem 39 % a ve věznicích reprezentovaných především mladšími věkovými skupinami (A.Marešová a kol.,2004). To platí zvláště u násilné trestné činnosti, kde byl zaznamenán výrazně progresivní nárůst především loupeží. Převaha násilné kriminality je markantní u mladistvých odsouzených, kde průzkumem provedeným v roce 2005, byla poprvé zjištěna převaha násilné kriminality nad čistě majetkovou. Všechny průzkumy vězeňské populace shodně ukazují na nedostatečnou profesní připravenost, ale ne vždy na snížené schopnosti.

Na podkladě uvedených skutečností je možné odvodit některé priority pro způsob výchovného zacházení a opatření z hlediska zvýšení účinnosti výkonu trestu a tudíž i prevence. Jednou z nich je zvýšení důrazu na sociální práci s odsouzenými, aby se zcela nepřerušily často dosud uchované sociální a emocionální vazby. Toto lze do určité míry zajistit již dříve navrhovaným opatřením spočívajícím ve zvýšení počtu sociálních pracovníků ve věznicích v rámci individualizace práce s odsouzenými. Porovnáním systemizací tabulkových míst sociálních pracovníků ve srovnatelných vězeňských zařízeních v roce 1994 a 2005 se však ukazuje, že stav zůstal nezměněn. Další prioritou z hlediska prevence trestné činnosti je oblast profesního vzdělávání odsouzených. Jeví se jako potřebné zaměřit se u věkově mladších odsouzených na profesní přípravu, zakončenou výučním listem v oboru nebo rekvalifikaci reálně využitelnou po skončení výkonu trestu.

V tomto smyslu je potřeba vytvořit k tomu zákonné předpoklady. Předně definovat kategorii mladých dospělých, která sice v našem právním systému formálně neexistuje, ale bývá zmiňována jako osoby blízké věku mladistvého. Jako užitečné z hlediska prevence a také adekvátnější vzhledem k nízkému věku a dosud zachované možnosti pozitivního ovlivňování by bylo vhodné

tuto menší část dospělých odsouzených vyčlenit (ale i z důvodu vyšší agresivity) z běžných věznic a vytvořit pro ně menší věznice, založené na výchovných principech. Současné pojetí výkonu trestu odsouzených má i přes proklamované cíle spíše funkci ochrannou, než resocializační a pojem resocializace se ostatně v současném zákonu o výkonu trestu ani nevyskytuje. Prostředí věznic za současných podmínek neumožňuje dostatečně podchytit tyto vesměs prvovězněné jedince, ani předejít fenoménu kriminální nákazy a trvalému začlenění do kriminální subkultury. Protože je známo, že právě v tomto věkovém období se zahajuje kriminální kariéra, ale i to, že věkové období mladých dospělých je pro svou tvárnost nejvhodnější pro resocializaci, jeví se z důvodů prevence navrhované opatření jako užitečné.

V zájmu zvýšení účinnosti vězeňského systému (a zlevnění) je rovněž perspektivně potřebné zajistit některé legislativní úpravy, které by umožnily vytvářet pro odsouzené dostatečné pracovní příležitosti. Věznice určené pro výkon trestu by tyto pracovní příležitosti mohly za určitých předpokladů vytvářet, například produktivní výrobní či hospodářskou činností uvnitř vězeňského systému a pro jeho potřeby, anebo formou státních zakázek. Taková činnost by byla z hlediska resocializace jistě smysluplnější, než-li organizování víceméně samoúčelných, tudíž neúčinných „aktivit pro aktivity“, které seriózně míněnou výchovnou práci nebo psychoterapeutické úsilí spíše znehodnocují a zároveň dehonestují jejich realizátory. V penitenciární praxi se prokazuje, že skutečně potřební klienti z řad odsouzených si dovedou sami najít cestu a vyhledat dříve či později podporu a pomoc v osobních či jiných nesnázích, pakliže ji skutečně potřebují, a to již v prvopočátečním kontaktu během pobytu na nástupním oddělení, kde se vlastně zakládá klientela. Proto není současná praxe nařizovaných skupinových aktivit s odsouzenými ve stanoveném prostoru a čase vhodná, ani není odbornými pracovníky vítána, protože nezbývá čas na individuální práci se skutečnými klienty, tedy lidmi v tísní a skutečně potřebnými. To platí nejen pro odsouzené, ale i pro zaměstnance ohrožené stresem, a tedy potřebnými z hlediska psychologické podpory. Pokud by byl vytvořen dostatečný časový prostor pro tuto skutečnou klientelu, které ve věznicích není málo, pak lze považovat tyto aktivity za smysluplné a resocializaci napomáhající. Byly by zároveň zbaveny nepřípadnosti horlivě organizovaných zábav v zájmu strukturování času pro nudící se vězně. Není třeba se zříkat skupinové práce, ale základním prostředkem má být individuální přístup a individuální práce, aby bylo možno hovořit o snahách po účinnosti programů zacházení, potažmo účinnosti trestu vůbec. Podstatou výchovné a resocializační práce je věnovat čas těm, kteří jej potřebují, aby tato práce mohla mít odůvodnění a smysl. Veškeré aktivity lze ovšem považovat za

smysluplné a účelné, když slučují v sobě jak hlediska penitenciární, tak obecně lidská a obecně prospěšná. Uplatněním v y v á ž e n é h o přístupu lze do jisté míry překlenout zdánlivě nepřekonatelnou bariéru „vězeň-dozorce“ a probudit na bázi normálního lidského kontaktu zájem o prosociální hodnoty v protikladu k subkulturovým.

Pokud jde o kategorii m l a d i s t v ý c h, lze jen konstatovat, že současná podoba výkonu trestu u této kategorie je po všech stránkách nevyhovující. Jeví se jako velmi potřebné, zcela v souladu s dřívějšími zjištěními a doporučeními d e c e n t r a l i z o v a t výkon trestu mladistvých do soustavy několika malých resocializačních zařízení, důsledně postavených na principu výchovné práce, sociální práce a profesní přípravy. Podmínkou však je, aby mladiství byli důsledně odděleni od dospělých v samostatném zařízení pro mladistvé a v rámci vnitřní diferenciaci jednotlivé diferenciacní skupiny od sebe navzájem. Problematika mladistvých bude aktuální i proto, že byla snížena věková hranice trestní odpovědnosti na 14 let, a skutečnost, že tito dosavadní nezletilci budou umístováni do věznice s dospělými vězni je z hlediska dosažení účelu trestu a jeho účinnosti nepřijatelná. Kromě toho je z našich i ze zahraničních zkušeností z resocializačních zařízení známo, že čím jsou svěřeni pachatelé mladší, tím obtížnější je resocializační péče. Lze jenom souhlasit s názorem, že „připustit za této situace, že u starších dětí budou uplatňovány kriminální tresty s jejich odplatnou funkcí, by bylo řešení iracionální a nedomyšlené a mnohem adekvátnější u těchto delinkventů je aplikace ochranné výchovy a jiných výchovných opatření“ (O. Novotný, 2005). Okolnost snížené věkové hranice přinese nutnost přehodnocení dosavadního způsobu zacházení s mladistvými odsouzenými a zohlednění věkových a vývojových zvláštností. Za současných okolností je jisté, že mladiství procházející dosavadním způsobem organizace výkonu trestu jsou přes nízký věk vedle značného stupně deprivace ohroženi dosažením ještě vyššího stupně deprivace. Je to důsledek nevhodného prostředí, ale i nemožnosti praktické realizace vnitřní diferenciaci ve stávajících podmínkách, a to jak té stávající, tak navrhované. Není důvod se domnívat, že u čtrnáctiletých tomu bude jinak, spíše lze oprávněně předpokládat, že tak časná zkušenost s vězeňským prostředím je nevyhnutelně předurčí pro zahájení kariéry profesionálního zločince.

Komplexní model vnitřní diferenciaci je pro mladistvé v podmínkách skupinového výkonu trestu stejně vhodný a užitečný jako pro ostatní odsouzené, avšak za předpokladu jejich důsledného rozdělování podle jednotlivých skupin. Vzhledem k rýsující se kategorii mladistvých od 14 let bude nutné vedle stávajících kritérií zohlednit hledisko věkové, když průměrný věk mladistvých je 18 let, a vyšší.

Je tomu u dlouhých trestů za zvláště závažnou trestnou činnost. Tito mladiství vykonávají trest vedle mladistvých pro nesrovnatelně lehčí delikty a s krátkými tresty. Neznamená to však, že stupeň depravace musí být vždy vyšší, naopak se stává, že pachatelé nejtěžších trestných činů musí být chráněni před násilím agresivnějších vrstevníků odsouzených za drobnější delikty. Je stále zřejmější, že bude nutné u výkonu trestu mladistvých zohlednit otázky zhoršujícího se složení mladistvých, dlouhých trestů; nově také otázky věku.

Navrhovaná opatření a náměty považujeme za potřebné z hlediska zvýšení účinnosti trestu a posílení sekundární prevence. S přihlédnutím k nízkému věku odsouzených a zvláště prvovězných, prokazatelně rostoucí agresivitě, brutalitě a sklonu k recidivě lze očekávat, že právě mladiství a mladí dospělí ve výkonu trestu jsou na počátku kriminální kariéry, pokud se je nepodaří včas odvrátit. Celkově se stále více projevuje potřeba systémového řešení otázek výkonu trestu mladších věkových kategorií, a to kategorie mladistvých a mladých dospělých odděleně od dospělých odsouzených a vytvoření soustavy odpovídajících resocializačních zařízení. Realita je však přesně opačná. Právě z těchto důvodů by měla být účinnost vězeňského systému spotřebovávajícího nemalé prostředky opakovaně prověřována, postupy verifikovány a měněny s ohledem na měnící se podmínky a nová zjištění a celkově by vězeňský systém měl více využívat stávajících vnitřních rezerv a potenciálu včetně pracovního, k zajištění větší ekonomické soběstačnosti. Alokace prostředků do vězeňského systému a uvnitř něho má nejen ekonomický, ale též etický rozměr, protože má přinášet prospěch společnosti plněním účelu zakládajícího a odůvodňujícího smysl jeho existence, a v tomto smyslu záleží jeho sociální utilita. Proto je důvodné účelně alokovat prostředky tam, kde se třeba i v dlouhodobé perspektivě nejvíce vrátí a kde sekundární prevence má dosud smysl, efekt i návratnost snížením další kriminality mladších věkových skupin delinkventů. Patrně by se české vězeňství nemělo ubírat cestou soukromých věznic, sice nyní podle zákona možnou, a následovat tak příkladu první soukromé věznice v hesenském Hünfeldu, zprovozněné v prosinci 2005 (LN, 2005) ale spíše se nechat v lecčems inspirovat německým modelem tří ústavů věkově a jinak odstupňovaného výkonu trestu u mladistvých a zvláštních věznic pro mladé dospělé.

Domníváme se, že podanými náměty, navrhovanými opatřeními a poukazem na méně využívané možnosti o nichž věříme, že jsou uskutečnitelné, protože jsme se o tom v penitenciární praxi přesvědčili, lze alespoň u některých skupin delinkventů vytvořit předpoklady pro jejich reintegraci do společnosti a normálního života.

LITERATURA

- ALAN, J.: Etapy života očima sociologie. Praha. Panorama, 1989.
- BALCAR, K.: Úvod do studia psychologie osobnosti. Praha SPN 1983.
- BANDURA, A., WALTERS, R.H.: Agresja w okresie dorastania. PWN, Warszawa, 1968. In: SANOCKI, W.: Některé problémy psychologické klasifikace pachatelů trestných činů. Bulletin SNVČSR č.2, Praha VÚPEN 1972.
- BERCKHAUER, F.: Výkon trestu v Dolním Sasku - úkoly, struktura a inovace. In: Sborník referátů z mezinárodní konference Evropské vězeňské systémy. Kroměříž 2002, GŘ VS ČR, Praha 2003.
- BOGATYREV, I.T. a kol. Nápravně pracovní pedagogika. Správa SNV ČSR, Vysoká škola SNB, katedra penologie. Praha 1982.
- BOLELOUCKÝ, Z. a kol: Hraniční stavy v psychiatrii. Praha, Grada Avicenum 1993
- COHEN, R.M.: Nejčastější psychické poruchy v klinické praxi. Praha, Portál 2002.
- COYLE, A.: Řízení věznic v čase změn. Penologická studie ředitele Mezinárodního centra vězeňských studií při Londýnské Univerzitě. Příloha časopisu České vězeňství č. 1. Praha 2004.
- CIPRO, M.: Principy výchovy. Praha, Univerzita Karlova 1987.
- CZAPOW, C., JEDLEWSKI, S.: Resocializační pedagogika. Praha, SPN 1981.
- ČÁP, J.: Psychologie pro učitele. Praha, SPN 1983.
- ČÁP, J.: Psychologie mnohostranného vývoje člověka. Praha, SPN 1990.
- ČÁP, J.: Psychologie výchovy a vyučování. Praha, UK, Karolinum 1993.
- ČEPIČKA, J.: Dětská psychiatrie pro speciální pedagogy. Praha, SPN 1981
- ČEPELÁK, J.: Penitenciární psychologie. 1. díl. Správa SNV ČSR, Praha 1982.
- ČÍRTKOVÁ, L., ČERVINKA, F.: Forenzní psychologie. Praha, SUPPORT 1994.
- DOBROTKA, G.: Forenzná psychológia. Vysokoškolské prednášky, FF UK Bratislava, 1978: In: ŠTETINOVÁ, A.: Sociálna prognóza vo forenznej psychológii a tendence jej rozvoja v našich podmienkach. Čs. psychologie, 37, č.4, 1993.
- DUFEK, M.: Některé poznatky k problematice recidivistů. Čs. kriminalistika 1978, č.2
- DUFEK, M.: Soudní psychiatrie. Praha, Orbis 1976.
- FRANKL, V.: Dynamika a hodnoty. In: Čs. psychologie, 34, 1990, č. 6.
- GÓRNY, J.: Neplnoletí a mladiství v práve a praxi iných štátov. In: Možnosti ďalšieho zvyšovania účinnosti VTOS odsúdených mladistvých. Zborník príspevkov ze seminára. Martin 22. až 23.1. 1988. Bratislava, Správa ZNV MS SSR 1988.
- HÁJEK, S., MEDVĚDOVÁ, D. HOLUBOVÁ, O.: Srovnávací studie Standardních minimálních pravidel, Listiny základních lidských práv a svobod, a návrhu ŘVTOS v

NVÚ ČR. Bulletin ŘSNV ČR, č. 2, Praha 1991.

HARTL, P., HARTLOVÁ, H.: Psychologický slovník. Praha, Portál 2004.

HAVRLETOVÁ, D.: Vnútorná diferenciacia odsúdených mladistvých vo výkone trestu odňatia slobody. Závěrečná správa. Bratislava, MS SR Generálne riaditeľstvo ZNV, Penologický odbor 1990.

HELUS, Z.: Psychologické problémy socializace osobnosti. Praha, SPN 1976.

HONZÁK, R.: Komunikační pasti v medicíně. Praha, Galén 1999.

HORNA, O.: Bezpečnost vězeňských zařízení a úloha personálu. In: Sborník referátů z mezinárodní konference. Evropské vězeňské systémy. Kroměříž 2004, GŘ VS ČR, Praha 2004.

HORT, V. HRDLIČKA, M., KOCOURKOVÁ, J., MALÁ, E. a kol.: Dětská a adolescentní psychiatrie. Praha, Portál 2000.

HORVAI, I.: Psychopatie. Praha, SZN 1968.

HVĚZDOVÁ, A.: Příspěvek k významu zákona o výkonu vazby a novelizovaného ZVTOS. Celostátní porada ředitelů, Květnice, 13.1. 1994. In.: Aktuální informace sekretariátu ředitele VS ČR, č. 2, Praha 1994.

HYHLÍK, F., NAKONEČNÝ, M.: Malá encyklopedie současné psychologie. Praha, SPN 1973.

CHALOUPKOVÁ, I.: Uvidíte v ČT (o Bavorsku, kde funguje 38 kriminálů...). Tisková mluvčí Ministerstva spravedlnosti České republiky). In: Aktuální informace sekretariátu ředitele VS ČR č. 11, Praha 1993.

JAKOVLEV, A.M.: Zločinnost a sociální psychologie. Praha, Orbis. 1973.

JANÍK, A. a kol. Psychiatrie. Praha, Avicenum 1983.

JANÍK, A., DUŠEK, K.: Diagnostika duševních poruch. Praha, Avicenum 1987.

JASPERS, K.: Otázky viny. Praha, Mladá Fronta 1991.

JEČNÁ, J.: Sociodemografický průzkum populace dospělých odsouzených ve VTOS. Nепublikovaná práce, interní materiál. Věznice Bělušice 1992.

JEDLIČKA, R., KLÍMA, P., KOŤA, J., NĚMEC, J., PILAŘ, J. : Děti a mládež v obtížných životních situacích. Nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí. Praha, Themis 2004.

KÁBRT, J., VALACH, V.: Stručný lékařský slovník. Praha, Avicenum 1984.

KADLEC, J.: Metoda Strukturovaný rozhovor - manuál pro tazatele. Zpracováno na základě materiálů Kanadské královské jízdní policie. OPPV MV ČR, Praha 1992.

KELLER, J.: Sociologie, byrokracie a organizace. Praha, Sociolog. nakladatelství 2001

KLIMEŠ, L.: Slovník cizích slov. Praha, SPN 1983, s. 344..

KOCKA, L.: Z ciziny. In.: Aktuální informace sekretariátu ředitele VS ČR, č. 15,

Praha 1993

KOLÁŘ, Z., KOŤA, J.: Základy obecné pedagogiky. Skripta FF UK Praha, SPN 1988.

KOLAŘÍKOVÁ, O.: Téma osobnostních rysů v psychologii dvacátého století. Praha, Academia 2005.

KONDÁŠ, O.: Klinická psychológia. Martin, Osveta 1980.

KONDÁŠ, O., KRATOCHVÍL, S., SYŘIŠŤOVÁ, E.: Psychoterapia a reedukácia. Martin, Osveta 1989.

KOTÁSKOVÁ, J.: Socializace a morální vývoj dítěte. Praha, Academia 1987.

KRATOCHVÍL, S.: Terapeutická komunita. Praha, Academia 1979.

KRATOCHVÍL, S.: Psychoterapie. Praha, Avicenum 1987.

KRATZ, H.J.: Mobbing. Praha, Management Press 2005.

KŘENEK, P.: Neurotická symptomatologie vězňených mladistvých delinkventů. Diplom.práce, FF UK, Praha 1980.

KŘENEK, P.: Systém vnitřní diferenciacie mladistvých odsouzených v NVÚ Všehrdu. Interní materiál. Všehrdu 1992.

KUCHARSKI, J.: Základné problémy VTOS a zaobchadzenia s mladistvými pachateľmi v Polsku. In: Možnosti ďalšieho zvyšovania účinnosti VTOS odsúdených mladistvých. Zborník príspevkov zo seminára. Martin 22.1. 23.1. 1988. Bratislava, Správa ZNV MS SSR 1988.

KURNIK, R.: Výkon trestu odňatia slobody mladistvých odsúdených v trestnom ústave Bedzin. In: Možnosti ďalšieho zvyšovania účinnosti VTOS odsúdených mladistvých. Zborník príspevkov zo seminára. Martin 22.1. - 23.1. 1988. Bratislava, Správa ZNV MS SSR 1988.

KUNC, A.: Klasifikace odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody. Bulletin SNV ČSR, VÚPEN č. 6, Praha 1973.

LAKOMÁ, J.: Skupinová psychoterapie v reedukačním procesu. Praha, Psyché 1993.

LANGMEIER, J., MATĚJČEK, Z.: Psychická deprivace v dětství. Praha, Avicenum 1974.

LAZÁR, J.: Podmínky zaměstnávání odsouzených. In: Sborník referátů z mezinárodní konference Evropské vězeňské systémy. Kroměříž 2004, GŘ VS ČR, Praha 2004.

LOBODÁŠ, O.: Vývoj slovenského vězeňského systému po roce 1993. In: Sborník referátů z mezinárodní konference Evropské vězeňské systémy - minulost - přítomnost - budoucnost. Kroměříž 2002. GŘ VS ČR Praha 2003.

MACEK, P.: Adolescence. Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících. Praha, Portál 1999.

MACKŮ, R. Pracovní návštěva věznic v Dolním Sasku. In: České vězeňství, č. 3,

roč. 9, Praha 2001

MAREŠOVÁ, A.: Model nápravně výchovné činnosti pro mladistvé muže v jednotlivých diferenciacních skupinách. Správa SNV ČSR, odbor NVČ, Praha 1986.

MAREŠOVÁ, A.: Výsledky průzkumu zdravotnické dokumentace mladistvých v NVÚ Libkovic. Praha 1986, nepublikováno.

MAREŠOVÁ, A.: Některé psychologické a kriminologické problémy studia osobnosti delinkventa. In: Sborník Čs. sociologické společnosti při ČSAV, sekce sociální patologie. Praha 1988.

MAREŠOVÁ, A.: Amnestie 1990. Výsledky analýzy provedené IKSP v konfrontaci s názory pražských sociálních kurátorů a pracovníků českého vězeňství. Studie. Praha, IKSP 1992.

MAREŠOVÁ, A.: Osobnost pachatelů a jejich typologie. In: Základy kriminologie. Skripta Právnické fakulty UK, Praha 1992.

MAREŠOVÁ, A.: Kriminalita v roce 1992. Kriminální statistika České republiky s komentářem. Praha 1993.

MAREŠOVÁ, A.: Kriminalita v roce 1994. Kriminální statistika České republiky s komentářem. Praha 1994.

MAREŠOVÁ, A.: Pachatelé trestných činů. K problematice jejich osobnosti a vybraných typologií. Praha, IKSP 1994.

MAREŠOVÁ, A.: Právní úprava trestního soudnictví nad mládeží v Československu z roku 1931. Praha, IKSP 1996.

MAREŠOVÁ, A.: Kriminologické aspekty trestné činnosti policistů. Praha, IKSP 2001.

MAREŠOVÁ, A., KOTULAN, P., MARTINKOVÁ, M.: Sonda do problematiky osob v ČR poprvé trestně stíhaných a poprvé vězněných. Praha, IKSP 2004.

MATĚJČEK, Z.: Proč jsou přetěžovány. Rudé Právo, 1989, 11. III., s. 5.

MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A.: Mládež a delikvence. Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže. Praha, Portál 2003.

MEIXNER, K.: K problematice resocializace mentálně retardované mládeže. Otázky defektologie, 29, 1986/87, č. 7.

Mezinárodní klasifikace nemocí. 10. revize. Duševní poruchy a poruchy chování. Popisy klinických příznaků a diagnostická vodítka. Praha, Psychiatrické centrum 1992.

MEZNÍK, J.: Vězeňský průzkum v Anglii a Walesu. Podle materiálů R. WALMSLEYE z Výzkumného a statistického oddělení MV Velké Británie. In: Aktuální informace sekretariátu GŘ VS ČR č. 6, Praha 1993.

MEZNÍK, J.: Zpráva o exkurzi v anglických věznicích ve dnech 14.3. - 25.3. 1992. Interní materiál VS ČR. Praha 1992.

MEZNÍK, J.: Práce jako resocializační faktor u odsouzených mladých dospělých mužů. Sborník referátů z mezinárodní konference. Kroměříž 2004.

MÍČEK, L.: Sebevýchova a duševní zdraví. Praha, SPN 1982.

MICHAL, V. Některé kriminologické teorie v kapitalistických zemích. Praha, VÚK GP ČSSR 1970.

MIKŠÍK, O.: Psychologická charakteristika osobností. Univerzita Karlova, Praha, Karolinum 2001.

MIOVSKÝ, M., SPIRIG, H. HAVLÍČKOVÁ, M.: Vězeňství a nelegální drogy. Sborník textů z oblasti užívání nelegálních návykových látek ve věznicích. GŘ VS ČR. Rada vlády pro koordinaci protidrogové politiky. Národní monitorovací středisko pro drogy a drogové závislosti. Úřad vlády ČR 2003.

MOUCHA, Z., CHALOUPKA, L.: Nápravná výchova. Skripta Pedagogické fakulty UK. Praha, SPN 1985.

NAKONEČNÝ, M.: Základní otázky psychologie. Praha, SPN 1968.

NAKONEČNÝ, M.: Sociální psychologie. Praha, SPN 1970.

NAKONEČNÝ, M.: Sociální psychologie. Praha, Academia 1999.

NAKONEČNÝ, M.: Motivace pracovního jednání a její řízení. Praha, Management Press 1992.

NAKONEČNÝ, M.: Základy psychologie osobnosti. Praha, Management Press 1993.

NEKOLA, B.: Prohlídka věznice pro mladistvé v Schifferstadtu. In: České vězeňství, č. 1, a 2, 1994, s. 56-57.

NEŠPOR, K.: Návykové chování a závislost. Současné poznatky a perspektivy léčby. Praha, Portál 2003.

NETÍK, K., URBANOVÁ, M., NEUMANN, J.: Psychologické typologie osobnosti pachatele. In: SUCHÝ, O., RATINOV, A., URBANOVÁ, M. a kol.: Osobnost pachatele, 2. díl, Sborník VÚK GP ČSSR č. 1, Praha 1986.

NETÍK, K., NEUMANN, J., VEČERKA, K., VÁLKOVÁ, H.: Mladistvý pachatel násilné trestné činnosti. In: Aktuální otázky boje s kriminalitou mládeže a souvisejícími negativními jevy. Sborník VÚK GP ČSSR, č. 5, Praha 1987.

NETÍK, K.: Kriminální agresor. Bulletin studijního a výzkumného oddělení Ředitelství SNV ČR, č. 1, Praha 1991.

NEUMANN, J., NETÍK, K., VOŇKOVÁ, J., URBANOVÁ, M., DOBEŠOVÁ, Y. : Příspěvek k psychologické problematice pachatelů trestných činů odsouzených k nepodmíněnému trestu odnětí svobody. Kriminologicko - penitenciární studie.

Bulletin Oddělení penologického výzkumu odboru NVČ Správy SNV ČSR, č. 1, Praha 1985.

Němci mají soukromou věznici. Lidové noviny, 2005, 8. XII.

NĚMEC, J.: Psychopatie a kriminalita. Praha, Vydavatelství a nakladatelství MV ČR Centurion 1993.

NOVOTNÝ, O.: O trestu a vězeňství. Praha, Academia 1967.

NOVOTNÝ, O., ZAPLETAL, J. a kol.: Kriminologie. Druhé přepracované vydání. Praha, ASPI Publishing, 2004.

NOVOTNÝ, O.: Budeme posílat děti do vězení? Odborný článek. Lidové noviny, 2005, 14.X.

OSMANČÍK, O.: Rada Evropy a kriminalita mládeže. In: Čs. kriminalistika, 1992, 25, č.3.

OSMANČÍK, O. a kol. Trestný čin loupeže v Praze. Z práva z průzkumu trestného činu loupeže v Praze 1 v roce 1990. Praha: IKSP, 1992, s. 31.

PAYNE, J.: Klinická etika. Praha, Nakladatelství Triton 1992.

Perspektivy Vězeňské služby v České republice. Souhrn koncepčních záměrů. Interní materiál Ředitelství SNV ČR. Praha 1992.

PÍCHA, I.: Psychologická problematika vnitřní diferenciací odsouzených z hlediska vlastností agresivity v závislosti na věku. Dipl. práce. FF UP, Olomouc 1988.

PINATEL, J.: Nebezpečná křivka zločinnosti. Odborný článek. In: Lannesová, S., L'EXPRESS, Paříž 1972.

POGÁDY, J. GUENSBERGER, E.: Základy psychopatologie. Martin, Osveta 1987.

PONĚŠICKÝ, J.: Agrese, násilí a psychologie moci. Praha, Triton 2005.

PRAŠKO, J. a kol.: Poruchy osobnosti. Praha, Portál 2003.

Program zacházení s mladistvými vězni. Interní koncepční materiál. Generální ředitelství VS ČR. Praha 1993.

PROCHASKA, J.O., NORCROSS, J.C.: Psychoterapeutické systémy. Průřez teoriemi. Praha, Grada Publishing 1999.

REIS, A., LIŠKOVÁ, H., HAVRLETOVÁ, D.: Možnosti výchovy a prevýchovy mladistvých osob v podmínkách penitenciární praxe. Penologické zošity, 6, Bratislava, Správa ZNV SSR 1988.

REYKOWSKI, J.: Motivation of prosocial behavior. In: Kotásková, J.: Socializace a morální vývoj dítěte. Praha, Academia 1987.

Ročenka Vězeňské služby České republiky 1995. GŘ VS ČR, Praha 1996.

ROZUM, J.: Právní úprava trestního soudnictví nad mládeží v Československu z roku 1931. Praha, IKSP 1996.

ŘÍČAN, P.: Šikanování jako psychologický problém. In: Čs. psychologie, 37, 1993, č. 3.
SAGL, T.: Jugendstrafvollzug in der Sonderanstalt für Jugendliche Gerasdorf.
Gerasdorf 1981.

SANOCKI, W.: Některé problémy psychologické klasifikace pachatelů trestných činů. Bulletin SNV ČSR, č. 2, Praha, VÚPEN 1972.

Sborník referátů z mezinárodní konference: Evropské vězeňské systémy minulost - přítomnost - budoucnost. Sborník z mezinárodní konference konané ve dnech 24.- 28.6. 2002 v Kroměříži. GŘ VS ČR, Praha 2003.

Sborník referátů z mezinárodní konference: Evropské vězeňské systémy. Sborník z mezinárodní konference konané ve dnech 21. - 25.6. 2004 v Kroměříži. GŘ VS ČR, Praha 2004.

SHARP, V., MAYER, J., RIPS, J., : Problematika vězeňského zdravotnictví. Seminář 15. 11. 1993. In: Aktuální informace sekretariátu ředitele VS ČR, č. 23, Praha 1993.

SCHOPENHAUER, A.: Životní moudrost. Praha, Nakladatel J. Pelcl 1906.

SMOLÍK, P.: Duševní a behaviorální poruchy. Maxdorf, Praha 1996.

SOVÁK, M.: Defektologický slovník. 2. vydání, Praha, SPN 1984.

STANKOWSKI, A.: Nástin problematiky etepedie a sociální patologie. Pedagogická fakulta Ostravské univerzity. Ostrava 2004.

SYŘIŠŤOVÁ, E.: Normalita osobnosti. Praha, Avicenum 1972.

ŠLIK, M.: Vyhodnocení vlivu výkonu služby na zdravotní stav příslušníků VS ČR. České vězeňství, 1993, č. 3.

ŠTĚCHOVÁ, M., VEČERKA, K.: Šikanování mezi mladistvými - výskyt a formy v prostředí internátů. Závěrečná zpráva z průzkumu. Praha, IKSP 1992.

ŠTÍPEK, J.: K obsahovému vymezení pojmu obtížně vychovatelná mládež, mravně narušená mládež a sociálně narušená mládež. Otázky defektologie, 26, 1983/84, č. 10.

ŠTÍPEK, J.: Sociální příčiny poruch chování obtížně vychovatelné mládeže. Praha, SPN 1987.

ŠVANCAR, Z., BURIÁNOVÁ, J.: Speciálně pedagogické problémy ústavní a ochranné výchovy. Praha, SPN 1988.

TAMCHYNA, M.: Metodika řízení oddílové samosprávy mladistvých. Interní materiál. Nepublikovaná práce. ÚSNV Libkovic 1982.

TAMCHYNA, M.: Některé nové přístupy při práci se skupinou samosprávy mladistvých odsouzených. Zpravodaj SNV, č. 6, 1984.

TAMCHYNA, M.: Průzkum maladaptivních projevů v osobnostních vlastnostech mladistvých delinkventů ve VTOS. Nepublikovaná práce. ÚSNV Libkovic 1989.

TAMCHYNA, M.: Pedagogicko sociologické aspekty resocializace delinkventních

mladistvých. Dipl. práce. FF UK, Praha 1990.

TAMCHYNA, M.: Psychologické aspekty vnitřní diferenciacie odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody. Dipl. práce. FF UK, Praha 1994.

TAXOVÁ, J.: Pedagogicko psychologické zvláštnosti dospívání. Praha, SPN 1987.

URBANOVA, M.a kol.: Využití aktivního sociálního učení programového ve skupinové práci s odsouzenými. Studijní informační materiál č. 2. Odbor NVČ Správy SNV ČSR, oddělení penologického výzkumu. Praha 1986.

URBANOVA, M., KAPROVA, P., SOUČKOVÁ, O.: Sociální kontinuální péče. Kazuistická studie. Bulletin studijní a výzkumné skupiny ředitelství SNV ČR, č. 1, Praha 1992.

VACEK, E.: Informace o ústavu pro výkon trestu Niederschönenfeld. In: Aktuální informace sekretariátu GŘ VS ČR, č. 24, Praha 1993.

VÁLKOVÁ, H. : Regionální seminář na téma „Mladiství v konfliktu se zákonem“. Bukurešť, 6 - 10. 4. 1992. In: Kriminalistika, 26, 1993, č. 2.

VÁLKOVÁ, H., VOŇKOVÁ, J.: Ambulantní sankce jako alternativy trestu odnětí svobody-současné české možnosti, limity a prvé zkušenosti. České vězeňství, 3, 1993.

VAŇO, P.: Niektoré súčasné problémy boja s recidivou v ČSSR. In: Kriminalistický sborník., 30, 1986, č. 4.

VINCZE, T.: Výchova mladistvých vo výkone trestu v Maďarsku. In: Možnosti ďalšieho zvyšovania účinnosti VTOS odsúdených mladistvých. Zborník príspevkov zo seminára. Martin 22. - 23.1. 1988. Bratislava, MS SSR, Správa ZNV 1988.

VÍTEK, K.: Zločina a prevence. 1. část. Praha, SPN 1972.

VONDRÁČEK, V.: Úvahy psychologicko - psychiatrické. Praha, Avicenum 1982

VONDRÁČEK, V.: Konání a jeho poruchy. UK Praha, Avicenum 1986.

WORLIZKA, H.U.: Současná situace v bavorském vězeňském systému, konkrétně ve věznicích pro mladistvé odsouzené. In: Sborník referátů z mezinárodní konference Evropské vězeňské systémy. Kroměříž 2004, GŘ VS ČR Praha 2004

Vybrané statistické údaje. Příloha k časopisu České vězeňství, č. 1, Praha 1995

ZABOROWSKI, Z.: Sociální psychologie a výchova. Praha, SPN 1965.

Zákon o výkonu trestu odnětí svobody č. 59/1965 Sb. novelizovaný zákony č. 173/1968 Sb., č. 100/1970 Sb., č. 47, 1973 Sb. a č. 179/1990 Sb.

Zákon č. 169/1999 Sb. ze dne 30. června 1999 o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů.

Zpráva o plnění systémových opatřeních v oblasti vězeňství a trestní politiky z hlediska reformy vězeňství k 30.6.2002. In: České vězeňství, č. 3, roč. 10, Praha 2002.

PŘÍLOHY:

Příloha č. 1

Výsledky průzkumu v NVÚ Libkovice v roce 1979

Celkově bylo vyšetřeno 92 mladistvých delinkventů, kteří byli rozděleni dle své trestné činnosti do podskupin:

A/ násilná trestná činnost	26 mladistvých,
B/ majetková trestná činnost	32 mladistvých,
C/ sexuální delikty	13 mladistvých,
D/ trestná činnost v souvislosti s návykovými látkami.	20 mladistvých

Charakteristika rodiny mladistvého: úplnou rodinu mělo 68, ostatních 24 neúplnou; z celkového počtu 68 respondentů, kteří mají úplnou rodinu jen 20 uvádí spořádané rodinné poměry, ostatních 48 uvádí rodinné poměry neuspořádané, rozvrácené (alkoholismus, hrubé jednání s rodinnými příslušníky, násilí).

Ústavní výchova: 26 mladistvých bylo v dětských domovech, nejkratší doba pobytu byla 2 roky.

Rodinný stav: všichni mladiství byli svobodní, 8 bylo otcem dítěte, zpravidla partnerkou starší. 3 narození dítěte očekávali.

Vzdělání: pouze 10 mladistvých mělo 9 tříd ZDŠ, s prospěchem většinou podprůměrným, 23 je 8 tříd ZDŠ, 21 mělo 7 tříd ZDŠ, 26 mladistvých mělo ZVLŠ.

Přestupky: 90 mladistvých uvádělo záškoláctví, snížená známka z chování 83, (kouření ve škole, napadání spolužáka, drzé vystupování, drobné krádeže, ap.).

Alkohol: 6 mladistvých byli abstinenti, 38 pilo příležitostně, 48 téměř denně, preferovali vícestupňové pivo, ovocná vína, běžná vína, rum, laciné kořalky.

Drogy: 26 mladistvých vykazovalo odmítavý přístup k toxickým látkám, 42 udalo „fetování“ v partě, svého počínání však zanechali, euforie ve většině případů nenavozena, 24 fetovalo dle možnosti pravidelně, euforie navozena téměř vždy, navíc značná obeznamenost s toxickými látkami.

Nikotinismus: jen 2 mladiství byli nekuřáci, 38 kouřilo 5-10 cigaret denně, 52 nad 10 (až 20 cigaret) denně, preferovali cigarety značky CLEA, START ap.

Neuroticismus: neurotické příznaky vykazovalo 50 mladistvých (špatná práce, vysoké normy, konflikty ve skupinách, horší prosazování u děvčat, nejistota, úzkost, strach, nechutenství, špatný zdravotní stav, lítost, přecitlivělost, nedostatek erotických vztahů, roztěkanost, nesoustředěnost, vyčerpanost, pocity na omdlení).

Pokusy o sebevraždu a sebepoškození: 12 mladistvých se pokusilo o sebvraždu (5 vyloučení z party, 1 rozchod s dívkou, 2 rozvod rodičů, 2 strach z ostudy, 2 v partě toxikomanů).

Tetováž: 12 mladistvých tetováno hojně na rukou, prsou a nohách (nahé dívky, jména dívek, hesla, magické znaky, nápisy, zvířata), 38 tetováno mírně (na rukou a prstech), nápisy, srdce, iniciály, vlajky států ap.

Psychiatrická léčba: v léčení bylo 20 mladistvých, 8 prodělalo antitoxické léčení, 4 protialkoholní, 4 léčení na LDE, 4 zkratkové jednání - sebepoškození, suicidální pokusy, 1 mladistvý epilepsie.

Sexualita: pohlavní zkušenosti udávalo 84 respondentů, 8 bylo bez pohlavních zkušeností, pohlavní styk většinou s partnerkami staršími nebo stejně starými; 40 udávalo první zkušenost v rozmezí 13 - 15 let, 35 v rozmezí 15 - 16 let, 9 mladistvých po 16. roce věku; sexuální zkušenosti získalo 41 mladistvých se svou dívkou, ostatních 43 s dívkami v partách nebo pochybné pověsti; pohlavní zkušenosti bývaly příležitostné a nevybíravé, do svého zadržení uváděli mladiství pohlavní styk s 3 až 10 partnerkami.

Příloha č. 2

Výsledky průzkumu v NVÚ Libkovic v roce 1989

Podle trestné činnosti bylo vyšetřeno 102 mladistvých delinkventů. Byli rozděleni do stejných podskupin jako tomu bylo v prvním průzkumu:

A/ Násilná trestná činnost	41 mladistvých,
B/ majetková trestná činnost	51 mladistvých,
C/ sexuální delikty	8 mladistvých,
D/ trestná činnost v souvislosti s návykovými látkami	2 mladiství.

Charakteristika rodiny mladistvého: úplnou rodinu mělo 56 mladistvých, z neúplné pocházelo 46, spořádané poměry uvádělo 54 mladistvých, ostatní 48 je

považuje za rozhárané, konfliktní.

Vzdělání: povinnou desetiletou školní docházku bez opakování ročníku absolvovalo 45 mladistvých, 57 nemělo dokončený 1. či 2. ročník SOU, z toho 9 vůbec do SOU nenastoupilo. Pokud jde o ZŠ bez opakování třídy na základní škole - 50 mladistvých, 18 opakovalo některý ročník, 34 navštěvovalo ZVLŠ. Na ZŠ mělo 76 respondentů prospěch podprůměrný, na SOU 74.

Přestupky: záškoláctví udávalo 65 respondentů, sníženou známku z chování 73, pro různé kázeňské přestupky.

Alkohol: 14 mladistvých abstinovalo, příležitostně pilo alkoholické nápoje 50, téměř denně a denně 38; pivo preferovalo 50, víno 19 mladistvých, destiláty 21 mladistvých.

Drogy: 78 respondentů mělo odmítavý postoj k drogám, 13 zkoušelo „fetovat“ a přestali, dle možnosti pravidelně 11 respondentů s euforií navozenou, preferováno „fetování“ v partě, většinou čichání těkavých látek, 5 mladistvých nitrožilně Alnagon.

Nikotinismus: 10 mladistvých uvedlo, že jsou nekuřáci, 5 až 10 cigaret denně kouřilo 34, nad 10 (až 20) cigaret denně 58 mladistvých.

Neuroticismus: neurotické projevy se vyskytovaly u 24 respondentů, příznaky obdobné jako u předchozího souboru.

Pokusy o sebevraždu a sebepoškození: celkem 11 mladistvých; kvůli rodičům 1, v afektu vzteku 2, účelově, aby nemusel pracovat 1, demonstrativně 1, bez udání důvodu 1.

Tetováž: silná tetováž se vyskytovala u 4 mladistvých, ostatních 60 bez tetování; křížek, tečka, písmena, kotva, srdce, šíp, obrazce geometrické, pavouk, nápisy, monogram, obrázky žen, hákový kříž, „Šmoula“.

Psychiatrická léčba: celkem 24 se léčilo na psychiatrii, z toho ústavně 13 mladistvých, ambulantně 11; antitoxickou léčbou prošli 2, protialkoholní léčbou 3, pro sebepoškození a suicidální pokusy 1, psychotické projevy 2, 6 respondentů neví proč docházelo na psychiatrické oddělení.

Ústavní výchova: prošlo 20 mladistvých, z toho 5 dětské domovy, 6 bylo v DVÚM, 9 ve VÚM.

Rodinný stav: vobodných bylo 100, 2 ženatí, 1 mladistvý již otcem dítěte, 1 dítě očekává - s partnerkami staršími.

Sexualita: pohlavní zkušenosti udávalo 93 respondentů, 9 bylo dosud bez pohlavních zkušeností,; sexuální styk udržován vesměs se staršími partnerkami 78, stejně strými, 12, mladšími 1. První pohlavní zkušenost od 13 do 15 let uvádělo 34 mladistvých, v

15 až 16 letech 56, nad 16 let 3 mladiství. Se svou dívkou získalo zkušenost 46, příležitostnou známost udávalo 47 mladistvých.

Příloha č. 3

Výsledky průzkumu ve Věznici pro mladistvé v roce 1994 ve Všehrdech

Podle trestné činnosti bylo vyšetřeno všech 103 mladistvých delinkventů, kteří byli ve věznici. Byli rozděleni do stejných podskupin jako v předchozích průzkumech:

A/ násilná trestná činnost	47 mladistvých,
B/ majetková trestná činnost	49 mladistvých,
C/ sexuální delikty	5 mladistvých,
D/ trestná činnost v souvislosti s návykovými látkami	2 mladiství.

Charakteristika rodiny mladistvého: z úplné rodiny pochází 62 respondentů, přičemž za úplnou rodinu je považována též rodina s nevlastním otcem podílejícím se na výchově mladistvého; z neúplné rodiny bylo 41 mladistvých.

Vzdělání: celkem 65 respondentů dokončilo ZŠ, 8 nedokončilo; ZVLŠ absolvovalo 30 mladistvých, z toho 25 dokončilo, nedokončilo 5; SOU navštěvovalo celkem 62, z toho 9 jej zakončilo výučním listem, 53 nedokončilo z důvodu vyloučení.

Přestupky: záškoláctví udávalo 60, sníženou známku z chování mělo ve škole nebo učilišti 86 mladistvých.

Alkohol: alkoholické nápoje údajně vůbec nepije 6 mladistvých (sport), příležitostně 62, téměř denně nebo denně pije 35 respondentů; poněkud ustoupila preference piva ve prospěch destilátů.

Drogy: odmítavý postoj k drogám zaujímal 65 respondentů, o zneužívání návykových látek se pokusilo ale zanechalo 15, dle příležitosti pravidelně zneužívalo toxické látky 23 mladistvých, euforie zpravidla navozena, preferován Toluén, téměř stejné pořadí zaujímal kouření marihuany - tato však podle respondentů není drogou, třetí místo zaujaly různé léky, v jednom případě uváděn hašiš, ve 3 případech Pervitin.

Nikotinismus: 11 respondentů jsou nekuřáci, do 10 cigaret denně kouří 26 mladistvých, nad 10 cigaret až 20 cigaret denně kouří 65 respondentů.

Neuroticismus: neurotické symptomy byly zaznamenány u 37 respondentů, obraz je podobný jako u minulých vzorků.

Pokusy o sebevraždu a sebepoškození: o sebepoškození se pokusilo 31 mladistvých (většinou demonstrativní pokusy v důsledku vnitřní tenze nebo k vynucování výhod nebo přemístění během pobytu na vazbě - vazba trvá u mladistvých neúměrně dlouhou dobu, stává se častěji, že mladistvý většinu uloženého trestu vykoná pobyt na vazbě; převládalo pořežání žiletkou na předloktí, někdy též požití nadměrných dávek léků; celkem 8 mladistvých se pokoušelo o sebevraždu (3 ve vazbě nebo ve VTOS bez bližšího udání důvodu, rozchod s partnerkou 1 mladistvý, kvůli rodičům 1, v afektu 2, přičemž 1 mladistvý byl epileptik a 1 mladistvý s psychopatickým rozvojem osobnosti.; neví 1 mladistvý.

Tetování: rozsáhlejší tetování byla u 14 mladistvých, mírná či ojedinělá 45, netetováno 44 respondentů.

Psychiatrická léčba: celkově byla sledována u 34 respondentů, z toho ambulantní formou 14, ústavní u 20 respondentů; z různých důvodů - agresivita, v 1 případě sadismus, 1 homosexualita a suicidální pokus, 1 epilepsie, 2 psychopatický rozvoj osobnosti, dále převažovaly případy závislosti na alkoholu a toxických látkách, rozmanité poruchy chování v dětství a v dospívání.

Ústavní výchova: prošlo 27 respondentů, z toho v dětských domovech 6 mladistvých, v DVÚ 13, a postupně po dovršení věku 15 let prošlo 20 respondentů VÚM.

Rodinný stav: všichni mladiství jsou svobodní, otcem dítěte 7 mladistvých.

Sexualita: pohlavní zkušenosti udávalo 98 respondentů, 5 bez zkušeností; první pohlavní zkušenost do 15 let udávalo 42, z toho ve 12 letech 8, ve 13 letech 5, ve 14 letech 29 mladistvých. Ve věku 15 až 16 let udávalo 49 respondentů, z toho v 15 letech 34 a v 16 letech 15; nad 16 let 5 respondentů; 1 mladistvý udával v 15 letech homosexuální zkušenost.

Příloha č. 4

Výsledky průzkumu ve Věznici pro mladistvé v roce 2005 ve Všehrdech

Podle trestné činnosti bylo vyšetřeno všech 62 mladistvých delinkventů nalézajících se ve věznici. Byli rozděleni do stejných podskupin jako v ostatních předchozích průzkumech:

A/ násilná trestná činnost	47 mladistvých,
B/ majetková trestná činnost	10 mladistvých,
C/ sexuální delikty	3 mladiství,
D/ trestná činnost v souvislosti s návykovými látkami	2 mladiství.

Charakteristika rodiny mladistvého: z úplné rodiny pochází celkem 37 mladistvých, z toho 1 mladistvý osvojen a svěřen do pěstounské péče, z neúplné rodiny 25 respondentů, z toho 5 mladistvých vychováváno otcem, 1 prarodiči, 1 babičkou.

Vzdělání: celkem 47 mladistvých ukončilo ZŠ nebo ZVLŠ bez opakování ročníku, 15 respondentů opakovalo ročník; ZVLŠ absolvovalo 23 mladistvých, z toho 16 ji dokončilo, 7 respondentů opakovalo ročník; po dokončení povinné školní docházky 39 mladistvých nastoupilo do odborného učiliště různých oborů, které většinou nedokončili z důvodu vyloučení nebo nástupu výkonu trestu, z toho 2 mladiství se vyučili v oboru stavební výroba a zedník, 2 mladiství studovali střední školu (SPŠ, Obchodní akademie), a 21 mladistvých se neučilo žádnému oboru.

Přestupky: 40 mladistvých udávalo záškoláctví, 47 mladistvých mělo sníženou známku z chování, řešeno Policií ČR a MěP bylo celkem 51 mladistvých.

Alkohol: alkoholické nápoje nepožívá vůbec 9 mladistvých, příležitostně 45 mladistvých, denně nebo téměř denně 8 mladistvých, převažuje pivo, tvrdý alkohol, méně víno.

Drogy: odmítavý postoj k drogám zjištěn u 9 respondentů, zkusil, ale zanechal uvádí 20 mladistvých, dle možností denně nebo téměř denně 33 mladistvých, euforie navozená; nejčastěji uváděna marihuana 46 respondentů, pervitin udává 14, Heroin 5, Toluen 2, LSD 1, Extáze 1, lysohlávky 1 respondent; nejčastěji je uváděna kombinace marihuana, pervitin, nebo všechno včetně drog blíže neuvedených.

Nikotinismus: 3 respondenti jsou nekuřáci, mírní kuřáci do 10 cigaret denně 24, silní kuřáci nad 10 a více cigaret 35 respondentů.

Neuroticismus: výraznější neurotické symptomy přítomny u 59 respondentů, 3 jsou bez neurotických symptomů; dle četnosti výskytu se nejčastěji vyskytuje lítostivost u 42, pocity nejistoty u 34, nesoustředěnost u 31, únavy u 27, pocity úzkosti u 27, konflikty se spolužáky u 27, pocity strachu u 26, nedostačivosti ve škole u 25, roztěkanost u 24, konflikty doma u 23, pocity vyčerpanosti u 23, přecitlivělosti u 22, lhostejnosti u 21, pocity špatného zdravotního stavu a obav o něj

u 15, konflikty v partě vrstevníků u 14, pocity na omdlení u 10, horší prosazování u dívek u 4, nedostatku erotických vztahů u 4 respondentů, poruchy spánku 1, a koktavost při rozrušení 1 respondent.

Pokusy o sebevraždu a sebepoškození: celkem 18 respondentů, z toho 15 suiciální pokusy, sebepoškození u 3; suiciální pokusy různým způsobem zastřelením pistolí, předávkováním léky, kvůli dívce, bodnutím nožem pod vlivem drogy, skokem z okna po úmrtí babičky, jež ho vychovávala, opakované 4 suiciální pokusy oběšením na prostěradle během vazby, pořezáním žiletkou během druhé vazby, vypitím chloraminu během výkonu trestu, vypitím lepidla během výkonu trestu z různých příčin, kde společným motivem sdělovaným v obou trestech je touha nežít, skokem z mostu kvůli rozchodu s dívkou, a pořezáním míněným suiciálně; automutilační pokusy všechny pořezáním žiletkou během vazby v důsledku tenze, v jednom případě „jen tak“, bez uvědomované příčiny.

Tetováž: mírná u 37 respondentů, masivní tetováž po rukách těla a hlavě u , bez tetováže 20 respondentů; pod kotníkem ornament, na lopatce sluníčko, čárky na rameni, pavouk na předloktí, nápis Mikrej, písmenka, jméno dívky, iniciály, na lopatce nápis vlkodlak, na noze srdíčko, kříž, písmena na rukách, prstech, 4 tečky na ruce, temeno hlavy ornament, na prstech řetízek, obrázky zvířat, ornament satana, ostanatý drát, růže, ornament na rukách i nohách, rameno kříž, celkově převažují ornamente, písmena, iniciály, nápisy.

Psychiatrická léčba: celkem 25 respondentů bylo psychiatricky léčeno, z toho protitoxická léčba u 7, protialkoholická u 3; ambulantně 17, z toho 4 zároveň ústavně; ústavní formou léčeno 12 mladistvých vesměs pro poruchy chování, výbušnost, LMD, útky, toulky, delší pobyty v PL i opakovaně na půl roku ve 3 případech (PL Opařany, PL Bohnice), v jednom případě pro depresivní stavy po úmrtí matky, týdenní pobyt na detoxikačním oddělení 1; ambulantně léčeni pro psychické příčiny různé etiologie, impulzivita, neklid, agrese, apatie, únavnost, astenie, LMD, abúzus alkoholu a drog, epileptické záchvaty, poruchy chování a poruchy učení, suiciální pokusy nebo automutilace.

Ústavní výchova: prochází celkem 32 respondentů, z toho v DD bylo 7 respondentů, v DVÚ bylo 13, někteří po dovršení 15 let byli umístěni do VÚM, a někteří nastoupili přímo do VÚM, aniž by předtím byli v jiném výchovném zařízení, celkem 20 respondentů.

Rodinný stav: všichni respondenti jsou svobodní, ale 10 mladistvých žilo s družkou, z toho 8 mladistvých je otcem 1 dítěte, z toho dva jsou otcem dítěte, ale s partnerkou se rozešli; 6 mladistvých s družkou žije a další 2 mladiství s družkou žijí

a dítě čekají.

Sexualita: pohlavní zkušenosti mělo 61 respondentů; bez pohlavních zkušeností 1 respondent. První pohlavní zkušenost před dovršením 15 let věku udávalo 51 respondentů, ve věku 15 - 16 let 10 respondentů, po 16 letech věku 0 respondentů. U věkové skupiny před dovršením 15 let někteří mladiství v rámci interviu upřesnili věk, přičemž 1 udával 8 let věku, 12 let udávali 3, 13 let udávalo 5, 14 let udávalo 10 respondentů.

Příloha č. 5

Délka trestu mladistvých delinkventů (vzorek 2005)

Délka trestu		Počet	Procentuální vyjádření
roky	měsíce		
do 1 roku	4 - 12	18	29,03
do 2 let	13 - 24	20	32,26
do 3 let	25 - 36	11	17,74
do 4 let	37 - 48	5	8,06
do 5 let	49 - 60	5	8,06
do 6 let	61 - 72	-	-
do 7 let	73 - 84	1	1,61
do 8 let	85 - 96	2	3,23
do 9 let	97 - 108	-	-
do 10 let	109 - 120	-	-
Celkem:		62	100,00

Věkové rozložení mladistvých delinkventů ve VTOS (vzorek 2005)

Věk	Počet	Procentuální vyjádření
15	1	1,61
16	7	11,29
17	11	17,74
18	26	41,94
19	11	17,74
20	3	4,84
21	2	3,23
22	1	1,61
Celkem	62	100,00

Příloha č. 6

Úplné znění klasifikace mladistvých pachatelů podle O. Kučery

1/ Skupina s normálním psychickým vývojem a prostými poruchami chování, vyvolanými nevhodnými vlivy sociálního prostředí.

2/ Skupina s poruchami chování, jež jsou převážně projevem pubertální a adolescentní nevyrovnanosti. U těchto skupin není zapotřebí psychiatrická intervence.

3/ Skupina, jejíž delikventní jednání má zdroj v konfliktní situaci mladistvého a je tedy projevem neurotickým. Jde často o činy nápadné svou absurdní povahou, z nichž nemá mladistvý zřejmý prospěch, nebo o činy, u nichž převládá neurotická potřeba prokázat mužnost, odvahu. I motivy takových trestných činů nejsou mladistvému jasné. Do této skupiny zařazuje autor i delikventy s antisociálními povahovými rysy, vznikajícími již v raném dětství v důsledku chybné výchovy - buď velmi povolné nebo naopak silně represivní, čímž jedinec strádá. Je často ochuzen o citové vztahy, což má za následek, že nedovvede navázat s kýmkoli lidské vztahy, bývá bez zábran a je egocentrický, chová se protispolečensky, aniž považuje takové chování za něco anomálního.

4/ Skupinu anomálních osobností (psychopatů), jedinců u nichž se ve vzniku delikventního jednání předpokládá jistá dědičná přítěž, neboť je nelze vysvětlit jak z vnějších vlivů tak z drobných organických poruch nebo z konfliktních situací.

5/ Skupinu mladistvých, u nichž se ve vzniku delikventního chování uplatnila nějaká, jinak nevýrazná, organická porucha, někdy hormonální, nejčastěji však spočívající v postižení mozkové tkáně, (lehká dětská encefalopatie). Jde o jedince v dětském věku nadměrně pohyblivé, těkavé, s impulsivním zbrklým jednáním a s výkyvy nálady. Dostávají se snadno do konfliktů se svým okolím, které na ně obvykle nevhodně reaguje. Nevhodná výchova v rodině a ve škole je často přivádí na dráhu deviace.

6/ Skupinu s defektními rozumovými schopnostmi, nejčastěji v pásmu mezi slabým průměrem a debilitou. Jde o jedince, kteří jsou též povahově nevyspělí, často sugestibilní. Dají se snadno svést k delikventnímu jednání bystřejšími pachateli.

7/ Skupinu, jejíž chování, působící navenek jako delikventní, je ve skutečnosti příznakem duševní choroby, např. tzv. psychomotorické epilepsie, dále schizofrenie, zejména hebefrenního typu.

KUČERA, O.: K problému delikvence v naší společnosti. Doslov k překladu knihy Howarda Jonese: Zločin v měnící se společnosti, Praha MF, 1967, str. 150 - 156.

Příloha č. 7

Používání pojmu deprivace v odborné literatuře

V psychopatologii hovoří o tzv. e m o c i o n á l n í deprivaci Pogády a Guensgerger /1987/. Zařazují ji mezi poruchy vyšších citů v důsledku odpadnutí morálních zábran a stupňování pudového jednání při celkovém úpadku osobnosti. Jde o všeobecné otupení vyšších citů. Postižení se stávají bezohlední, netaktní, dbají jen o svůj prospěch. Poruchy etických citů jsou i izolované, např. bezzásadovost, aj. Je zanedbáván zevnějšek /poruchy sociálních a estetických citů/. Časté u narkomanů, alkoholiků, ap. Jde o nejvyšší úpadek osobnosti, včetně intelektu, viditelný i tehdy, kdy ještě demence není tak hluboká. U narkomanů je tento stav měřítkem pokročilejšího postižení.

V této souvislosti se zmiňuje Jakovlev (1973) o tzv. podmíněné emocionální reakci, vytvářené během socializace jako zábrana před protiprávním jednáním. To znamená, že s n í ž e n í e m o c i o n a l i t y může podmiňovat vznik deliktu. Podle Sováka (1984) v defektologii znamená deprivace hlavně mravní úpadek, /sešlost/, u jedince původně normálního. Je tomu tak vlivem nemoci nebo působení nevhodných vnějších vlivů. Týká se práce, sexu, /proiskuita, perverze/, agresivního chování, sklonu k deliktům. Jako stav dodatečně vzniklý je třeba jej odlišovat od psychopatií jako stavů relativně fixních, manifestujících se již před pubertou. Svou zevní formou se deprivace často podobá psychopatiím a někdy se s nimi i překrývá.

Cloward, Ohlin (In: Czapow, Jedlewski 1981) pojednávají o tzv. s o c i á l n í deprivaci s dvěma formami, a to zločinnou nebo morální.

V psychiatrii Janík (1983) se zmiňuje o deprivaci jako o změnách osobnosti v důsledku vleklého zneužívání alkoholu, čímž se vytvářejí předpoklady k příživnickému způsobu života, opatrování si prostředků trestnou činností, a k porušování dokonce i všeobecně uznávaných norem, mimo jiné i zákazu pohlavního styku mezi přímými příbuznými.

Janík, Dušek (1987) deprivaci charakterizují jako p o r u c h u o s o b n o s t i ve smyslu snížené úrovně, zvláště v oblasti sociálních vztahů. Jeho etiologie bývá převážně psychogenní; je častá u alkoholiků, toxikomanů, psychogenních poruch, u neuróz, zvláště tzv. strukturálních, u charakteropatií, a psychopatií.

Příloha č. 8

K vyšetření vzorků učňů a studentů byl použit tento dotazník:

Dotazník

Správnou odpověď, to znamená takovou, která se na Vás vztahuje, podtrhněte:

1. Pocházím z rodiny: a/ úplné b/ neúplné
2. Vzdělání mám: a/ ukončené /tj všech 8 tříd ZŠ/
b/ nedokončenou ZŠ /opakován ročník/
3. Kouření: a/ nekuřák
b/ do 10 cigaret denně
c/ nad 10 cigaret denně
4. Alkohol: a/ abstinent
b/ napiji se příležitostně
c/ napiji se téměř denně nebo denně
5. Drogy: a/ nemám žádnou zkušenost
b/ zkusil jsem to, ale zanechal
c/ toxické látky požívám dle možností
léky, čichání
těkavých látek těkavých látek
kouření marihuany,
nitrožilní aplikace/
6. Tetování: a/ mírné /např. na ruce, prstech ap./
b/ velké /prsa, záda, ruce, nohy/
c/ žádné
7. Přestupky: a/ snížená známka z chování
b/ záškoláctví
c/ přestupky řešené policií
8. Psychiatrická léčba: a/ byla /protialkoholní, protitoxická,
nebo jiná:
b/ nebyla
9. Častěji mívám tyto obtíže: nestačím na učení, konflikty doma nebo se spolužáky
nebo v partě, horší prosazování u dívek, pocity nejistoty, úzkost, strach,

lhostejnost, špatný zdravotní stav a obavy o něj, únava, lítostivost, přecitlivělost, nedostatek erotických vztahů, roztěkanost, nesoustředěnost, vyčerpanost, pocity na omdlení.

a/ některou z těchto obtíží mám častěji, kterou:

b/ tyto obtíže nemám:

10. Pokusy o sebevraždu nebo o sebepoškození: ano - ne

11. Ústavní výchova: dětský domov - DVÚ - diagnost.ústav - VÚM

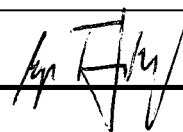
12. Sexualita:

a/ první pohlavní zkušenost	do 15 let
b/	15 - 16 let
c/	po 16 letech
d/ bez pohlavních zkušeností	

Pořad. číslo	Jméno čtenáře	č. OP	bydliště	datum	
				zapůjčení	vrácení

Souhlasím s tím, aby moje rigorózní práce byla půjčována ke studijním účelům. Žádám, aby citace byly uváděny způsobem užívaným ve vědeckých pracích a aby se vypůjčovatelé řádně zapsali do přiloženého seznamu.

V Praze dne 21.2. 2006

.....
podpis